

Вісник
Донецького національного університету

Серія Політичні науки

2016

Редакційна політика

Редакційна колегія серії «Політичні науки» Вісника Донецького національного університету розглядає для публікації оригінальні статті, присвячені різноманітним проблемам, які є предметом досліджень в рамках сучасної політичної науки.

Головна редколегія Вісника

Головний редактор – д-р юр. наук, проф. **Р.Ф. Гринюк**

Заст. головного редактора – д-р екон. наук, проф. **І.В. Хаджинов**

Члени редколегії: д-р фіз.-мат. наук, акад. НАН України **В.П. Шевченко**, д-р філол. наук, проф., член-кореспондент НАН України **А.П. Загнітко**, д-р юр. наук, проф., акад. НАПрН України **А.Г. Бобкова**

Редакційна колегія серії Політичні науки

д-р політ. наук, проф. М.А. Польовий (відповідальний редактор), д-р політ. наук, проф. М.В. Примуш (заступник відп. редактора)

Члени редакційної колегії: dr. hab., проф. Д. Гура-Шопинський (Польща), д-р юрид. наук, проф. Р.Ф. Гринюк, д-р іст. наук, проф. О.П. Іваницька, д-р політ. наук, проф. М.В. Лазарович, д-р політ. наук, проф. С.М. Наумкіна, д-р політ. наук, проф. Т.Л. Нагорняк, д-р політ. наук, проф. І.А. Побочий, д-р політ. наук, проф. Є.Г. Цокур, PhD, проф. Л. Мокра (Словацька республіка), dr. hab., проф. А. Морджиєвський (Польща), PhD, проф. Д. ла Фореста (Італія)

The Chief Editorial Board of the Bulletin

Editor-in-Chief – Dr. jur. sci., prof. **R. Grynyuk**

Deputy Editor-in-Chief – Dr. econ. sci., prof. **I. Khadzhynov**

Members of the Editorial Board: Dr. phys.-mat. sci., academician of NAS of Ukraine **V. Shevchenko**, Dr. philol. sci., prof., corresponding member of NAS of Ukraine **A. Zagnitko**, Dr. jur. sci., prof., academician of NALS of Ukraine **A. Bobkova**

Editorial Board of Series Political sciences

D.Sc. in polit. sc., prof. M. Polovyi (Editor-in-Chief), D.Sc. in polit. sc., prof. M. Prymush (Deputy Editor-in-Chief)

Members of the Editorial Board: dr. hab., prof. Dariusz Góra-Szopiński, (Poland), Dr. of Laws, prof. R. Grynyuk, D.Sc. in hist., prof. O. Ivanytska, D.Sc. in polit. sc., prof. M. Lazarovych, D.Sc. in polit. sc., prof. S. Naumkina, D.Sc. in polit. sc., prof. T. Nagornyak, D.Sc. in polit. sc., prof. I. Pobochoyi, D.Sc. in polit. sc., prof. E. Tsokur, PhD, prof. L. Mocra (Slovak Republic), dr. hab., prof. A. Modrzejewski (Poland), PhD, prof. D. La Foresta (Italy)

Друкується за рішенням Вченої Ради Донецького національного університету

Адреса редакції серії:

21021, м. Вінниця, вул. Грушевського, 2. тел: (067)6852888

ЗМІСТ

Теорія та історія політичної науки

Батанов О. В. Аксиосфера сучасного муніципалізму: політичні та правові аспекти	6
Козьма В.В. Природа та механізми включення особистості в політику: політологічний аналіз	13
Кулішенко Т. Ю. Децентралізація державної влади: основні підходи	17
Карагіоз Р. С. Консенсуалізм у політиці як умова стабільності та подальшого цивілізаційного розвитку суспільства	21
Воронянський О.В. Національна ідея в політико-комунікативному дискурсі: постановка проблеми	24
Москальова Н.П. Концепції національного інтересу в науковій літературі	29
Лазарович М. В., Лазарович Н. А. Інституційні та нормотворчі заходи Директорії й Уряду УНР щодо забезпечення права громадян на життя (на прикладі єврейської національної меншини)	32

Соціально-політичні проблеми міжнародних відносин та світової політики

Травіцкі П. Демографічний розвиток Канади як чинник, що сприяє імміграції	37
Ржевська Н.Ф. Геоінформаційний чинник як механізм трансформації міжнародних конфліктів	43
Пик С. М., Костюк Д. А. Види таємної дипломатії та особливості їхнього функціонування у міжнародних відносинах	48
Новакова О.В. Тенденції формування геополітичних орієнтацій громадян в сучасній Україні	53
Худолій А.О. Американсько-Пакистанські відносини на початку ХХІ століття (2000- 2008 рр.)	57
Павлюк О. І. Еволюція двосторонніх відносин США та Ісламської республіки Іран за адміністрації Р. Ніксона: реалізація концепції «двох опор»	63
Кокорєв О. В. Позитивні і негативні наслідки трансформації в країнах Балтії та вступу до ЄС	68
Демичева А.В. Ренкінги міст як результат компаративно-політичного аналізу позицій міст у просторі міжнародних відносин	71

Сучасні політичні інститути та процеси

Бабкіна О.В, Булда О.А. Порівняльний аналіз політичних протестів в Україні та Бельгії	76
Польовий М.А. Прогнозування загроз політичній стабільності в Україні до 2030 р. на основі синергетичного параметру порядку	79
Наумкіна С. М., Груєва О. В. Політичний гепенінг у системі акціоністських форм політичної активності	86
Корнієнко В. О., Годний С. П. Комунікативний потенціал лобіфеномену в сучасній українській політиці	92
Юзва Л.Л. Вплив інформаційного забезпечення суспільства через пресу у передвиборчий період на подолання політсилами прохідного бар'єру	96
Шерман О.М. Колористика одягу в системі візуальних параметрів іміджу політичного лідера: діахронічний та синхронічний аспект	108
Ніколаєнко Н.О., Годован Ю.В. Інноваційні інститути політичної соціалізації молоді в Україні	111

TABLE OF CONTENTS

Theory and history of political science

Batanov O. Axiosphere of the modern municipalism: political and legal aspects	6
Kozma V. The mechanisms of political socialization: political analysis	13
Kulishenko T.Y. Decentralization of state power: the main approaches	17
Karagioz R.S. Consensualizm in politics as a condition for stability and further civilization development of society	21
Voronianskyi O.V. The national idea in the political-communicative discourse: definition of the problem	24
Moskaleva N.P. The concepts of national interest in the scientific literature	29
Lazarovych M., Lazarovych N. The institutional and normative measures of the Directory and UNR's Government on maintenance of the right of citizens for life (on the example of the Jewish national minority)	32

Social-political problems of international relations and world policy

Paweł Trawicki, Demographic reality in Canada as the immigration fostering factor	37
Rzhevskaya N.F. Geoinformational factor of international conflict transformation	43
Pyk S., Kostyuk D. Types of secret diplomacy and peculiarities of their functionality in international relations	48
Novakova O. Trends of forming geopolitical orientations of citizens in the modern Ukraine	53
Khudoliy A. O. American and Pakistan relationships at the beginning of the 21st century (2000-2008)	57
Pavliuk O. The evolution of bilateral relations between the US and the Islamic Republic of Iran under R. Nixon's Administration: implementation of Twin Pillars policy	63
Kokorev O. Positive and negative consequences of transformations in the Baltic states and their entry to the EU	68
Demicheva A.V. City rankings as the result of a comparative-political analysis of a city's position in the area of international relations	71

Contemporary political institutes and processes

Babkina O. V., Bulda O. A. Comparative analysis of political protests in Ukraine and Belgium	76
Polovyi M. A. Prognostication of threats to political stability in Ukraine up to 2030 on the basis of synergetics parameter of order	79
Naumkina S., Grueva O. V. Political happening in the system of actionism forms of political activity	86
Kornienko V. A., Godnyiy S. P. Communicative potential of lobby phenomenon in the modern Ukrainian politics	92
Yuzva L. L. Impact of information support of society in the pre-election period through the press for overcoming the electoral threshold by political forces.....	96
Sherman O. M. Coloring of clothes in the system of visual parameters of a political leader's image: diachronic and synchronic aspects	108
Nikolaenko N., Hodovan Y. Innovation institutions of political socialization of youth in Ukraine	111

СОДЕРЖАНИЕ

Теория и история политической науки

Батанов А. В. Аксиосфера современного муниципализма: политические и правовые аспекты	6
Козьма В.В. Природа и механизмы включения личности в политику: политологический анализ	13
Кулишенко Т.Ю. Децентрализация государственной власти: основные подходы	17
Карагиоз Р. С. Консенсуализм в политике как условие стабильности и дальнейшего цивилизационного развития общества	21
Воронянский А.В. Национальная идея политико-коммуникативном дискурсе: постановка проблемы	24
Москалева Н.П. Концепции национального интереса в научной литературе	29
Лазарович М. В., Лазарович Н.А. Институциональные и нормотворческие мероприятия Директории и Правительства УНР по обеспечению права граждан на жизнь (на примере еврейского национального меньшинства)	32

Социально-политические проблемы международных отношений и мировой политики

Травицки П. Демографическое развитие Канады как фактор, способствующий иммиграции	37
Ржевская Н.Ф. Геоинформационный фактор трансформации международного конфликта	43
Пик С. М, Костюк Д. А. Виды тайной дипломатии и особенности их функционирования в международных отношениях	48
Новакова Е. В. Тенденции формирования геополитических ориентаций граждан в современной Украине	53
Худолий А.А. Американо-пакистанские отношения в начале XXI века (2000-2008 гг.)	57
Павлюк О. И. Эволюция двусторонних отношений США и Исламской республики Иран при администрации Р. Никсона: реализация концепции «двух опор»	63
Кокорев А. В. Позитивные и негативные последствия трансформации в странах Балтии и вступления их в ЕС	68
Демичева А.В. Рэнкинги городов как результат компаративно-политического анализа позиций городов в пространстве международных отношений	71

Современные политические институты и процессы

Бабкина О. В., Булда А. А. Сравнительный анализ политических протестов в Украине и Бельгии	76
Полевой Н. А. Прогнозирование угроз политической стабильности в Украине до 2030 г. на основе синергического параметра порядка	79
Наумкина С. М., Груева А. В. Политический хэппенинг в системе акционистских форм политической активности	86
Корниенко В. А., Годный С. П. Коммуникативный потенциал лобифеномена в современной украинской политике	92
Юзва Л. Л. Влияние информационного обеспечения общества через прессу в предвыборный период на преодоление политсилами проходного барьера	96
Шерман Е. М. Колористика одежды в системе визуальных параметров имиджа политического лидера: диахронический и синхронический аспект	108
Николаенко Н.А., Годован Ю.В. Инновационные институты политической социализации молодежи в Украине	111

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 340.1; 342.5

АКСІОСФЕРА СУЧАСНОГО МУНІЦИПАЛІЗМУ: ПОЛІТИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Батанов О. В., д. ю. н., професор, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України (Україна)

Батанов О. В. Аксиосфера сучасного муніципалізму: політичні та правові аспекти.

У статті аналізуються дискусійні питання становлення та розвитку муніципального права як самостійної галузі національного права України. Розкривається аксіологічний аспект у розумінні предмету сучасного муніципального права. Висвітлено роль та значення муніципальних правових установок у процесі формування соціальної активності особи в системі сучасного муніципалізму. Показаний діалектичний взаємозв'язок між процесами становлення муніципалізму в сучасній Україні та станом реалізації принципів місцевого самоврядування. Доводиться, що важливість аксіологічного вивчення муніципального права визначається потребами розвитку місцевого самоврядування в цілому, а також необхідністю розробки методологічних підходів до ціннісного розуміння сучасного муніципалізму.

Ключові слова: муніципальне право, муніципально-правове регулювання, муніципально-правові відносини, муніципальна влада, місцеве самоврядування.

Батанов А. В. Аксиосфера современного муниципализма: политические и правовые аспекты.

В статье анализируются дискуссионные вопросы становления и развития муниципального права как самостоятельной отрасли национального права Украины. Раскрывается аксиологический аспект в понимании предмета современного муниципализма. Освещается роль и значение муниципализма в процессе формирования социальной активности личности в системе современного муниципализма. Показана диалектическая взаимосвязь между процессами становления муниципализма в современной Украине и состоянием реализации принципов местного самоуправления. Доказывается, что важность аксиологического изучения муниципального права определяется потребностями развития местного самоуправления в целом, а также необходимостью разработки методологических подходов к ценностному пониманию современного муниципализма.

Ключевые слова: муниципальное право, муниципально-правовое регулирование, муниципально-правовые отношения, муниципальная власть, местное самоуправление.

Batanov O. Axiosphere modern municipalism: political and legal aspects.

In the article the controversial questions of formation and development of municipal law as an independent branch of the national law of Ukraine is analyzes. Axiological dimension is revealed in the understanding of the subject matter of modern municipal law. In the article the role and importance of municipal legal orientations in the process of social activity of the individual in the system of modern municipalism are shown. The dialectical connection between of the municipalizm formation in modern Ukraine and implementation of the principles of local self-government is shown. It is proved that the importance of axiological study of municipal law is determined by the needs of local self-government development in general as well as the need to develop methodological approaches to the understanding of modern municipalizm be bulls.

Key-words: municipal law, municipal and legal regulation, municipal and legal relations, municipal power, local self-government.

Розвиток сучасного гуманітарного знання відбувається під знаком усе більшого усвідомлення ролі цінностей у бутті соціуму та кожної окремої людини. Можна констатувати, що поняття цінностей є одним із найбільш вживаних не тільки у сучасній соціальній філософії, політичній публіцистиці, але й гуманітарній сфері в цілому. Саме в цьому контексті актуалізація пошуків ціннісних основ права стає специфічним напрямком наукових досліджень у вітчизняній та зарубіжній юриспруденції протягом останніх кількох десятиліть, що призвело до виділення такої особливої сфери філософсько-правового та загальнотеоретичного пізнання як аксіологія права [1; 3; 4; 9; 13; 15].

Становлення ціннісної проблематики у правовому науковому просторі при цьому пов'язується з необхідністю філософського пізнання права, виведення проблеми базових устоїв права за його нормативні межі, осмислення правової реальності з філософських позицій, як певної цілісності. Аксіологічна наповненість завжди притаманна будь-якому праву та будь-якій державі, а тому неможна залишати поза увагою державознавці та правознавчі аксіологічні концепції.

У цьому контексті слід констатувати значну вузькість методологічного інструментарію аксіології права, яка цікавиться правом як таким та у своїх дослідженнях не прагне усвідомити внутрішню ціннісну структуру як окремих правових феноменів, так і ціннісної наповненості правового життя. Це вимагає доповнення аксіології права теоретичними конструкціями, які б описували насамперед правове життя у всьому різноманітті його проявів. Це дозволяє розглядати право не тільки як ціле, але й як цілісність, тобто специфічну інтегративну сферу, в якій виникають протиріччя, конфлікти, проблеми та кризи [8, с. 12–14].

Важливість аксіологічного вивчення права визначається потребами розвитку юридичної науки в цілому, а також необхідністю розробки методологічних підходів до ціннісного розуміння права як феномену духовного світу людини; утворенням нових методик і програм правового виховання; актуалізацією формування цілісного юридичного світогляду, який базується на аксіологічних уявленнях про свободу, рівність, справедливість. Отже закономірно виникає питання про використання аксіологічної концепції у правознавстві в цілому, теорії права та окремих юридичних галузевих науках зокрема.

В сучасних умовах держава, яка покликана забезпечувати та підтримувати гармонійне функціонування суспільства як узгодженої інтегральної системи, відходить від своєї місії бути організатором і консолідатором соціальних відносин. Виникає загроза розпаду суспільства на окремі невизначені страти з їх можливою деградацією. Протистояти цій ситуації багато у чому може право – особливий засіб нормативного регулювання, носій певних цінностей. Тому в даний час необхідно виробити нову інтегральну парадигму, яка розглядає правові питання, а точніше – питання правової нормативності, з аксіологічних позицій.

У даний час дослідження питань ціннісно-оціночного підходу в праві дає ключ до вироблення концептуальних рекомендацій для вибору шляхів розвитку суспільства, держави та правової системи в цілому, а також дозволяє проводити комплекс реформ в юридичній сфері, осмислити процес у повному масштабі, побачити його економічні, політичні, соціальні та культурологічні основи. В зв'язку з цим виникає необхідність фундаментальних досліджень правових норм, правових інститутів, правових процесів, ціннісних явищ у праві в цілому й окремих галузях права [11, с. 3–4].

Процес становлення та розбудови сучасної української державності збігся у часі з реформуванням політичної системи та становленням якісно нових демократичних інститутів публічної влади, формуванням громадянського суспільства, утвердженням нових принципів економічної системи, що базуються на ринкових відносинах та розвитку підприємництва. Це об'єктивно привело до суттєвих змін у системі національного права України, появі в ній нових галузей як приватного, так і публічного права. Однією з таких нових галузей права є муніципальне право, яке сьогодні перебуває на етапі становлення, що потребує не тільки наукового обґрунтування її місця в системі національного права, визначення предмета, системи та джерел, наукової розробки відповідного категоріального апарату, а й осмислення його завдань та функцій, вироблення сучасної парадигми муніципального права з аксіологічних, онтологічних, гносеологічних позицій. Адже цінності муніципальної демократії та сучасного муніципального права являють собою не тільки аксіологічний, але й гносеологічний та онтологічний еквівалент сучасного муніципалізму.

Аксіологічна компонента сучасного муніципалізму розкриває його ціннісний потенціал як політико-правової ідеології, що являє собою систему ідеалів та ідей про фундаментальні цінності муніципальної демократії та прав людини (їх генезис, систему, форми вираження, методи та ступінь реалізації і захисту) та генетично пов'язана з феноменом муніципальної влади, в основі якої знаходиться симбіоз муніципально-правової теорії та практики. Так, наприклад, свобода, солідарність, рівність, моральність, альтруїзм, самоорганізація, самодисципліна, самовідповідальність, субсидіарність є сенсоутворюючими цінностями демократії, прав людини та сучасного муніципалізму.

Саме у цьому сенсі варто сприймати концептуальне установа, закріплене у преамбулі Європейської Хартії про місцеве самоврядування: «органи місцевого самоврядування є однією з головних підвалин будь-якого демократичного режиму». Допоки у кожній територіальній громаді відповідні цінності та принципи не знайдуть свого усебічного втілення, місцеве самоврядування залишатиметься лише привабливою демократичною декларацією.

Соціально-економічними умовами формування нової парадигми муніципальних цінностей є побудова в Україні незалежної, демократичної держави, в якій визнається та гарантується місцеве самоврядування, діють принципи визнання людини найвищою соціальною цінністю, верховенства права, служіння територіальній громаді тощо, що потребує формування в муніципальній свідомості нових орієнтирів і цілей суспільного розвитку, муніципальних цінностей, життєвих орієнтацій і норм поведінки жителів – членів територіальних громад, депутатів місцевих рад, службовців в органах місцевого самоврядування. Відповідно, в основі нової парадигми муніципальних цінностей мають бути соціальні цінності, створені й засвоєні в країнах, в яких муніципалізм і розвинуте місцеве самоврядування існують багато років і дають позитивні результати для прогресу суспільства, територіальних громад і кожного громадянина.

Так, європейські соціальні цінності можна розділити на: демократичні соціальні цінності (народовладдя, верховенство права, законності, гарантії соціальних прав особи, рівність усіх громадян перед законом, знання і користування своїми законними правами, виконання громадянських обов'язків, свобода особистості, її вільний, всебічний і постійний розвиток, самостійний вибір способів самореалізації, свобода вибору ідеологічних і релігійних переконань, свобода від втручання держави в приватне життя, вільний доступ до інформації, пріоритет індивідуального над колективним) та соціальні цінності, притаманні ринковій економіці (володіння приватною власністю, підприємницька діяльність, конкуренція, соціальна й трудова мобільність, диференціація прибутку, активна позиція щодо власного життя, рівність і багатоваріантність можливостей).

Визначним чинником при формуванні й прийнятті громадянами нової парадигми соціальних цінностей українського суспільства є духовні фактори нашої держави. Духовність українського народу, збереження його самобутності, незалежності, а також подальший соціально-економічний і культурний поступ неможливі без утвердження в суспільній свідомості національної ідеї України, яка виступає основою інтегративної суспільної ідеології, ідеологічно домінуючою [10, с. 9].

Більшість зазначених цінностей знаходяться в основі дієздатної системи місцевого самоврядування та ключовими принципами сучасного муніципалізму.

Ціннісні характеристики змушують звернути увагу і на цивілізаційно-історичний контекст розвитку місцевого самоврядування. Без цього важко зрозуміти сучасну модель організації місцевого самоврядування, відповісти на питання про причини уособлення у суспільстві місцевого самоврядування як виду публічної влади, розглянути еволюцію тих чи інших форм залежності між політико-правовою моделлю місцевого самоврядування та детермінуючими її соціально-економічними, духовно-культурними, цивілізаційними чинниками

Варто розуміти й те, що саме на локальному рівні, – у межах місцевого самоврядування та процесах реалізації муніципального права та інституціоналізації муніципальної влади, – найбільш рельєфно проявляється та знаходить свою апробацію ідея цінності людської особи, її прав та свобод. Саме місцеве самоврядування оптимально фіксує у собі як елементарні проблеми людської життєдіяльності, так і політичні, економічні, духовно-моральні цінності та соціальні досягнення людства у будь-якій галузі суспільного розвитку. В силу цього, відносно невеликі територіальні розміри територіальних громад, локальність діяльності їх органів, здебільшого безпосередній характер взаємовідносин жителів між собою та з органами місцевого самоврядування, природний характер проблем життєдіяльності – усе це обумовлює особливу муніципальну соціальність. Адже народження людини, її здоров'я, дорослішання, навчання, працевлаштування, шлюб та сім'я, старіння, смерть – у рамках цих життєвих циклів в основному замикається життєдіяльність місцевого співтовариства.

Саме місцеве самоврядування має створити умови для формування у людському співтоваристві відчуття громадянськості – однієї з тих базових, наріжних рис суспільства, які знаходяться у фундаменті соціуму. Громадянськість – це готовність і здатність людини до активної участі у справах суспільства і держави на основі глибоко усвідомлення своїх прав та обов'язків. Вона є антитезою таким поняттям як аполітичність, абсентеїзм, соціально-політична індіферентність та синонімом соціально-політичної активності, патріотизму. Громадянськість історично пов'язана з ранніми формами демократії, зокрема з безпосередньою участю у справах громади і зародженням суспільних відносин полісного типу [7, с. 647]. За своєю суттю громадянськість означає ступінь кооперації людей в одне ціле, ступінь відходу від біологічних потреб та руху до потреб соціальних, ступінь спільності, єдності людей. Громадянськість консолідує суспільство, вона знаходиться в основі колективізму, детермінуючи цілісність та монолітність суспільних утворень. Громадянськість в її найбільш розвинутій формі передбачає розвиток таких цінностей, як права та свободи, мир та справедливість, відповідальність та соціальна рівність. А це – ключові цінності розвинутого демократичного та громадянського суспільства [6, с. 3].

Одним з вагомих чинників зародження місцевого самоврядування, формування муніципального права та вітчизняного муніципалізму, культивування, утвердження національної муніципальної традиції та зміцнення громадянських, самодіяльних начал у локально-територіальному вимірі, на формування яких може вплинути держава, у тому числі й шляхом здійснення послідовної законодавчої політики, може стати наявність у суспільства та його членів відповідних муніципальних цінностей, які мають конституційне походження, колосальне конституційне та конститутивне значення та з часом стають нормою життя, орієнтиром у взаємовідносинах один з одним, владою, державою тощо.

Такого роду ціннісні установки істотно впливають на процеси цілепокладання не тільки в рамках муніципально-правової діяльності, а й у всіх інших сферах соціального буття. У цьому плані має місце феномен типізації та селекції цілеутворюючих правових цінностей особи, що є одним з головних засобів орієнтації поведінки особи у відносинах з іншими людьми. При цьому муніципально-правові цінності мають домінуючий вплив не тільки на поведінку, але й активно впливають на культуру в цілому, і муніципальну правову культуру зокрема.

У цьому плані, відповідні муніципальні цінності є вагомим чинником формування правосвідомості громадян, яка, як вказують дослідники [9], являючи собою, насамперед, сукупність суб'єктивних елементів правового регулювання (ідей, теорій, емоцій, почуттів та, власне кажучи, правових установок) відображає ставлення людей до права, правового способу життя в системі правових знань, правових почуттів, переконань, вольових настанов, виробляє оцінку стосовно діючої в суспільстві правової теорії та юридичної практики, визначає можливі шляхи їх вдосконалення, виходячи з вимог природного права, загальнолюдських цінностей, прав і свобод людини та громадянина.

Мабуть не викликає сумнівів, що без цього виникнення, існування, розвиток інститутів муніципальної демократії та громадянського суспільства, а в силу цього, стабільність та функціонування конституціоналізму, немислимі. Адже правосвідомість – це, насамперед, духовно-ментальна та світоглядно-ідеологічна основа правової дійсності. Без неї будь-який правовий процес і інститут стають неможливими, юридичні акти бездіяльними [5, с. 4]. Правосвідомість може виступати тією загальнозначущою основою, яка об'єднає суспільство на шляху підвищення ефективності функціонування інститутів громадянського суспільства в період його становлення [2, с. 3].

Для сучасної України, яка перебуває на перехідній стадії свого суспільно-політичного розвитку, з характерною для неї зміною базових ціннісно-нормативних орієнтацій, вивчення взаємодії правових установок та правових принципів громадянського суспільства має особливе значення. Успіхи модернізації, спрямованої, в тому числі, на утвердження цінностей права у всіх сферах суспільного життя, безпосередньо залежать від того, наскільки реформування відповідає основоположним ціннісно-нормативним орієнтаціям.

Тому основні цінності муніципальної демократії мають інтегруватися до структури громадянського суспільства, правової свідомості та правового менталітету громадян України. Однак у сучасних умовах наявна стійкість системи цінностей і стереотипів менталітету та поведінки, які сформувалися в ході попереднього розвитку, насамперед, державно-патерналістський комплекс уявлень, вироблений звичкою жити та діяти в умовах розподільчої системи, нормативізм у процесі правотворення та законотворення, традиціоналізм у державотворенні тощо.

Ціннісні характеристики муніципального права змушують звернути увагу і на цивілізаційно-історичний контекст розвитку місцевого самоврядування. Без цього важко зрозуміти сучасну модель організації місцевого самоврядування, відповісти на питання про причини уособлення у суспільстві місцевого самоврядування як виду публічної влади, розглянути еволюцію тих чи інших форм залежності між політико-правовою моделлю місцевого самоврядування та детермінуючими її соціально-економічними, духовно-культурними, цивілізаційними чинниками.

Муніципалізм – це особлива форма існування суспільної свідомості та механізму втілення у буття людини ідеалів муніципальної демократії та ідей високого авторитету людської особистості, поваги до її гідності, прав та свобод, а саме – муніципальної свідомості, побудованої на свідомій переконаності у необхідності, корисності, функціонально-телеологічній цінності інститутів муніципальної влади та правових норм, на основі яких вони визнаються державою та моделюють можливість досягнення соціальної справедливості, захисту різнопланових інтересів людини за місцем проживання за допомогою дій та кроків влади, заснованих на нормах природного права та правового закону.

Означений аспект є одним з ключових як у процесі формування сучасного муніципалізму в Україні. Адже найголовнішою передумовою зрушень у справі муніципалізації місцевої влади має бути формування специфічних муніципально-правових установок та муніципального мислення суспільства, розвиток масової культури самоврядування, витребуваність у народі самого муніципального принципу.

У цьому аспекті, осмислення як історичного, так і сучасного досвіду становлення та реалізації муніципального права через призму цивілізаційного підходу дозволяє зрозуміти перспективи місцевого самоврядування та муніципалізму в Україні у віддаленому майбутньому. Цивілізаційний підхід дозволяє зрозуміти сенс національного досвіду муніципалізму та порівняти його з досвідом муніципалізму на Заході, де він став стійкою цивілізаційною традицією. У силу цього, зокрема, розкривається процес формування парадигмальної конструкції муніципалізму як теоретичного відображення соціальної стратегії та практики розвитку локальних цивілізацій.

Муніципалізм, як доводять сучасні філософи, – це цивілізаційний потенціал ідеї і практики місцевого самоврядування. Муніципалізм, на їх погляд, є свого роду метатеорією, в якій акумулюються різні цивілізаційні варіанти, громадянські та державницькі моделі місцевого самоврядування, особливості локальної соціальної організації. У силу цього, муніципалізм має кілька сутнісних сторін. По-перше, муніципалізм виступає як соціально-ідеологічна конструкція, яка відображає домінуючу цивілізаційну традицію устрою системи місцевого самоврядування. По-друге, йдеться про сукупність науково-теоретичних поглядів на розвиток локального співтовариства в даному регіонально-державному контексті. По-третє, муніципалізм пояснюється як ретроспективний стан ситуаційно-динамічної моделі місцевого самоврядування (стан муніципального світу) [16].

У цьому контексті місцеве самоврядування можна зрозуміти з комунікативної точки зору, що дозволяє розглядати його як інструмент реалізації одного з головних завдань сучасності – поєднання в єдине ціле інтересів держави, суспільства та особи, оскільки головний сенс та сутність місцевого самоврядування полягають у тому, щоб на рівні кожної окремо взятої особи здійснювати гармонізацію прав та свобод людини і громадянина з інтересами держави та суспільства. Варто відзначити й те, що серед багатьох турбот сучасного суспільства одна з найгостріших проблем – проблема відчуження людей, ксенофобія, патологічний егоцентризм та індивідуалізм. У поєднанні з гострими кризовими явищами в економічному та політичному житті ця проблема спричиняє існування цілої низки песимістичних поглядів на долю людства взагалі, свідченням чого є офіційно визнана ООН «стратегія виживання». Людська цивілізація протягом своєї історії нагромадила цінний досвід подолання ворожнечі і взаємоненависті, досвід, який акумулювався в такій соціальній та духовній цінності, як людська солідарність. Головним засобом забезпечення солідарності стає культура людських взаємин, цивілізований спосіб спілкування, або так звана «комунікативна культура» [13, с. 1]. В змістовно-термінологічному сенсі поняття «комунікація» перебуває в одному ряду з близькими за змістом поняттями «взаємодія» (взаємини), «людські стосунки», «взаємообумовленість», «взаємовплив» тощо, зміст яких оптимально характеризує процеси самоорганізації людей за місцем проживання.

Культура комунікацій, що базується на принципах пріоритету соціальних, тобто суспільно-значимих інтересів, діалогічних, рівноправних стосунках, синтезі індивідуальних свобод та спільної відповідальності, перетворюється на рубежі XX та XXI століть на одну з домінуючих суспільного життя, на загальнолюдську норму мислення та поведінки, на «світову етику». У цьому аспекті необхідно усвідомлювати, що перспективи модернізації соціально-економічної, політичної, правової, духовно-культурної та інших систем українського суспільства у даний час визначаються не тільки об'єктивними закономірностями інноваційного розвитку держав в умовах глобалізації та європейської міждержавної інтеграції, процесами зближення правових систем сучасності, а й необхідністю врахування та гармонізації у процесі формування вітчизняного конституціоналізму локального-особистісного фактора та різноманітних особистісних та колективних, місцевих, регіональних і державних інтересів, розмаїття історичних, національно-культурних та інших особливостей розвитку територіальних громад як первинної суб'єктної основи муніципальної влади, яка у сучасному світі закономірно визнається основою будь-якого демократичного ладу.

Варто звернути увагу й на те, що муніципалізм та розвинуте і дієздатне місцеве самоврядування є не тільки

локальним виміром вітчизняного, європейського та світового конституціоналізму в цілому, а і системоутворюючою детермінантою його виникнення, існування та перспективного розвитку. Місцеве самоврядування, регіоналізація та децентралізація стають тепер провідними принципами європейської політики та конституційно-правового регулювання. Зокрема, прийняття Європейської Хартії про міське самоврядування у першу чергу детерміноване метою Ради Європи досягнути «більшого єднання між її членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням» (преамбула Європейської Хартії про міське самоврядування). Муніципалізація конституційного життя та конституційного права, передусім маючи вихід на локальний рівень, торкається усіх процесів трансформації та модифікації публічної влади в умовах демократизації держави та суспільства.

У цьому аспекті, муніципалізм, акумулюючи усі ідейні установки, системні якості, ознаки та атрибути конституціоналізму, є його концептуальним та інституціональним базисом: муніципалізм – на локальному рівні, а парламентаризм – загальнонаціональному (загальнодержавному). Саме такий вимір муніципальної демократії, як продукт локальної громадянської активності самого населення, автоматично програмує демократичний політичний режим у державі та суспільстві. Тільки у тій країні, в якій визнається, існує, практикується та усебічно гарантується міське самоврядування та основоположні цінності муніципалізму, як правило, може сформуватися алгоритм, згідно якого законодавча влада обирається демократично, а виконавча влада їй підконтрольна та відповідальна. У державі, в якій сформувалися основні інститути муніципалізму, наявне вертикальне ранжирування громадянської влади – люди обирають та контролюють як тих, хто приймає національні закони, за якими вони будуть жити, так і тих, хто ці закони здійснює на місцях.

Субсидіарність організації влади тим самим протиставляється тенденціям у напрямі авторитарної централізованої держави та розглядається передумовою устрою, що базується на свободі: держава, яка дотримується принципу субсидіарності, гарантує своїм громадянам свободу і незалежність; вона гарантує міське і регіональне самоврядування. Захист свободи через реалізацію принципу субсидіарності нині проголошується однією з традиційних цінностей європейського конституціоналізму. З одного боку, визнання та гарантування широкого каталогу прав територіальних колективів у демократичних країнах створює умови для формування в них моделі так званої «муніципальної держави», а, з іншого – розвинуте міське самоврядування бачиться як «запускаючий інструмент» процесу євроінтеграції, транскордонного та міжконтинентального співробітництва.

Так, наприклад, у Рекомендації Конгресу місцевих і регіональних влад Європи 280(2010) про роль місцевих і регіональних органів влади в дотриманні прав людини від 19 жовтня 2011 р. зазначається, що демократія і права людини є взаємозалежними, причому демократія, в тому числі на місцевому та регіональному рівні, не може існувати без безумовного дотримання прав людини. У цьому ж документі закріплено, що, по-перше, місцеві і регіональні органи влади повинні виконувати ті обов'язки, пов'язані з правами людини, які випливають з міжнародних зобов'язань держав-членів, при цьому тільки в рамках своїх місцевих/регіональних повноважень; по-друге, місцеві та регіональні органи влади є не тільки представниками центрального уряду – вони забезпечують права людини одночасно з тим, як вони здійснюють міське самоврядування; по-третє, ефективне управління є таким управлінням, яке засноване на дотриманні прав, при цьому виконання обов'язків, пов'язаних з правами людини, є тим викликом, подолання якого може зміцнити демократію на місцевому рівні; по-четверте, необхідно забезпечувати, щоб місцевим і регіональним органам влади виділялися такі фінансові ресурси, рівень яких дозволить цим органам влади належним чином дотримуватися прав людини і при цьому розглядати і розвивати свою власну діяльність для дотримання цих прав; по-п'яте, необхідно залучати представників місцевих і регіональних органів влади до підготовки національних стратегій, політики та індикаторів в галузі прав людини для того, щоб використовувати їх внесок і прагнути усвідомлення ними відповідальності щодо дотримання прав людини; по-шосте, необхідно заохочувати місцеві і регіональні органи влади до того, щоб сприяти дотриманню прав людини через ініціативи просвітницького характеру, а також завдяки здійсненню місцевих і регіональних планів дій; по-сьоме, необхідно сприяти створенню незалежних механізмів розгляду скарг на місцевому та регіональному рівні, і, зокрема, створювати незалежні органи, такі як місцеві чи регіональні омбудсмени або уповноважені, здатні знайти відповіді в тих випадках, коли права людини повною мірою не дотримуються, зокрема, при наданні публічних послуг на місцевому рівні тощо. У даних Рекомендаціях Конгрес особливо наголошує, що найважливіше значення для поліпшення становища в галузі прав людини в Європі на всіх рівнях має освіта і прийняття відповідних стандартів.

Зокрема, рекомендується заохочення систематичного багатоступеневого діалогу між політичними рівнями всіх держав-членів Ради Європи для того, щоб посилювати правозахисний вимір у сфері місцевого самоврядування, а також посилення поваги до прав людини завдяки професійній підготовці місцевих і регіональних виборних представників і їх співробітників.

Наприклад, доволі рельєфно ілюструє проблему реалізації права на участь у місцевому самоврядуванні в умовах глобалізації екстраполяція на локальний рівень загальновизнаного у сучасному світі принципу рівності чоловіка та жінки. Так, країни-учасники Декларації про міста та інші населені пункти в новому тисячолітті (ГА ООН, 9 червня 2001 р.), вважаючи за необхідне за допомогою відповідних механізмів забезпечити щоб жінки відігравали ефективну роль у прийнятті рішень місцевими органами влади (п. 39), заявили про свою дотриманість меті забезпечення гендерної рівності у розвитку населених пунктів та сповненні рішучості підтримувати гендерну рівність та розширення можливостей жінок у якості ефективних способів боротьби з бідністю та стимулювання розвитку населених пунктів, які будуть по-справжньому стійкими. «Ми далі беремо на себе зобов'язання формулювати та зміцнювати політику та практику забезпечення повної та рівноправної участі жінок у плануванні населених пунктів та прийнятті рішень», – зазначалося у Декларації.

У гендерному вимірі існування та перспективного розвитку місцевого самоврядування з позиції міжнародних муніципальних стандартів колосальне значення набувають положення Всесвітньої декларації Міжнародного союзу місцевих органів влади про роль жінки у місцевому самоврядуванні (Зімбабве. 1998 р.). Так, у частині 10 цього документу закріплено, що система місцевого управління займає унікальне положення з точки зору сприяння боротьбі за гендерну рівність на глобальному рівні та може зробити серйозний вплив на положення жінок та ситуація в галузі гендерної рівності в усьому світі; представляє собою рівень керівництва, найбільш близький до громадян, діючи у якості надання послуг та працедавця. У частині 12 документу вказується й наступний мотив розробки цього документу: «з метою утворення стійких, заснованих на принципах рівноправ'я та демократії місцевих органів управління, де б жінки і чоловіки мали рівний доступ до процесу прийняття рішень, рівний доступ до послуг і рівний статус в процесі надання цих послуг, гендерна проблематика має бути включеною у всі сфери директивної й управлінської діяльності місцевих органів управління».

Важливою є роль місцевого самоврядування у реалізації та захисті прав осіб з особливими потребами. Так, одними з мотивів прийняття Конвенції про права осіб з інвалідністю (ГА ООН, 13 грудня 2006 р.), стало розуміння того, що інвалідність – це поняття, яке еволюціонує, і що інвалідність є результатом взаємодії, яка відбувається між людьми, які мають порушення здоров'я, і відносницькими та середовищними бар'єрами і яка заважає їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими, а також визнання цінного нинішнього і потенційного внеску осіб з інвалідністю у загальний добробут і багатоманітність їхніх місцевих товариств і ту обставину, що сприяння повному здійсненню особами з інвалідністю своїх прав людини та основоположних свобод, а також повноцінній участі осіб з інвалідністю дасть змогу зміцнити в них почуття причетності й досягти значних успіхів у людському, соціальному та економічному розвитку суспільства та викоріненні бідності (Преамбула).

Відповідно до ст. 19 цього документу, яка має назву «Самостійний спосіб життя й залучення до місцевої спільноти», держави-учасниці цієї Конвенції визнають рівне право всіх осіб з інвалідністю жити у звичайних місцях проживання, коли варіанти вибору є рівними з іншими людьми, і вживають ефективних і належних заходів для того, щоб сприяти повній реалізації особами з інвалідністю цього права та повному включенню й залученню їх до місцевої спільноти, зокрема забезпечуючи, щоб: а) особи з інвалідністю мали можливість вибирати нарівні з іншими людьми своє місце проживання й те, де й з ким проживати, і не були зобов'язані проживати в якихось визначених житлових умовах; б) особи з інвалідністю мали доступ до різного роду послуг, що надаються вдома, за місцем проживання, та інших допоміжних послуг на базі місцевої спільноти, зокрема персональної допомоги, необхідної для підтримки життя в місцевій спільноті й включення до неї, та з метою недопущення ізоляції або сегрегації від місцевої спільноти; с) послуги та об'єкти колективного користування, призначені для населення в цілому, були рівною мірою доступні для осіб з інвалідністю і відповідали їхнім потребам.

Свідченням перманентного розширення муніципальних прав людини є європейська практика їх надання постійним мешканцям-іноземцям. Так, ще 5 лютого 1992 р. у рамках Ради Європи була прийнята Європейська конвенція про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні, якою встановлюється принцип, згідно з яким іноземним громадянам гарантуються громадянські та політичні права, включно з правом брати участь у виборах. Так, згідно частини першої ст. 6 цього документу передбачається зобов'язання держав-учасників Конвенції надати кожному постійному мешканцю-іноземцю право голосувати та висувати свою кандидатуру на виборах до органів місцевого самоврядування, якщо він задовольняє тим правовим вимогам, які пред'являються громадянам і, крім того, на законних підставах постійно мешкає у відповідній державі упродовж п'яти років, що передують виборам. Також встановлюється, що ценз осілості, передбачений у статті 6, може становити і менший період (ст. 7).

Такий підхід є свідченням того, що у державах сучасної Європи відбувається кардинальне переосмислення сутності та змісту конституційного права на участь в управлінні публічними справами у розрізі муніципальної демократії: якщо держава має справи громадянами, іноземцями, особами без громадянства, біженцями, то місцеве самоврядування – з мешканцями. Держави-члени Ради Європи, які підписали Європейську хартію місцевого самоврядування, вважають, що право громадян брати участь в управлінні державними та суспільними справами належить до загальних для всіх держав демократичних приписів, і це право безпосередньо може бути здійснено саме на місцевому рівні.

Про колосальний ціннісний потенціал місцевого самоврядування та муніципального права в умовах глобалізації та міждержавної інтеграції свідчать положення Екологічної Угоди Міст від 5 червня 2005 р. Розглядаючи даний документ як «синергетичне продовження зусиль по сприянню стабільності розвитку, посиленню нестійких економік, підвищенню суспільної активності, і захисту природних систем планети», сторони – мери багатьох великих міст світу (у т. ч. і м. Києва), які підписали його, виходили, у першу чергу, з того, що «більшість населення планети зараз живе в містах і що безперервна урбанізація приведе до того, що один мільйон людей буде переміщуватись до міст кожного тижня, створюючи тим самим нову низку екологічних проблем і можливостей». Вказуючи на те, що мери міст зі всього світу мають «унікальну можливість керувати розвитком належним чином підтримуваних міських центрів, в основі чого лежатимуть відповідні культурні і економічні місцеві заходи», сторони, які підписали цей документ, «зібравшись разом для того, щоб вписати новий розділ в історію всесвітньої кооперації» та взяли на себе «зобов'язання підвищити рівень партнерських стосунків і побудувати екологічно стабільне, економічно динамічне, і соціально справедливе майбутнє для наших міських жителів».

Ілюстративними у ціннісному аспекті є положення Всесвітньої декларації місцевого самоврядування від 23-26 вересня 1985 р. про те, що «зміцнення місцевої влади зміцнює націю в цілому шляхом забезпечення ефективнішої та демократичнішої суспільної політики», а також зафіксовані у преамбулі Європейської ландшафтної конвенції від 20 жовтня 2000 р. мотиви прийняття цього документу, що орієнтують держави-учасниці на те, що вони повинні усвідомити, що «ландшафт сприяє формуванню місцевих культур і є основним компонентом європейської

природної та культурної спадщини, який сприяє добробуту людей та консолідації європейської ідентичності» та необхідність визнання того, що «ландшафт є важливою складовою якості життя людини всюди: в містах і сільській місцевості, у занедбаній місцевості та місцевості високої якості, в місцевості виняткової краси та в звичайній місцевості».

Зазначене, значною мірою вказує на унікальне ціннісне значення муніципалізму та колосальний потенціал місцевого самоврядування у процесах глобалізації, міжнародної міждержавної інтеграції та гуманізації правового і політичного простору. Муніципальні права людини та дієздатне місцеве самоврядування є одним з тих атрибутів сучасного конституціоналізму та соціально-правової демократичної державності, що, у контексті європейського вектору розвитку української держави, вимагає свого усебічного конституювання та інституціоналізації на принципах гуманізму, людського виміру публічної влади та верховенства права.

Бібліографічний список:

1. Бабенко А. Н. Правовые ценности и освоение их личностью : дисс. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; История учений о праве и государстве» / А. Н. Бабенко. – М., 2002. – 394 с.
2. Берсиров Т. Б. Правосознание как основа формирования гражданского общества: социологический аспект : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. социолог. наук : спец. 22.00.06 «Социология культуры, духовной жизни» / Т. Б. Берсиров. – Майкоп, 2007. – 18 с.
3. Бондарь Н. С. Аксиология судебного конституционализма : конституционные ценности в теории и практике конституционного правосудия / Н. С. Бондарь. – М. : Юрист, 2013. – 176 с.
4. Ветютнев Ю. Ю. Аксиология правовой формы : монография / Ю. Ю. Ветютнев. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 200 с.
5. Вовк В. Н. Патернализм в российском правовом менталитете : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / В. Н. Вовк. – Краснодар, 2010. – 30 с.
6. Гареева Л. Г. Институт гражданственности: сравнительный социологический анализ городов разной людности (на примере городов Урала) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. социол. наук : спец. 22.00.04 «Социальная структура, социальные институты и процессы» / Л. Г. Гареева. – Екатеринбург, 2008. – 19 с.
7. Горбатенко В. П. Громадянськість / В. П. Горбатенко // Юридична енциклопедія: В 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана, 1998–2004. – Т. 1: А–Г. – 1998. – 672 с.
8. Горобец К. В. Аксиосфера права: философский и юридический дискурс : моногр. / К. В. Горобец. – Одесса : Фенікс, 2013. – 218 с.
9. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства як соціокультурний феномен: філософсько-правова рефлексія : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філософ. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / Ю. Ю. Калиновський. – Х., 2010. – 36 с.
10. Кравченко М. В. Формування та впровадження нової парадигми соціальних цінностей українського суспільства (управлінський аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управл. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / М. В. Кравченко. – К., 2001. – 20 с.
11. Мороз Е. Н. Правовая норма как ценность : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Е. Н. Мороз. – Челябинск, 2013. – 27 с.
12. Оборотов Ю. Від ціннісної характеристики – до формування аксіометрії права і держави / Ю. Оборотов // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 1. – С. 150–158.
13. Сарновська С. О. Сучасна соціальна комунікативна культура (філософсько-методологічний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / С. О. Сарновська. – К., 2000. – 18 с.
14. Фальковський А. О. Аксиологічний підхід в методології сучасної юриспруденції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / А. О. Фальковський. – Одеса, 2011. – 20 с.
15. Шматова Е. С. Муниципализм на Западе и в России: цивилизационные модальности и социальные организации : дис. на соискание учен. степени канд. филос. наук : спец. 09.00.11 / Е. С. Шматова. – Ростов-на-Дону, 2005. – 201 с.

УДК 32.019.52

**ПРИРОДА ТА МЕХАНІЗМИ ВКЛЮЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПОЛІТИКУ:
ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ****Козьма В.В., к. політ. н., доцент, докторант кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (м. Київ, Україна)****Козьма В.В., Природа та механізми включення особистості в політику: політологічний аналіз.**

В статті проаналізовані первинні механізми політичної соціалізації особистості, що безпосередньо впливають на ступінь включення індивіда у світ політики. Особлива увага приділяється особистісному аспекту процесу соціалізації. Наголошується на домінуванні в науковій літературі двох моделей політичної соціалізації: модель «підкорення», що базується на концепції відомого англійського філософа Томаса Гоббса, та модель «інтересів», розробниками якої були зокрема Адам Сміт, Герберт Спенсер та ін. Підкреслюється важливість збереження балансу між різними механізмами політичної соціалізації. Зроблено висновок, що на даний час в Україні існує гостра проблема з поширенням базових політичних знань, особливо серед молоді, а також наголошується на небезпеці поширення масових маніпулятивних технологій в українському суспільстві.

Ключові слова: політична соціалізація, особистість, механізми соціалізації, суспільство, освіта, маніпуляції.**Козьма В.В. Природа и механизмы включения личности в политику: политологический анализ.**

В статье проанализированы первичные механизмы политической социализации личности, которые непосредственно влияют на степень включенности индивида в мир политики. Особое внимание уделяется личностному аспекту процесса социализации. Сделан акцент на доминировании в научной литературе двух моделей политической социализации: модель «подчинения», что базируется на концепции известного английского философа Томаса Гоббса и модель «интересов», создателями которой были в частности Адам Смит, Герберт Спенсер и др. Подчеркивается важность сохранения баланса между различными механизмами политической социализации.

Сделан вывод о том, что на данное время в Украине существует острая проблема с распространением базовых политических знаний, особенно среди молодежи, а также акцентируется внимание на опасности распространения манипулятивных технологий в украинском обществе.

Ключевые слова: политическая социализация, личность, механизмы социализации, общество, образование, манипуляции.**Kozma V. The mechanisms of political socialization: political analysis.**

In the article the primary mechanisms of political socialization that directly affect the degree of inclusion of the individual in the world of politics. Particular attention is paid to the personal aspect of the socialization process. It is noted for dominance in the scientific literature two models of political socialization: the model of "conquest", based on the concept of the famous English philosopher Thomas Hobbes, and the model of "interests" which developers were particularly Adam Smith, Herbert Spencer and others. The importance of preserving the balance between the various mechanisms of political socialization.

It was concluded that currently in Ukraine there is an urgent problem of the spread of basic political knowledge, particularly among young people, and emphasizes the danger of the spread of mass manipulation technologies in Ukrainian society.

Key words: political socialization, personality, mechanisms of socialization, society, education and manipulation.

В періоди глобальних змін актуалізуються різноманітні напрямки наукових досліджень. Переглядаються усталені постулати та погляди, по-новому «читається» історія, відкриваються незвідані наукові горизонти тощо. Не є виключенням із правила і вітчизняна політична наука. Так, наприклад, до теми особистості, її ролі в історії зверталися свого часу відомі мислителі всіх часів та народів, здавалось би все що можна було сказати – сказано, все що можна було дослідити – досліджено, проте сьогодні знову акцентує увагу на цій проблематиці. Чому? Відповідь очевидно потрібно шукати в людській природі. «Природа человека остается неизменной; и на десяти тысячном году от сотворения мира человек рождается все с теми же страстями, что и на втором году, и он проходит весь круг своих благоглупостей и достигает поздней, несовершенной и бесполезной мудрости»[1, с.427]. Ми схильні вірити, а точніше, довіряти тим, хто видається сильнішим, кращим, розумнішим за інших, хто пропонує «покращення» вже сьогодні, хто говорить що знає як робити та що робити. Ми схильні вірити словам. Така віра створює замкнутий лабіринт по якому українці (і не лише ми) ходять уже 25 років поспіль довіряючи долю країни різноманітним політичним демагогам, популістам та шахраям.

У науковому та прикладному сенсі для українських науковців винятковий інтерес сьогодні становлять наступні питання: яку роль відіграли в українській політичній історії відомі особистості, чому тепер у нас немає своїх Вашингтонів, Рузвельтів, Маннергеймів, навіть Лукашенків*(як це не парадоксально звучить), чому взагалі в політичній та управлінській верхівці відсутні особистості, яких можна було б назвати відповідальними суб'єктами політики, що таке вітчизняна політична еліта та кого до неї можна зараховувати і т.п. Дослідженню цих питань, зокрема, та ролі особистості в різних царинах суспільного життя взагалі, присвячено праці багатьох вітчизняних

учених: О. Бабкіної, І. Бекешкіної, Є. Головахи, В. Горбатенка, В. Небоженка, В. Полохала, В. Тихоновича, Ю. Корнілова, О. Резніка, М. Шульги та ін. Актуальність зазначеної наукової проблеми та широке коло проблемних питань, які потребують розгляду, обговорення та аналізу обумовили вибір предмету нашого дослідження. В цій публікації, зокрема, мова піде про природу та механізми включення особистості в політику в якості свідомого, активного та відповідального суб'єкта.

Залучення (соціалізація) людини у складний та заплутаний світ політики відбувається в процесі взаємодії індивіда та суспільства через різноманітні соціально-політичні механізми. Метою даної публікації є аналіз цих механізмів, що безпосередньо впливають на ступінь включення індивіда у світ політики, а також особистісний аспект процесу соціалізації, де вкрай цікавими для дослідника є питання пов'язані зі змінами, які відбуваються в структурі особистості під час «політичного дозрівання» індивіда.

В науковій літературі домінують дві моделі політичної соціалізації. З одного боку це, так звана, модель «підкорення», що базується на концепції відомого англійського філософа Томаса Гоббса (1588 – 1679). На думку цього мислителя, щоб уникнути «війни всіх проти всіх» людина, як істота слабка і нерозумна, задля власної ж користі, має підкоритися абсолютній божественній владі суверена. Особистість є лише пасивним об'єктом, «гвинтиком» політичної системи, яка, відповідно, на свій розсуд формує потрібну модель та стандарти поведінки всього суспільства. Інша модель політичної соціалізації (А. Сміт, Г. Спенсер), що отримала назву модель «інтересів», розглядає розвиток людського суспільства через призму людської психіки, наголошуючи на тому, що людина, як правило, в своєму житті робить лише те, що відповідає її особистому інтересу. Раціональний спосіб мислення допомагає індивідам зрозуміти важливість спільних зусиль для досягнення власної користі. Таким чином, інтереси кожного так чи інакше впливають на розвиток політичного процесу, що в свою чергу дає підставу вести мову про певну внутрішню трансформацію, тобто про поступове усвідомлення індивідом своєї суб'єктності в політичному просторі.

Дослідження основних соціально-політичних механізмів, що безпосередньо впливають на процеси формування та функціонування особистості в політиці мають свою методологічну специфіку. Полягає вона в обов'язковому використанні системного аналізу та побудові ієрархічної моделі досліджуваних механізмів. Це дає можливість, на нашу думку, встановити взаємозв'язок між ними і по-можливості віднайти закономірність. Отже, виходячи з цього і сформовано порядок за яким розташовані нижче названі механізми політичної соціалізації.

1. Сім'я.

Сім'я, як фундаментальний інститут суспільної системи, володіє широким діапазоном можливостей та засобів впливу на формування позитивного чи негативного ставлення індивіда до будь-яких політичних явищ. Навіть більше, сім'ї належить провідна роль у формуванні саме позитивних установок соціальної поведінки людини. Повага, взаєморозуміння, толерантність, підтримка в сімейних стосунках стають факторами стабільності, способом життя, цінностями, що гармонійно поєднують індивідуальне та суспільне буття людини, запускають в дію процес соціалізації та становлення особистості.

Зближення сім'ї та суспільства відбувається за посередництва держави. Суспільство через державу створює принципи та правила взаємної відповідальності сторін, формує механізми їх виконання, реалізує спеціальну особливу політику та ідеологію. Так, в демократичному суспільстві, сімейна політика держави позбавлена прямого впливу на сім'ю, на індивідуальні свободи людини і має лише регулятивний характер тоді як в недемократичних – абсолютизуються цінності колективізму, в результаті чого сім'я, як соціальний інститут, разом з особистістю повністю підпорядковується інтересам держави та суспільства.

Сьогодні сім'я, як механізм політичної соціалізації, переживає певну кризу, що пов'язана зі складними модернізаційними змінами всього українського суспільства. В першу чергу, таких змін зазнає система ціннісних особливостей. У свідомості людей старшого покоління домінують традиційні колективістські цінності сім'ї, тоді як молоде покоління більше орієнтується на цінності індивідуалістичні. Зазначимо, що в різні епохи, сімейні цінності мали свій специфічний характер, проте вони завжди вважалися базовими й були важливим елементом загальної культури народу.

Потужний тиск з боку нових суспільних норм та принципів змушує інститут сім'ї пристосовуватись до нових життєвих умов, шукати адекватні критерії оцінювання дійсності. Саме сукупність таких критеріїв формує поведінку індивіда в суспільстві. Соціальний та суспільний статус особистості, її роль в суспільному та сімейному житті безпосередньо впливають на формування зразків поведінки, в першу чергу в наймолодших членів родини, на сприйняття ними навколишнього світу тощо. Проте, які саме політичні цінності потрібно передавати дітям сьогодні переважна більшість українських батьків не знають і тому залишають цю тему поза увагою або перекладають таку «роботу» на наступний механізм політичної соціалізації – школу.

2. Школа.

Перш ніж розглянути цей механізм політичної соціалізації дозволимо собі декілька суб'єктивних зауважень. Відкриваючи шкільні двері ми відкриваємо перед дитиною незвіданий світ, ми, за великим рахунком, передаємо в руки шкільного учителя ще дуже пластичний матеріал, «глину» з якої, за бажання, можна виліпити що завгодно. Без жодних перебільшень зазначимо, що саме від особистості педагога залежить у великій мірі майбутня доля його «творинь» у тому великому та прекрасному світі. У житті можна виправити багато помилок, проте помилку педагога, як і помилку сапера, виправити неможливо.

Під час освітнього процесу учнів, частіше за все, не розглядають як суб'єктів освітньої діяльності вони радше є об'єктами впливу. Такий підхід має право на життя, оскільки ми маємо справу з системою, а як відомо робота будь-якої системи базується на чіткому виконанні встановлених норм та правил. Тому очевидно, для того щоб якісно передавати знання потрібно виробити певний алгоритм. Як правило, такий алгоритм спирається на

авторитарний спосіб навчання, метою якого є змусити дитину вчитися, іншими словами – навчити вчитися. В даному випадку авторитарність розуміється лише як метод. У підсумку процес навчання повинен перерости в стійку звичку, в бажання пізнавати, розвиватися, мислити, творити протягом всього життя. В цьому місці варто дещо уточнити. Сучасний постіндустріальний світ справедливо називають інформаційною епохою. Кількість інформації яку ми отримуємо щодня з різних джерел величезна. Природно, що знати все неможливо. Саме тому сьогодні в шкільній освіті вкрай важливо «не перегнути палку» з кількістю інформації, що подається для обов'язкового вивчення. Навіть якщо дитина закінчивши школу чогось не знає – не є великою проблемою, проблема – коли вона не хоче більше нічого знати. Це навіть не проблема, а радше трагедія, а заодно і підсумкова оцінка роботи всієї школи, яка за роки навчання «вбила» в дитині жагу до пізнання. Проте, освітня діяльність не зводиться лише до навчального процесу, не менш важливою її складовою є процес виховання, де використання примусу може бути вкрай небезпечним. Саме вміння гармонійно поєднувати авторитарне навчання та ліберальне виховання і називають педагогічною майстерністю. Важливо не лише навчити, а й виховати, адже особистість цінна не лише тому, що може виконувати різноманітні функції, а й тим, що вона потенційно володіє унікальною різноманітністю творчих можливостей. Тут важливо не зашкодити.

На систему шкільної освіти покладені різноманітні функції, зокрема і функція політичної соціалізації, проте в українському суспільстві взагалі та в освітньому середовищі зокрема домінує думка про те, що політична сфера є доволі складною для дитячого сприйняття тому політика має залишатися поза шкільними стінами. Політична соціалізація зведена лише до патріотичного виховання, головне завдання якого вбачається в шануванні та поклонінні. Така позиція ґрунтується на прикладах з минулої радянської системи освіти, де дітей політично соціалізували з перших днів перебування в школі. Значок на грудях з портретом вождя чітко вказував ідеологічний напрям думок та вчинків, не залишаючи місця для будь-якої альтернативи. Ошпарившись тоді на молоці дмухаємо тепер на воду. Так чи інакше обмежити доступ шкільної молоді до політичної інформації не можливо. Інше питання, що ця інформація не аналізується, а закріплюється у свідомості дітей як сталий факт. Таким чином, політичний досвід молодого покоління формується не на базі отриманих у школі політичних знань та цінностей, а під впливом різноманітних, часто маніпулятивних джерел впливу. Нерідко таким джерелом є шкільний учитель, який видає свою суб'єктивну думку на ті чи інші історичні чи політичні події як істину в останній інстанції. Неможливість молоді критично осмислити політичну дійсність призводить з часом до розчарувань, політичного відчуження та аполітичності. У підсумку відсутність в системі шкільної освіти каналів передачі політичних знань блокує роботу цього механізму політичної соціалізації.

Наступний механізм політичної соціалізації також стосується системи освіти. Мова піде про вищу школу.

3. Вища школа.

Ще донедавна можна було вести мову про політику держави щодо політичної соціалізації молоді. Якщо сім'я та школа не ставили собі за мету формування у молодого покоління інтересу до політичного життя то саме на вищу освіту покладалося завдання передачі політичних знань, формування політичної свідомості, політичної культури, зразків поведінки тощо. Реалізовувалось це завдання через запровадження на початку 90-х років минулого століття в українських університетах обов'язкового вивчення основ політичної науки. З часом політична освіченість студентської молоді плюс патріотичне шкільне виховання почали давати свої результати. Яскравим прикладом цього є зимові події 2013 року, що отримали назву Революція гідності, де локомотивом протестних виступів проти незаконних дій влади була саме студентська молодь. І навіть більше, візьмемо на себе сміливість стверджувати, що саме завдяки молодому поколінню, що народилось та виросло в незалежній Україні ми, в ці буремні часи, зберегли державність. Молоді курсанти-нахімовці показали приклад дорослим мужам в «лампасах та зірках», що таке патріотизм. Розмови про те, що мовляв «не було наказу» і т.п. не витримують жодної критики. «Воїне – казали давні римляни, не чекай наказу – показуй приклад!». Здавши окупаційним російським військам півострів Крим без жодного спротиву всі, без виключення, військовослужбовці мають нести відповідальність. Ті, що зрадили присягу і перейшли зі зброєю в руках на бік ворога – військові злочинці. З ними розмова коротка. Їх потрібно оголосити у міжнародний розшук і за скоєний злочин переслідувати до кінця днів. Всі інші, (читаймо історію – інакше навіщо її писати!) що «по-геройськи» вийшли з окупованого Криму на материкову частину України, покинувши зброю та техніку, мають бути звільнені з армії без права повернення на службу. Це саме той випадок де не буває напівтонів.

Сучасне українське суспільство вкрай заполітизоване. В таких умовах пересічним громадянам вкрай важко орієнтуватися в бурхливому океані політичних подій та явищ. Сьогодні люди як ніколи потребують фахових політичних знань, об'єктивної інформації, якісної аналітики тощо. Здавалось би настав час використати освітню галузь як механізм політичної соціалізації населення на повну потужність, піднявши прапор політичного просвітництва. Проте так не сталося. Натомість українська система освіти, зокрема і вища школа, з прийняттям нового Закону України «Про вищу освіту» взагалі відмовляється від обов'язкового викладання гуманітарних дисциплін, в тому числі і політології, аргументуючи це тим, що «обов'язковість викладання» це анахронізм, який обмежує свободу вибору. Тепер, за великим рахунком, ця «свобода вибору» зосереджена в руках керівництва вишу, яке будь-які міністерські рекомендації може залишити поза увагою. Головні захисники цього постулату посилаються на досвід розвинених демократичних країн світу. Проте, ми ще дуже далекі від демократії з її цінностями, нормами, принципами й т. п. Ми лише заявили про наміри, а як відомо фахівцям-політологам, встановити політичний режим лише законами чи Конституцією не можливо.

В сталих демократіях свідома, активна політична поведінка широких мас населення опирається не лише на політичні знання отримані під час навчання, такі знання засвоюються особистістю в процесі її соціалізації як певна традиція, що є вже невіддільною частиною політичної культури демократичних країн світу. Нічого подібного в Україні немає, тому вкрай небезпечно виключати насправді дієвий механізм політичної соціалізації молоді – вищу

школу – з переліку тих місць, де людина може отримати фахові політичні знання. Святе місце порожнім не буває.

Отже, очевидним є факт з якого постає проблемне питання: якщо сім'я, школа, університет не ставлять собі за мету виховання у молодого покоління інтересу до політичного життя країни, хто ж тоді формує у наших громадян політичні погляди, переконання, цінності, впливає на характер та форму політичної поведінки тощо? За відсутності реального впливу вищезазначених механізмів політичної соціалізації має існувати інший край потужний механізм політичного залучення наших громадян до політичної сфери, адже «як потрібно керувати країною» знає переважна більшість українців. Звичайно, в цьому випадку, мова йде не про політичну соціалізацію як таку, а лише про ступінь політизації, адже для формування громадянської самосвідомості необхідна стійка первинна соціалізація (сім'я, школа), яка роками формує переконання та риси особистості. Високий рівень політизації є радше елементом політичної технології, який часто використовується з метою різноманітних маніпуляцій суспільною свідомістю. Найкраще справляється з «цією» роботою наступний механізм політичної соціалізації – ЗМІ.

4. Засоби масової інформації.

Відсутність конкурентної боротьби між механізмами політичної соціалізації створило сприятливі умови для того, щоб панівні позиції в боротьбі за «політичні умонастрої» українців зайняли різноманітні ЗМІ. Проте ми не абсолютизуємо вплив ЗМІ на суспільну свідомість. Варто розуміти, що кожний механізм політичної соціалізації так чи інакше пов'язаний між собою. Від того в якій сім'ї виховувався індивід, в якому середовищі навчався, в якій політичній системі живе, залежить ступінь та якість її політичної соціалізації. Ми, в даному випадку, ведемо мову лише про те, що зі зменшенням впливу традиційних інститутів політичної соціалізації, ЗМІ, переважна більшість яких належать конкретним заможним людям, лише посилюють свій вплив і вплив цей переважно має маніпулятивний характер. Для сучасної політичної науки осмислення феномену маніпулювання має важливе значення, оскільки дозволяє вести мову не просто про технології протидії маніпуляціям, а піднімати питання про державну політику інформаційної безпеки, а це, у свою чергу, дає можливість знову наголосити на важливості поширення базових політичних знань на ранніх етапах соціалізації індивіда.

Це далеко не повний перелік механізмів, проте ми навмисно залишаємо їх поза увагою, оскільки без первинної соціалізації немає сенсу вести мову про можливість якісної політичної соціалізації наприклад в трудовому колективі чи громадській організації. Важливо зберігати баланс між різними механізмами політичної соціалізації, адже домінування лише одного з них призводить до викривлень та маніпуляцій, не кажучи вже про той випадок, коли такі механізми взагалі не працюють.

Отже, підсумовуючи зазначимо, що результатом успішної політичної соціалізації є формування свідомих, політично активних громадян, які здатні брати участь в політичних процесах та впливати на політичну ситуацію в країні. Таким чином окрема особистість стає відносно автономним суб'єктом політики. З іншого боку, результатом неуспішної політичної соціалізації є лише зростання маси пасивних об'єктів політики, що легко піддаються впливу різноманітних маніпуляторів гаслом яких є «чим гірше, тим краще». Насамкінець залишається лише нагадати вислів відомого афінського стратега Перикла: «Якщо Ви не цікавитесь політикою, це ще зовсім не означає, що політика не цікавиться вами».

Бібліографічний список:

1. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества / И.Г.Гердер – М. : Издательство «Наука», 1977. – 703 с.
2. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Збірник наукових праць. / за ред. д.е.н. Ворони, д.с.н. М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2015. – Вип. 2(16). – 652 с.

* Інститутом соціології НАН України проводяться вкрай цікаві наукові дослідження. Пропоную читачам ознайомитися одним з них. Так, на запитання «Яку оцінку Ви б дали діяльності О.Лукашенка на посаді Президента Білорусі, якщо «1» – найнижча, а «10» – найвища оцінка?» – наші співвітчизники відповіли: (див. табл.) [2, с.531]

	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2013	2014	2015
1 Найнижча оцінка	9.5	7.7	9.9	3.7	2.3	7.3	3.4	6.8	5.3
2	6.5	6.1	5.6	2.5	1.8	4.7	4.1	4.1	3.3
3	8.8	9.4	6.3	4.8	2.4	6.6	6.1	6.1	6.0
4	8.7	11.1	7.4	5.6	3.8	6.8	7.1	7.5	6.2
5	16.1	20.2	10.2	15.5	13.3	15.2	15.9	15.5	14.4
6	7.1	8.8	7.5	8.4	6.9	9.1	8.3	6.8	9.0
7	7.9	8.1	9.1	11.1	8.9	10.6	10.3	9.7	12.2
8	7.8	8.4	10.7	14.4	14.8	12.0	12.9	11.3	13.8
9	5.6	5.2	8.5	9.8	12.8	9.4	11.4	7.8	10.0
10 Найвища оцінка	18.7	13.0	23.2	22.6	31.4	16.9	19.7	23.9	19.0
Не відповіли	3.1	1.9	1.5	1.6	1.4	1.4	0.8	0.7	0.7
Середній бал	5.8	5.6	6.3	6.9	7.6	6.3	6.7	6.5	6.6

Середній бал розраховується для 10-тибальної шкали, де 1—найнижча оцінка, а 10 – найвища. Відповідно, чим більше середній бал (чим ближче він до 10-ти), тим кращою є оцінка. Середній бал розраховується для тих респондентів, які дали відповідь на поставлене запитання.

УДК 321.015

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ**Кулішенко Т. Ю., к. політ. н., викладач кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (Україна)****Кулішенко Т. Ю. Децентралізація державної влади: основні підходи.**

Визначено дві основні концепції взаємовідносин державної влади та місцевого самоврядування як різновидів публічної влади та права місцевих громад на здійснення владних повноважень. Згідно першої, громади історично є більш ранніми суб'єктами публічної влади, ніж нація, яка була створена на основі їх об'єднання. Тому місцеве самоврядування має таке ж саме право на владу на своїй території, як і держава. Згідно другої концепції, громади отримують свої владні повноваження від нації, тому місцеве самоврядування є хоча й автономним, однак у політичному відношенні похідним від державної влади. Відповідно, бачення владних прав місцевого самоврядування обмежується лише правом на прийняття рішень щодо забезпечення життєдіяльності на даній території.

Ключові слова: децентралізація, самоврядування, розподіл влади.

Кулишенко Т. Ю. Децентрализация государственной власти: основные подходы.

Определены две основные концепции взаимоотношений государственной власти и местного самоуправления как разновидностей публичной власти и права местных общин на осуществление властных полномочий. Согласно первой, общины являются исторически более ранними субъектами публичной власти, чем нация, которая была создана на основе их объединения. Поэтому местное самоуправление имеет такое же право на власть на своей территории, как и государство. Согласно второй концепции, общины получают свои властные полномочия от нации, поэтому местное самоуправление является хотя и автономным, однако в политическом отношении производным от государственной власти. Соответственно, видение властных прав местного самоуправления ограничивается правом на принятие решений по обеспечению жизнедеятельности на данной территории.

Ключевые слова: децентрализация, самоуправление, распределение власти.

Kulishenko T. Y. Decentralization of power: the main approaches.

Defined two main concepts of public relations and local self-government as a form of public power and the right of local communities to exercise power. According to the first communities historically earlier subjects of public power than the nation, which was established on the basis of their association. Therefore, the local government has the same right to rule on its territory as a state. Under the second concept, the communities derive their authority from the nation, as local governments are autonomous though, but in political terms derived from public authorities. Accordingly, the vision of government rights of local governments is limited to decisions on life support in the area.

Key words: decentralization, self-distribution of power.

Протягом пострадянського періоду розвитку нашої країни у вітчизняній політичній науці домінувала думка щодо необхідності втілення практик децентралізації в Україні заради виходу на більш високий, європейський рівень державотворення та демократії. Вітчизняні науковці переважно зазначали, що перенесення владної компетенції та ресурсів влади на місцевий рівень надає громадянину більш широку змогу реалізувати своє право на участь у політичній владі. Разом з тим, більш детальний розгляд означеної проблеми показує, що це право обмежене рядом параметрів. Все це потребує більш детального вивчення процесів децентралізації виконавчої влади, їхнього взаємозв'язку з соціально-економічними процесами, що мають місце в конкретному суспільстві у певний проміжок часу.

Теоретичні проблеми взаємовідносини центрального та місцевих рівнів влади у різний час аналізували зарубіжні та українські науковці Е.Арато, В.Бурденюк, О. фон Гірке, Р.Гнейст, М.Драгоманов, С.Махіна, А.Михайловський, Б.Нольде, С.Перегудов, М. Пухтинський, В.Рильська, А.де Токвіль, І.Трофімова, М.Туган-Барановський, І.Франко, І.Шегаєв.

Питання про правові взаємовідносини держави і місцевого самоврядування як різновидів публічної влади почало широко обговорюватися в політико-правознавчій думці з другої половини XIX ст. Відомий французький філософ А.де Токвіль вбачав у самоврядних громадах та асоціаціях громадян механізм реалізації природних прав суспільства на протидію бюрократизму чиновницького управління, яке він співвідносив виключно із державною організацією[1]. Сформульована на основі поглядів А.де Токвіля теорія прав вільної громади поряд із загальновідомими трьома гілками державної влади виділяє ще й четверту гілку — так звану муніципальну.

Німецький правознавець О.Гірке ввів у науковий обіг концепцію, згідно якої місцева громада як носій звичаєвого права сформувалася раніше за державу і тому має незалежне від неї джерело владних повноважень[2]. Таким чином, громада була зведена в ранг політичного інституту, рівного державі. Держава, в свою чергу,

тракувалася ним не як суб'єкт влади над суспільством, а як проста федерація громад, тобто лише один із елементів складної суспільної організації.

Однак визначення місцевого самоврядування як рівного державі інституту влади з самого початку викликало конструктивні зауваження з боку дослідників. Перш за все, воно могло стати концептуальною основою виведення суверенітету місцевих громад, їх абсолютної незалежності від державної влади. Тому магістральний напрям досліджень шляхів децентралізації влади пішов не у політичному напрямі, а в напрямі господарської автономії місцевої влади.

Новий етап розвитку теоретичної основи децентралізації владних інститутів розпочався після Другої світової війни, коли широкі соціально-економічні перетворення в країнах Західної Європи привели до створення держави загального добробуту. Розширення комплексу соціальних функцій держави сприяло зацікавленості суспільства у створенні багаторівневої організації як управлінської діяльності, так і самх центрів прийняття публічно-владних рішень. Звідси бере виток практика проголошення органів місцевого самоврядування інструментами надання соціальних послуг поряд із державними органами[3]. Однак при цьому загальновизнаною залишається оцінка ролі самоврядування як елемента громадянського суспільства, який має право на автономне прийняття владних рішень у питаннях, що торкаються місцевих громад, але має бути підконтрольним державному нагляду і діяти в рамках загальнодержавного правового поля[4].

Правовий статус органів влади похідний від цілей організації публічного суб'єкта і невіддільний від нього, а це означає, що свої владні повноваження органи влади отримують не безпосередньо від населення, а від сформованого ним публічного суб'єкта — нації як асоціації політично повноправних громадян держави на загальносуспільному рівні чи територіальній громаді на рівні місцевому[5]. Таким чином, кожен з різновидів публічної влади має власне джерело влади, свій публічний суб'єкт влади і відповідну владну організацію. Так, джерелом державної влади в республіці є народ, публічним суб'єктом влади — нація, а в якості владної організації виступає держава. Джерелом влади місцевого самоврядування виступає місцеве політично повноправне населення, публічним суб'єктом влади — територіальна громада, а формою владної організації є сформований цією громадою територіальний орган місцевого самоврядування[6].

Будучи самостійними видами публічної влади, державна влада і місцеве самоврядування мають ряд принципових відмінностей. У першу чергу це стосується самого предмету їхньої компетенції. Предмет компетенції держави за змістом являє собою перелік питань, переданих від суспільства до держави, з визначенням по кожному з зазначених питань державних повноважень. У політичній науці є загальноприйнятим, що ці питання не можуть бути вирішені інакше, як через застосування державної влади. Щодо предмету компетенції місцевого самоврядування питання не є настільки виясненим. Вважається, що коло питань, підконтрольних органам місцевого самоврядування визначається через надання їм відповідних повноважень державною владою. Таким чином, публічна влада місцевого самоврядування виступає по відношенню до державної влади як вторинна. Однак якщо виходити з концепції погоджувальної характеру виникнення державної влади та формування її повноважень через одержання їх від суспільства, то очевидно, що на рівні місцевого самоврядування владні повноваження також мають первинний характер. Саме суспільство визначає, яку частину владних повноважень передати до системи державної влади, а яку до місцевого самоврядування.

Критерієм розподілу цих повноважень згідно європейської концепції виконавчої влади є так званий принцип субсидіарності. Згідно з цим принципом здійснення владних повноважень на центральному рівні є недоцільним, якщо вони можуть реалізовуватися на місцевому рівні. Звідси випливає, що публічна влада має здійснюватися на найближчому до населення рівні, а ієрархія прийняття публічно-владних рішень та публічно-владне забезпечення їх реалізації мають диктуватися рівнем суспільного значення проблем, які потребують публічно-владного втручання. Таким чином, місцеве самоврядування має отримувати ті повноваження, які зможе реалізувати самостійно і з найбільшою ефективністю, порівняно з органами державної влади. Як зазначає вітчизняний дослідник Б.Калиновський, в основі принципу субсидіарності лежить можливість заміщення або доповнення ресурсів одного із суб'єктів влади ресурсами іншого, при цьому цей інший суб'єкт може перебирає на себе функції того, чий ресурси недостатні для їх виконання. Тому необхідно говорити про розподіл владних повноважень у цілому між всіма рівнями публічної влади [7].

Європейська Хартія місцевого самоврядування в ст. 5 вказує, що «повноваження, які надаються органам місцевого самоврядування, як правило, повинні бути повними і виключними»[8], тобто ніхто, крім населення, не вправі вирішувати зазначені питання.

Концепція нового публічного менеджменту передбачає децентралізацію управління за рахунок розширення повноважень та відповідальності органів місцевого самоврядування. Причинами децентралізації дослідники називають: політичні зміни, які дали місцевим громадам право висловлювати і відстоювати свої інтереси; технологічні зміни і глобальну інтеграцію, що змінили уявлення про межі управління та самоврядування; нарешті, труднощі централізованої системи управління і необхідність участі регіональних та місцевих урядів у політичних та економічних процесах[9;10;11].

Основне завдання уряду полягає в тому, щоб надати місцевим громадам можливість самостійно вирішувати свої проблеми і контролювати якість надаваних публічних послуг. Держава передає функції з надання публічних послуг недержавним (комерційним і суспільним) організаціям, залишаючи за собою функції контролю і вироблення загальної стратегії. Вважається, що децентралізація дозволяє забезпечити більшу гнучкість і ефективність управління, а також стимулює конкуренцію між постачальниками послуг, підвищення громадянської та соціальної відповідальності. Ключовим її завданням називається трансформація внутрішніх і зовнішніх взаємин традиційного уряду з метою оптимізації надання послуг, а також розширення участі громадян, громадських і приватних структур

у процесах прийняття соціально значущих рішень[12]. Відповідно до даної концепції управління - це постійна й активна взаємодія держави і недержавного сектору, що забезпечує адаптацію управлінських механізмів в умовах зростаючої складності та динаміки сучасного суспільства, різноманітності соціальних проблем. Основним управлінським завданням залишається визначення конфігурації поєднання участі трьох основних суб'єктів – громадянського суспільства, ринку та держави, що пов'язане із заміною концепції домінування центру та чіткого розподілу повноважень концепцією множинності суб'єктів влади і управління та їх кооперації. Відбувається все більше горизонтальний і вертикальний поділ управлінської діяльності, виробляються більш ефективні форми взаємодії.

Фактично основною характеристикою побудови інституту державної влади є розподіл владних повноважень між різними центрами прийняття державних рішень[13]. Існує всього дві принципові моделі такого розподілу: централізація влади та її децентралізація, яка й має пряме відношення до предмету нашого наукового аналізу.

Зазвичай децентралізація визначається як передання певних завдань і повноважень державної влади з рівня її центральних органів на нижчий рівень; причому функції, що раніше належали центру, переводяться у завдання та повноваження органів як державної влади нижчого рівня, так і місцевого самоврядування. У науковій літературі прийнято виділяти декілька типів децентралізації:

- адміністративна, при якій місцеві органи влади підзвітні центральним влади;
- політична, при якій місцеві органи влади наділені таким обсягом повноважень та відповідальності, який робить їх формально незалежними від держави;
- бюджетна, яка пов'язана з передачею на місця ресурсів, необхідних для здійснення переданої влади і відповідальності;
- ринкова, яка забезпечує передачу функцій державних інститутів приватному сектору, включаючи планування та адміністрування[14].

Щоб уникнути плутанини, дослідники рекомендують використовувати поняття «децентралізація» для характеристики відносин між рівнями публічної влади, але не між публічною владою та економічною або соціальною сферою в цілому [15, р. 311], тобто при деяких нюансах пріоритетним бачиться адміністративно-управлінський підхід. Ряд вітчизняних дослідників взагалі описує децентралізацію державної влади як передачу частини її функцій у сферу недержавного публічного управління. Суб'єктами такого управління називаються або територіальні громади, або професійні об'єднання громадян.

Наприклад, автори дослідження «Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України» Центру політико-правових реформ виділяють такі основні види децентралізації за суб'єктами та сферами впливу:

- територіальна децентралізація – створення органів публічної адміністрації, які здійснюють урядування в адміністративно-територіальних одиницях самостійно і незалежно від органів державної влади, перебуваючи поза їх ієрархічною системою та підпорядкуванням (тобто органів місцевого та регіонального самоврядування);

- функціональна децентралізація – визнання самостійних і незалежних спеціалізованих організацій (об'єднання, спілки) суб'єктами владних повноважень із делегуванням їм права здійснювати певний обсяг завдань публічного характеру, зокрема, щодо урядування та виконання відповідних функцій у визначених законодавством сферах суспільного життя та згідно із встановленим порядком;

- предметна децентралізація – професійне самоврядування як система управлінських взаємовідносин між усіма представниками певної професії, що реалізується визначеною законом представницькою організацією, яка перебуває під наглядом органів державної влади[16, с.15]. Такої ж точки зору дотримуються цілий ряд авторів, зокрема український правник С.Карабін [17, с.439].

Разом із тим вітчизняні фахівці в галузі державного управління аргументовано відзначають, що в Україні відсутній реальний суб'єкт місцевого самоврядування – самодостатня територіальна громада, яка б володіла достатніми матеріальними і фінансовими ресурсами та мала б належні внутрішні джерела формування прибуткової частини місцевого бюджету[18;19]. Вітчизняний дослідник О.Воронянський на прикладі сучасної України доводить, що тріальними суб'єктами децентралізованої влади в силу об'єктивних закономірностей можуть виступати лише ресурсозабезпечені групи[20].

Однак при цьому варто пам'ятати, що міжнародний досвід органів місцевого самоврядування засвідчує, що їхня відносна «незалежність» від органів державної влади проявляється (і то частково) лише в межах тих повноважень, які відносяться до їх первісної компетенції. В межах же повноважень, делегованих центральними органами влади, орган місцевого самоврядування завжди діє під контролем відповідних державних органів – територіальних державних адміністрацій, префектур тощо.

У рамках даного дослідження всі вказані форми децентралізації та їх різновиди доцільно звести до двох основних форм:

- безумовна передача на місця владних повноважень разом із джерелами їх ресурсного забезпечення;
- передача відповідальності за виконання цих повноважень при збереженні централізованого забезпечення ресурсами, при якому виконання переданих владних функцій обумовлене надходженням ресурсів від центрального рівня влади.

Показово, що всі форми децентралізації, які застосовуються в європейських країнах, є свідченням перемоги другої з названих систем бачення правового статусу місцевих громад у сучасній європейській політико-правовій думці.

У цілому наведені концепції та теорії можна звести до наступних положень:

- місцева громада розглядається як суб'єкт прав, що належать їй історично, а не делеговані державою. Звідси

державне втручання у справи місцевого самоврядування є неприпустимим;

- місцеве самоврядування за своєю природою є відмінним від державної влади, його органи формуються виключно членами громади. Посадові особи цих органів представляють не державу, а громаду і не можуть бути підпорядковані державним чиновникам;

- політичні права держави не можуть бути більш широкими за політичні права громадського самоврядування. Із цього випливає, що децентралізація виконавчої влади є необхідною і природною, при чому орган влади місцевої громади представляється як держава в державі і є рівними їй за юридичним статусом.

Бібліографічний список:

1. Токвиль Алексис. Демократия в Америке: Пер. с франц. / Предисл. Гарольда Дж. Ласки. – М.: Прогресс, 1992. – 554 с.
2. Гирке Отто фон. Германское общественное право / Отто фон Гирке — СПб., 1900-658с.
3. Перегудов С. П. Гражданское общество: трехчленная или одночленная модель // ПОЛИС. — 1995. — № 3. — С.58-60.
4. Арато Е., Коен Дж. Відродження, занепад і реконструкція концепції громадянського суспільства // Політична думка. — 1996. — № 1. — С. 25-31.
5. Воронянський О. В. Політичні інститути: механізм формування в конкурентному середовищі / О. В. Воронянський // Сучасне суспільство. - 2014. - Вип. 1. - С. 15-28. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cuc_2014_1_4.
6. Воронянський О. Проблема суб'єктності суверенітету в контексті технології здійснення влади / О. Воронянський // Evropsky politicky a pravni diskurz. - 2015. - Vol. 2, Iss. 4. - С. 205-209. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2015_2_4_32.
7. Калиновський Б. Значення принципу субсидіарності для демократизації інституційної системи поділу влади в Україні. Електронний ресурс // http://www.democracy.kiev.ua/publications/collections/conference_2005/section_9/Kalynovsky.
8. Європейська Хартія місцевого самоврядування http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_036
9. Примуш М. В., Коваль Ю. О. Теоретические основы исследования феномена «местное самоуправление» сквозь призму истоки и современности // Гуманітарні студії – 2012. – №. 15. – С. 249-255.
10. Проблеми формування добросовісного, належного місцевого врядування: Збірник матеріалів та документів [Заг. ред. М. Пухтинського] - К.: Атіка, 2008. - 600 с. - С. 350-358.
11. Шегаев И. С. Трактовка категории «местное самоуправление» сквозь призму основных теорий его происхождения (политологический анализ) // Молодой ученый. — 2013. — №8. — С. 345-347.
12. Лелеченко А. П. Децентралізація в системі державного управління в Україні: теоретико-методологічний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01 / А. П. Лелеченко ; НАДУ при Президентові України. – Київ, 2006. – 17 с.
13. Воронянський О. В. Роль національного суверенітету в легітимації державної влади / О. В. Воронянський // Актуальні проблеми державного управління. - 2012. - № 2. - С. 216-221. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdu_2012_2_32.
14. Трофимова И. Н. Трансформация отношений центральной и местной власти в процессе децентрализации управления (опыт европейских стран) [Электронный ресурс] / И. Н. Трофимова.— Режим доступу: http://ars-administrandi.com/article/Trofimova_2011_2.pdf.
15. Decentralization and local democracy in the world: first global report by United Cities and Local Governments, 2008. Barcelona: United Cities and Local Governments, 2009.-368 p.
16. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / [Бориславська О. М., Заверуха І. Б., Школик А. М. та ін.]; Центр політико-правових реформ. – К., Москаленко О. М., 2012. – 212 с.
17. Карабін Т. О. Проблеми децентралізації виконавчої влади в Україні та можливі напрями їх вирішення/Т. О. Карабін // Форум права – 2012; – № 4; – С; 439–444 [Електронний ресурс]; – Режим доступу: <http://arhive.nbuv.gov.ua/ejournals/FPA2024/2ktoniv.pdf>
18. Рильська В.В. Механізм взаємодії між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування в аспекті децентралізації влади / В. В. Рильська. // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування.- 2014. - № 2. – [Електронний ресурс] Режим доступу:http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ttpdu_2014_2_26.pdf.
19. Рябченко О. П. Єдність та розподіл влад у системі органів державної влади в Україні/О. П. Рябченко//Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2000. – № 1 (10). – С. 3-11.
20. Воронянський О. В. Проблема формування політичних інститутів у контексті конкурентної боротьби еліт / О. В. Воронянський // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Питання політології. - 2012. - № 1013, вип. 21. - С. 75-79. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKHiPP_bn_2012_1013_21_15.

УДК: 32.019.51

КОНСЕНСУАЛИЗМ У ПОЛІТИЦІ ЯК УМОВА СТАБІЛЬНОСТІ ТА ПОДАЛЬШОГО ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Карагіоз Р. С., к. політ. н., ст. викладач кафедри соціальних теорій навчально-наукового інституту інформаційних та соціальних технологій Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова (Україна)

Карагіоз Р. С. Консенсуалізм у політиці як умова стабільності та подальшого цивілізаційного розвитку суспільства.

В статті аналізується феномен консенсуалізму як умова стабільності, як спосіб консолідації суспільства на плюралістичній основі при вирішенні його найважливіших проблем. Показано, що громадська згода – це відсутність конфронтації в суспільстві, це досягнення єдності громадян щодо найбільш значимих питань, які стосуються їхнього існування та життєдіяльності, коли згода виникає як ініціатива «знизу», що не залежить прямо від держави.

Ключові слова: згода, політична згода, суспільна згода, консенсус, конфлікт, конфронтація, плюралізм, «орвеллізм», охлократія, демократія, стабільність.

Карагіоз Р. С. Консенсуалізм в політике как условие стабильности и дальнейшего цивилизационного развития общества.

В статье анализируется феномен консенсуализма как условие стабильности, как способ консолидации общества на плюралистической основе при решении его важнейших проблем. Показано, что общественное согласие – это отсутствие конфронтации в обществе, это достижение единства граждан относительно наиболее значимых вопросов, которые касаются их существования и жизнедеятельности, когда согласие возникает как инициатива «снизу», что не зависит прямо от государства.

Ключевые слова: согласие, политическое согласие, общественное согласие, консенсус, конфликт, конфронтация, плюрализм, «орвеллизм», охлократия, демократия, стабильность.

Karagioz R. S. Consensualism in a policy as a condition of stability and further civilization development of society.

In the article the phenomenon of consensualism as condition of stability, as method of consolidation of society is analysed on pluralism basis at the decision of his major problems. It is shown that a public consent is this absence of confrontation in society, this achievement of unity of citizens of the relatively most meaningful questions that touch their existence and vital functions, when a consent arises up as initiative «from» below, that does not depend straight on the state.

Key words: consent, political consent, public consent, consensus, conflict, confrontation, pluralism, «orvelism», охлократия, democracy, stability.

Одним із найважливіших напрямків політичної науки є вивчення причин, механізмів та результатів суспільних, у тому числі й політичних трансформацій – переходів політичного і загалом суспільного ладу з одного стану в інший. Упродовж двох останніх століть в дослідженнях такого роду домінувала революційна парадигма, хоча й досить часто критикувалася за свій насильницький характер та радикалізм.

Різного роду трансформації, зокрема зміна політичної влади в країні, стають предметом постійного аналізу, хоча комплексних політологічних досліджень досить мало. Такі поняття як «компромис», «переговори», «згода», «консенсус», «плюралізм думок», «ідеологічна конвергенція» в останні декілька років стали для нашої політичної науки і, головне, політичної практики (без перебільшення) головними. Події на Сході України ці поняття зробили суттєво важливими для подальшого існування соборної України.

І хоча зазначені поняття завжди знаходилися в центрі уваги науковців різних галузей знань, однак у останній час практичний інтерес значно зріс і вимагає подальших комплексних досліджень у цьому напрямку.

Науково-теоретичний підхід до аналізу будь-якого складного явища, зазначав свого часу Г. Гегель, передбачає обов'язкове звернення до таких двох аспектів, як сутність досліджуваного явища та форма його перебігу чи реалізації. Ця гегелівська настанова багато важить і в сфері політологічних студій, коли предметом дослідження стає політичний процес, політичне життя, зокрема такі їх важливі складові, як насілля, порушення чи, навпаки, компромис, згода, консенсус тощо.

Отже, метою статті є обґрунтування консенсуалізму у політиці як умова стабільності та подальшого цивілізаційного розвитку суспільства, як необхідного компоненту сучасного політичного процесу, форми здійснення позитивних політичних змін в суспільстві.

Згода є міждисциплінарною категорією, яка досліджується філософами, соціологами, культурологами, економістами, юристами, психологами, конфліктологами, політологами та фахівцями інших галузей. У більшості випадків вчені розуміють під згодою гармонію, єдність, цілісність, порядок, стабільність, рівновагу, інтеграцію, адаптацію, солідарність, договір, ідеал, дружбу, любов. Деякі автори бачать джерела згоди в природі людини, її прагненнях, інші – виводять згоду із властивостей соціуму, або пов'язують природу згоди з єдністю світу.

Необхідність практичного вирішення проблеми підштовхнула до осмислення суспільно-політичної згоди та її категорій вітчизняними дослідниками. З'явилися праці, присвячені тим або іншим проблемам досягнення суспільної, соціальної та національної згоди в Україні. При цьому, поняття «політична згода» як самостійна категорія не виділялася, її найчастіше ототожнюють із консенсусом, а також національною або суспільно-політичною згодою.

Цей феномен став об'єктом уваги українських вчених в останні десятиліття та особливо – в останні роки. Так, Н. Дубовик розглядає ідеї національної згоди в рамках теорії консенсусу політичної еліти, простежуючи становлення та розвиток зазначеної ідеї в історії світової політичної думки та обґрунтовуючи поняття «недемократичний консенсус [1]; П. Вознюк розглядає саме консенсус як принцип сучасної демократії [2]; В. Можаровський аналізує взаємовідношення конфлікту й консенсусу як соціальних феноменів, які розглядаються на підґрунті сучасних теорій соціального конфлікту. Згаданий автор доводить, що консенсус є не тільки протилежністю конфлікту, а й необхідним елементом його структури (внутрішній консенсус, консенсус механізму і консенсус розв'язання), засобом управління ним, шляхом розв'язання або локалізації [3]; М. Потураєв вивчає консенсусний потенціал політичної комунікації в умовах ідеологічного плюралізму як необхідну умову досягнення згоди у суспільстві. На підставі аналізу політичної комунікації розкриває функціональні риси комунікативного механізму формування ідейно-ціннісного консенсусу та встановлює головні тенденції вироблення державної політики в умовах ідеологічної конвергенції [4].

Проблема згоди активно розроблялася в рамках теорій конфлікту, політичного конфлікту, політичної стабільності, структурного функціоналізму, позитивізму, демократії, громадянського суспільства символічного інтеракціонізму, комунікації, в школах синергетики, герменевтики, етнометодології, феноменології і т. п.

Насамперед, слід зазначити, що не слід ототожнювати такі суміжні поняття як політична згода, консенсус, національна, громадська та суспільна згода. Відповідно до загального визначення, громадська згода – це відсутність конфронтації в суспільстві, а також спосіб консолідації суспільства на плюралістичній основі при вирішенні його найважливіших проблем. При визначенні громадської згоди слід виходити з єдності громадян щодо найбільш значимих питань, що стосуються їхнього існування та життєдіяльності, коли згода виникає як ініціатива «знизу», що не залежить прямо від держави.

Під національною згодою розуміється єдність всіх націй, або різних груп, що становлять населення багатонаціональної держави, відповідно до яких-небудь життєво важливих питань як результат політики національного примирення. Національна згода є політичним принципом, яка проголошена громадськістю, партіями або / і урядами в надзвичайних, складних обставинах, та прийнята більшістю народів як єдино можливий вихід із соціально-політичної ситуації. Національна згода – це наявність між різноманітними етносоціальними групами одностайності з основних питань спільної життєдіяльності, єдності, спільності міркувань на шляху їх вирішення. Національна згода проявляється в політичній реальності у відображенні повної гами національних почуттів, породжених історичними, економічними, політичними, етнопсихологічними, культурними, побутовими та іншими факторами. Природа національної згоди така, що її легко зруйнувати навіть не дією, а лише вербальним неформальним засобом і результатом може бути дуже різкий та агресивний національний конфлікт.

При визначенні політичної згоди слід акцентувати увагу на феномені «політичне», який при всій багатозначності тлумачення містить основне його розуміння – як особлива сфера життєдіяльності людей, пов'язана з владними відносинами, державою та державним устроєм, з тими інститутами, принципами, нормами й т. д., які покликані гарантувати життєздатність того або іншого співтовариства людей, реалізацію їхньої загальної волі, інтересів та потреб. Залежно від ступеня важливості проблем, що зачіпаються, суспільна та громадська згода можуть виступати як самостійні категорії, а можуть і становити політичну згоду. У той же час, що стосується національної згоди, то вона завжди буде політичною.

Найпоширенішим у науковій літературі є ототожнення політичної згоди з консенсусом. І з цим важко не погодитись. Поняття «консенсус» походить від *consentio*, що з латинського означає спільність почуттів і думок, взаєморозуміння. За іншою версією, консенсус походить від латинського *consedo* і означає форму вираження згоди з аргументами супротивника в суперечці. У пізньому стоїцизмі *consensus gentium* був критерієм істини, за якою теза вважалася правильною настільки, наскільки з нею збігалася думка всіх людей або більшої частини з них. Консенсус стосується, в першу чергу, поєднання намірів і бажань: це згода, в якій є збіг думок і суджень. Консенсус у другому значенні стосується вирішення та схвалення, які треба прийняти або відкинути при самому консенсусі, вимагаючи та домагаючись його.

Інший підхід до поняття сутності консенсусу в рамках громадської згоди – це засіб вирішення конфліктів. Мова йде, зокрема, про згоду відносно: а) принципів функціонування конкретної системи, що втілюється в демократичних структурах влади, керування суспільством; б) правил і механізмів, що регулюють вирішення конкретних конфліктів.

В енциклопедичному словнику з політології консенсус – це: 1) наявність між двома або більше індивідами подібних пізнавальних і практичних орієнтацій, що дозволяють їм встановити взаєморозуміння та (або) взаємодію в якому-небудь відношенні; 2) у більш вузькому змісті консенсус – це згода значимої більшості будь-яких співтовариств щодо найбільш важливих аспектів його соціального порядку, що одержує вираження в погоджених діях людей, які обумовлюють існування та функціонування даного співтовариства [5, с. 543]. Аналогічне визначення дає і сучасний навчальний енциклопедичний словник-довідник (за загал. ред. Н. М. Хоми). Так, консенсус політичний (лат. *consensus* – згода, узгодження, єдність, домовленість, співучасть, гармонія, одностайність) трактується у широкому, концептуальному розумінні як «особливий стан суспільної колективної чи індивідуальної свідомості, за якою люди, що входять до різних соціальних груп, орієнтовані на стратегію соціально-

політичного партнерства або на інші комунікативні стратегії взаємодії». А у вужчому, нормативному сенсі політичний компроміс є «погодженим рішенням, прийнятним для сторін – політичних опонентів, в опрацюванні якого раціонально брали участь всі учасники конфліктної взаємодії; отже, ітілює та символізує остаточно узгоджену колективну думку» [6, с. 313–314].

Відтак, поняття «політичний консенсус» вживається переважно у двох змістах: по-перше, як спосіб прийняття різних політичних рішень, при якому чітко виражена політична воля більшості, що беруть участь у його прийнятті та врівноважується відсутністю заперечень із боку хоча б одного з учасників. У цьому ж змісті говорять про консенсус у вирішенні спорів та конфліктів. Також під консенсусом розуміється громадська згода, яка формується в суспільну згоду.

Дослідницьку традицію з проблеми консенсусу науковці ведуть, починаючи з О. Конта. Термін «консенсус» був уперше введений у науковий обіг саме цим французьким дослідником, але над проблемою суспільної (громадської) згоди, стабільності, конфлікту та інтеграції міркували й до нього.

Сьогодні існують дві дослідницькі традиції. Одна виходить із того, що протягом багатьох століть світ наповнювався ворожістю та ненавистю. Таку ситуацію Т. Гоббс оцінював як «природний стан індивідів». Саме страх насильства та смерті спонукає людей жити разом. Щоб перебороти небезпеку самознищення, люди добровільно підкоряють свою пристрасть до насильства легальної влади держави. Політичне суспільство породжує соціальний порядок, можливість взаємодіяти, утворювати стійкі соціальні спільності [7, с. 9]. Таким чином, нормативний порядок на соціальному рівні можна розглядати як вирішення проблеми, поставленої Т. Гоббсом, – як вберегти людські відносини від виродження.

Інша традиція виходить із автономії людини, заснованої на моральній позиції як людської якості, яка дозволяє виділитися з природної спільності собі подібних, перебороти стадно-комунальну ідентифікацію. Мораль може бути тільки універсальною. Лагідність, терпимість, довіра, солідарність роблять можливими людські взаємозв'язки, асоціації та одночасно виявляються значимими людськими суспільними якостями.

Європейські мислителі Нового часу – Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо – вже не розглядають державу, владу та право як результат божественного промислу, а трактують як прояв людського розуму, як здатність індивіда до свідомого та цивілізованого спільного проживання.

Дж. Локк зазначає такий важливий принцип консенсусу як принцип більшості. Дж. Локк згадує також про інший важливий принцип консенсусу – добровільності в його досягненні: «оскільки люди є за своєю природою є вільними, рівними і незалежними, то ніхто не може бути виведений з цього стану та стати підлеглим політичній владі іншого без своєї власної згоди» [8, с. 317]. Тобто, це згода з іншими людьми щодо об'єднання їх в співтовариство для того, щоб зручно, благополучно та мирно спільно жити, спокійно користуючись своєю власністю та перебуваючи в більшій безпеці, ніж хто-небудь, хто не є членом суспільства.

На думку Ж.-Ж. Руссо, загальна воля може існувати не стільки кількістю голосів, скільки наявністю спільного інтересу, що поєднує голосуючих, тому, що кожний в разі необхідності підкоряється умовам, які він сам робить обов'язковим для інших [9, с. 203].

О. Конт дає два трактування консенсусу. Під впливом біології, розуміє під консенсусом структурну погодженість частин соціального цілого. Консенсус – це загальна взаємодія, що характеризує будь-який організм, як біологічний, так і соціальний, частини якого безупинно впливають один на одного, сприяючи та протидіючи один одному [10, с. 117]. Таким чином, О. Конт не зводить консенсус тільки до взаємодії та пошуку згоди, але включає сюди й протидію, тобто конфлікт. Іншими словами, консенсус є невід'ємною частиною конфлікту, і навпаки.

Друге визначення консенсусу подається О. Контом як суб'єктивна згода (збіг думок, мислення, звичок), тобто форми солідарності, особливим способом поєднання людства в єдиний колективний організм.

Ці тлумачення мають не тільки прихильників, але й критиків, насамперед серед неокантианців. Саме вони вказували на розбіжність між двома тлумаченнями консенсусу. Як показав розвиток соціології, перша версія в структурному функціоналізмі Т. Парсонса й Р. Мертона вилася в поняття «інтеграція», а друга версія вийшла на перший план у роботах представників психологізму та емпіризму, які звузили об'єкт соціології до розмірів малої групи, до комбінацій міжособистісних взаємодій. Після Другої світової війни саме таке поняття консенсусу стало центральним. Тобто, консенсус – це соціально-психологічний феномен з різними рівнями і відмінною природою походження та досягнення.

Звичайно, не всі суспільні дії ґрунтуються на згоді, але лише ті, які усереднено орієнтуються на шанси згоди. Учасники дій, заснованих на згоді, можуть переслідувати спільні зовнішні інтереси, однак це не обов'язково. Стосовно до політики даний підхід може бути інтерпретований у такий спосіб: незалежність і самостійність будь-якого суб'єкта політичної діяльності в реалізації власних політичних інтересів в умовах єдиного, інтеграційного суспільного організму є відносною. В остаточно підсумку, вона визначається необхідністю урахування всієї різноманітності суспільних зв'язків і залежностей, в яких об'єктивно перебуває цей суб'єкт.

У цьому контексті доцільно навести поняття «орвеллізм», яке використовується в політичній науці та публіцистиці з метою визначення тоталітарних тенденцій у суспільному розвитку. Це поняття походить від імені англійського письменника Дж. Орвелла (автор відомого у кінці минулого століття роману «1984»). Орвеллізм у даному контексті, а саме у трактуванні не-згоди, яке породжує насилля, це насилля заради насилля, тобто воно не має іншої мети, і зрада як у політичному, так і суспільному сенсах – невід'ємна складова цього процесу.

Найважливішого значення набуває співвідношення інтересів окремо взятого суб'єкта з об'єктивними потребами, інтересами суспільства в цілому. Без розвитку соціальної цілісності суспільства неможливі не тільки істотний прогрес, але й необхідна політична стабільність. Тому дослідники, аналізуючи політичні компроміси, суспільно-політичну згоду, звертають увагу і на поняття «охлократія», яке жодним чином не є тотожним першим,

однак, це один зі способів здійснення політичної влади, що суттєво доповнює кризові політичні режими. У політичній науці не існує загальноприйнятого підходу до трактування охлократії. Автор статті поділяє погляди В. Липинського, який вважав, що цей феномен може бути характерним для будь-якого історичного періоду, коли йде повне панування воїоників із придушенням будь-якої свободи. Сюди В. Липинський зараховує азіатські деспотії, європейські революційні диктатури, новітній фашизм, більшовизм і москівський царизм. У теперішній час під охлократією розуміються антисистемні погляди, керування популістськими ідеологемами, динамічне реагування на суспільні настрої, стереотипи й архетипи у їх примітивних масових проявах, що веде до провокацій і спонукання масових заворушень. Тому при такому типі суспільно-політичної влади ніякий консенсус неможливий, бо він не має науково обґрунтованого визначення послідовності здійснення наміченої на конкретний період програми дій (розвитку) конкретного політичного об'єкта чи явища із зазначенням мети, змісту, обсягів, методів і засобів виконання.

Отже, незважаючи на те, що за сутністю і природою політичний консенсус – це, безумовно, конфліктологічне поняття, консенсуалізм у політиці не стільки є одноставністю чи одноголосністю, скільки передбачає відсутність прямих заперечень і цілком припускає нейтральну позицію, спираючись на акцентування певних базових політичних цінностей і норм [11, с. 314–315]. Це свідчить про загальну згоду щодо прийняття того чи іншого політично важливого рішення, коли влада більшість згодна забезпечити право меншості на протест, критику і опозицію. У демократичному суспільстві консенсус ґрунтується на гарантуванні прав і свобод особистості, на принципі рівності щодо визнання інтересів, прагнень і цінностей не тільки суб'єктів, але і об'єктів політичного процесу. І тільки при такому підході можливо подолати суспільні конфлікти, прийти до порозумінню, згоди, без чого неможливі ані стабільність, ані подальший цивілізаційний розвиток суспільства.

Бібліографічний список:

1. Дубовик Н. А. Ідеї консенсусу в концепціях політичних еліт: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка / Н. А. Дубовик. – К., 2003. – 15 с.
2. Вознюк П. Ф. Консенсус як принцип сучасної демократії: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка / П. Ф. Вознюк. – К., 2004. – 14 с.
3. Можаровський В. А. Соціальний конфлікт і консенсус: історико-соціологічний аналіз: Автореф. дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.01 / НАН України; Інститут соціології / В. А. Можаровський. – К., 1999. – 18 с.
4. Потураєв М. Р. Основні концептуально-методологічні напрямки теорії масової комунікації в американській політології / М. Р. Потураєв // Вісник Дніпропетровського університету. Серія Соціологія. Філософія. Політологія. – 2004. – Вип. 11. – С. 246-253.
5. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядн. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – Вид. 2-ге, доповн. і переробл. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
6. Політологія: Навчальний енциклопедичний словник-довідник (За наук. ред. Н. М. Хоми). – Львів: «Новий Світ – 2000», 2014. – 779 с.
7. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс // Сочинения: В 2 тт. – Т. 2. – М.: Мысль, 1991. – С. 3-590.
8. Локк Дж. Два трактата о гражданском правлении / Дж. Локк // Сочинения в трех томах. – М.: Мысль, 1988. – Т. 3. Кн. П. Гл. VIII. – 668 с.
9. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре, или принципы политического права / Ж.-Ж. Руссо; Пер. с франц. А. Д. Хаютина и В. С. Алексеева-Попова // Об общественном договоре: Трактаты. – М.: Канан-пресс, Кучково поле, 1998. – 416 с.
10. Конт О. Общий обзор позитивизма // Гл. XIV: Альтруизм как истинное основание личной морали // Родоначальники позитивизма / О. Конт. – Вып. 4-5. – СПб.: «Брокгауз и Ефрон», 1912. – С. 116-117.
11. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядн. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – Вид. 2-ге, доповн. і переробл. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.

УДК 32:001.891.3 (075. 8)

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ В ПОЛІТИКО-КОМУНІКАТИВНОМУ ДИСКУРСІ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Воронянський О. В., к. і. н., професор, професор кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (Україна)

Воронянський О. В., Національна ідея в політико-комунікативному дискурсі: постановка проблеми.

У статті здійснена спроба аналізу політичного аспекту феномену національної ідеї в якості елемента політичної системи суспільства. Коротко розглянуто системні функції, ресурсне забезпечення та суб'єкти продукування національної ідеї з точки зору теорії політичних систем. Автор пов'язує національну ідею з реальним утіленням суверенітету нації як контролю за доступом до ресурсів і цінностей. Показано, що в

політологічному вимірі національну ідею необхідно розглядати як владний ресурс, котрий у конкурентному середовищі з обмеженим доступом до матеріальних ресурсів і цінностей використовується для отримання, реалізації та утримання політичної влади.

Ключові слова: національна держава, національна ідея, національний суверенітет, політична система, суспільний розподіл.

Воронянський А.В. Национальная идея политико-коммуникативном дискурсе: постановка проблемы.

В статье предпринята попытка анализа политического аспекта феномена национальной идеи как элемента политической системы общества. Кратко рассмотрены системные функции, ресурсное обеспечение и субъекты продуцирования национальной идеи с точки зрения теории политических систем. Автор связывает национальную идею с реальным воплощением суверенитета нации как контроля над доступом до ресурсов и ценностей. Показано, что в политологическом измерении национальную идею необходимо рассматривать как властный ресурс, который в конкурентной среде с ограниченным доступом к материальным ресурсам и ценностям используется для получения, реализации и удерживания политической власти.

Ключевые слова: национальная идея, национальное государство, национальный суверенитет, политическая система, общественное распределение.

Voronianskyi O.V. The national idea in the politico-communicative discourse: problem definition.

The article deals with analysis of political aspect of phenomenon of national idea as basic element of political system. Author researches system functions, resources and subjects of national idea producing process within basic theory of political systems. An author binds a national idea to the real embodiment of national sovereignty, as kontrol above access to the resources and values. It is shown that in political science terms, the national idea should be considered as an authoritative resource, which in a competitive environment with limited access to financial resources and values used for the acquisition, implementation and maintenance of political power.

Key words: national idea, national state, national sovereignty, political system, social distribution.

Розбудова суверенної української держави неможлива без консолідації українського суспільства, досить складного за етнічною, соціальною та соціокультурною структурою. Одним із підвальних елементів суспільної консолідації вважається наявність національної ідеї.

Дослідження феномену національної ідеї давно стало полідисциплінарним — вона є предметом вивчення майже всіх суспільних наук, від філософії права до етнології. Однак у переважній більшості випадків національна ідея розглядається з точки зору культурології [див. напр.: 1, с. 13], соціології — проблеми ідентичності [2, с. 9 - 13] та інтегративності [3, с. 47 – 51; 4, с. 9 - 35], або соціопсихології — проблеми національної свідомості [5, с.25 – 30; 6, с.2 - 3].

Мета даної статті – здійснити політологічний аналіз феномену національної ідеї в якості елемента політичної системи суспільства.

При цьому пріоритетними постають наступні проблеми:

- місце національної ідеї в політичній системі суспільства;
- системні функції національної ідеї;
- ресурсне забезпечення національної ідеї;
- суб'єкти продукування національної ідеї;
- принципи класифікації національної ідеї з точки зору теорії політичних систем.

Звичайно, навіть з точки зору аналізу владних відносин феномен національної ідеї, як і будь-яка ідеологічна система, не зводиться до утилітарних функцій забезпечення панування та консолідації. Він діалектично включає в себе дві сторони: політичний, умовно-раціональний (як форма реалізації владних повноважень політичною елітою чи контр-елітою, що позиціонує себе як національна, а також політичної поведінки суспільства-нації), і духовний, умовно-іраціональний (світосприйняття через призму сакральної ідеї спільного походження, спільних цінностей нації тощо). Однак для аналізу місця і ролі національної ідеї в політичній системі пріоритетним є саме аналіз політичної складової, на котру більшість науковців, на жаль, звертають ще надто недостатньо уваги.

Формат даної статті не дозволяє привести детальний аналіз усіх зазначених проблем, тому обмежимося загальним викладом принципів положень.

Перш за все, розглянемо у загальному вигляді питання про місце, яке займає національна ідея в політичній системі. За відправну точку аналізу візьмемо той факт, що практично всі наукові визначення національної ідеї розглядають її як універсальну інтегративну ідеологію для даного суспільства [див. напр.: 7, с. 68]. Усталеним (як у наукових працях, так і у політичній практиці) є також твердження, згідно якого політичною сутністю національної ідеї є суверенітет нації. Зазначимо, що поняття «нація» використовується в сучасній світовій політичній науці не в етнічно-примордіалістському, а в державницько-політичному розумінні — як сукупність громадян, котра є номінальним джерелом влади в даній державі і носієм державного суверенітету (саме такий підхід покладено в основу сучасного міжнародного права і функціонування міжнародних організацій, таких як ООН).

Суверенітет же нерозривно пов'язаний із реальним доступом до розподілу ресурсів у суспільстві. Ще класичне визначення Д. Істоном політичної системи подає її як ієрархію суспільного доступу до обмежених ресурсів, «комплекс взаємодій, за допомогою якого здійснюється владне розміщення ресурсів у суспільстві»; при цьому основними функціями системи є розподіл матеріальних і духовних ресурсів між різними соціальними

групами, та переконання всіх членів суспільства прийняти даний розподіл як необхідний для виконання [8, с.323]. Сучасні варіанти теорії політичних систем, які враховують розробки неінституціоналістів, ще більше посилюють значення цих функцій.

Оскільки ідеологія традиційно розглядається як одна з підсистем політичної системи, буде коректним застосувати до неї визначення, що витікає із визначення самої системи: ідеологія — це концептуальне обґрунтування та стратегія реалізації претензій певної соціальної групи чи соціально-економічного класу на визначене місце в соціальній ієрархії та відповідний пільговий доступ до ресурсів та цінностей, які знаходяться у розпорядженні суспільства. Звідси в системному плані національну ідею необхідно розглядати як владний ресурс, котрий у конкурентному середовищі з обмеженим доступом до матеріальних ресурсів і цінностей використовується для отримання, реалізації та утримання політичної влади і пов'язаного з нею управління розподілом суспільного продукту й ресурсів.

Згідно теорії політичних систем конкурентна боротьба в суспільстві пов'язана з постійним збільшенням різнонаправлених вимог до політичної системи з боку окремих груп суспільства. Перевантаження системи постійно зростаючими вимогами, які до того ж суперечать одна одній, приводить до її «закупорки» й дестабілізації. Щоб запобігти цьому, система повинна здійснювати регулювання вимог (тобто їхню фільтрацію й відсіювання) та переробку вимог у певний компактний варіант (функція скорочення вимог), коли ідентичні вимоги зводяться, а різномірні—синтезуються у єдину т.зв. «комбіновану вимогу». Остання і повинна становити основу універсальної інтегративної ідеї для всієї спільноти політично суб'єктних громадян (нації) — тобто національної ідеї, яка приймає на себе роль стратегії розвитку даного суспільства. Нагадаємо, що стратегія допомагає підібрати найбільш ефективний на даний момент набір владних ресурсів та оптимізувати їхнє використання. Ідеологічний ресурс є одним із найбільш дієвих у довгостроковому плані, однак його ефективне використання вимагає від суб'єкта влади ґрунтовного розуміння системних відносин у суспільстві. І саме національна ідея, що містить «комбіновану вимогу», виступає в якості стратегічного ресурсу для здійснення влади над суспільством. В той же час прийняття до виконання системою «комбінованої вимоги» забезпечує останній підтримку з боку суспільства. Національна ідея, що містить «комбіновану вимогу», забезпечує додаткову підтримку політичної системи та її основного елементу — держави, будучи противагою т.зв. «надлишковим вимогам», які перевантажують систему.

Отже, національна ідея є системним чинником виконання основних функцій системи—як «входу» (політичної соціалізації, агрегування й артикуляції інтересів, формулювання політичних вимог, політичної комунікації) та «конверсії» (боротьби за прийняття політичних рішень), так і «виходу» (обґрунтування та інтерпретації необхідності і порядку реалізації прийнятих рішень через державний механізм). Крім того, національна ідея впливає на формування т.зв. «петлі зворотного зв'язку» (інформація суспільства про виконання рішень, контроль за їхнім виконанням із боку різних соціально-політичних груп і організацій та оцінка дій політичних інститутів з боку суспільства). Таким чином, можна стверджувати, що національна ідея є системним елементом політичного і зокрема державного управління.

Усталеним у науці фактом є й визнання національної ідеї одним із основних чинників державотворення в сучасних державах. Беручи до уваги надзвичайну близькість понять «нація» і «держава» у західноєвропейській політико-правовій традиції XVIII - XX ст., національна ідея як форма інтегративної ідеології має на меті консолідацію всього суспільства саме в рамках держави як існуючої чи майбутньої політичної організації, створюваної даною нацією — держави національного типу. Цей тип держави прийшов на зміну династичним феодалним державам в Європі і на протязі всього XX ст. був домінуючим у всьому світі. І оскільки держава як основний механізм реалізації політичної влади і управління розподілом ресурсів є основним елементом політичної системи суспільства, національна ідея в даний період набула значення одного з найважливіших системоутворюючих елементів політичної системи в цілому.

Для розуміння політичного аспекту феномену національної ідеї важливо, що сутнісну характеристику держави національного типу, на відміну від попередніх типів держави — абсолютистської (наприклад, імперія Габсбургів), аристократичної (Венеціанська республіка), шляхетської (Річ Посполита) становить визнання нації як сукупності всіх громадян (співзасновників національної держави) носієм державного суверенітету та джерелом державної влади. В цьому плані національна ідея є ідеєю підходу до суспільства як єдиної, політично суверенної нації, входячи в протиріччя з ідеологією докапіталістичної, становой системи суспільних відносин, згідно якої населення представляє окремі замкнуті сегменти зі специфічними корпоративними інтересами та становими привілеями—майновими, фіскальними, господарськими і, врешті, політичними. Якраз закріплення на рівні політичної системи станového суспільства принципу нерівномірності доступу до ресурсів і цінностей на основі походження особистості й викликало до життя національну ідею, котра стала ідеологією буржуазної модернізації.

Гаслами всіх національних революцій XIX - XX ст.ст. були саме ліквідація станових привілеїв та встановлення політичної рівності всіх громадян-членів нації, організованої в новий тип державності. Значимо водночас, що загальним правилом цих революцій стало те, що національна аристократія, будучи зацікавленою в збереженні своїх станових привілеїв, у цілому не приймала участі в національних змаганнях або навіть прямо виступала проти них. Так, пруський король Фрідріх Вільгельм IV у березні 1849 відмовився прийняти імператорську корону з рук революційного Франкфуртського парламенту, а Франкфуртську конституцію, яка вперше дала реальну змогу об'єднати всі німецькі землі, не визнали лише найбільші держави Німецького союзу (Пруссія, Австрія, Баварія, Ганновер, Саксонія), [9, с 223] де вплив аристократії на прийняття політичних рішень був визначальним. У Японії останньої третини XIX ст. запроваджувана імператорською владою «революція Мейдзі», хоча й ліквідувала суспільні стани, залишила, однак, політичні права у монопольному користуванні аристократії (згідно Конституції 1889 р. виборчим правом могло скористатися приблизно 1% населення) [10, с.44].

Виключенням, і то лише до певної міри, є позиція національної аристократії деяких країн-колоній, однак лише за умови, що метою національного руху там є відновлення власної державності, що існувала раніше, а не надання політичних прав нації в цілому.

Національна ідея у своєму класичному варіанті ідеології національних революцій XIX—початку XX ст. дає концептуальне обґрунтування рівного доступу всіх громадян-членів нації до ресурсів і цінностей суспільства, організованого в новий тип державності. Таким чином, національна ідея періоду національних революцій має ліберально-демократичну сутність.

Зі встановленням національної державності, що тягне за собою відповідну зміну всієї політичної системи, змінюються й системні функції національної ідеї. Як відомо, державна влада здійснюється правлячою елітою. При цьому однією з основних функцій державної влади є авторитарний перерозподіл ресурсів у суспільстві, який реалізує ця еліта. Консолідація суспільства в рамках існуючої національної держави, що її покликана забезпечити національна ідея, є консолідацією саме навколо правлячої еліти, тобто національна ідея покликана закріпити в суспільній свідомості реалізований правлячою елітою порядок розподілу ресурсів як єдино можливий і справедливий. Таким чином, національна ідея в існуючій національній державі є важливим ресурсом здійснення влади правлячою елітою, контролю останньої над матеріальними ресурсами та цінностями.

Зазначимо, що в сучасних умовах поняття «владна еліта» не обмежується політичним угрупованням, котре безпосередньо здійснює державну владу. За останнім, як правило, стоять великі бізнес-групи, в тому числі транснаціональні, деякі з них можуть представляти навіть інтереси ділових кіл недружніх країн. До речі, показово, що одна з перших системних наукових статей, де наведено факти з вітчизняної практики в даному питанні, належить саме одному з визнаних фахівців з теорії націй та націоналізму Г. Касьянову [11, с. 161-177].

Таке положення обумовлене самою сутністю владних відносин, що будуються на основі концентрації ресурсів влади, серед яких матеріальна група відіграє досить значну роль. Зрештою, ще історія середньовічної Європи дає прецеденти обслуговування абсолютистськими державами інтересів великих банкірських будинків італійського та єврейського походження, котрі інвестували досить значні кошти представникам правлячих королівських династій [12, с. 627]. Могутня інфраструктура сучасних «бізнес-імперій» — як транснаціональних, так і тих, чиї інтереси не виходять за межі окремої держави, надає їхнім власникам достатню концентрацію ресурсів влади для довгострокового вирішального впливу на процес прийняття державних рішень, а в деяких випадках—і контроль над цим процесом.

Таким чином, саме бізнес-еліти, що здійснюють реальну владу над суспільством як через апарат великих корпорацій, так і через державний механізм, і є реальними суб'єктами формування політичної (владної) еліти, в тому числі й правлячої [13]. Ця правляча еліта забезпечує адміністративну, правову, інформаційну й фінансову підтримку реалізації власної концепції національної ідеї, виходячи при цьому, перш за все, зі своїх політичних, управлінських і економічних інтересів. Владна концепція національної ідеї носить консервативний, і як правило централізаторський характер, забезпечуючи ідеологічне супроводження процесу концентрації влади в руках правлячої еліти. Отже, як один із ресурсів влади і як елемент забезпечення реалізації політичних рішень національна ідея набуває управлінського значення.

Останнє положення приводить до необхідності внесення суттєвих коректив у традиційне для вітчизняної політології уявлення про те, що основним виробником і носієм національної ідеї є національна інтелігенція. В сучасному суспільстві ефективне просування будь-якого об'єкта масового споживання, в тому числі й ідеологічної системи, потребує досить значних ресурсних затрат. Самий факт того, що національна ідея потенційно являє собою потужну зброю у боротьбі за владу над суспільством, робить її об'єктом пильної уваги з боку владної еліти та контр-еліт, котрі позиціонують себе як національні. При цьому вирішальну роль відіграє реальна можливість контролю за інформаційним простором, а також наявність ресурсів, достатніх для ефективного «вкидання» ідеї в даний простір та підтримки її просування до споживача. Як правило, таку можливість у суспільстві мають лише владна еліта (через державні механізми контролю за інформацією та впливу на її формування) та потужні бізнес-групи, що контролюють мас-медіа (включаючи й електронні). Сучасна ж інтелігенція є маргіальною стратою, що не має самостійного доступу до ресурсів того ступня концентрації, котрий дозволяє здійснювати вирішальний вплив на інформаційний простір. Таким чином, фактичними суб'єктами формування і просування національної ідеї в сучасному світі є потужні бізнес-групи, котрі формують владну еліту та ті контр-еліти, що спроможні вести реальну боротьбу за доступ до державної влади. Вони прямо зацікавлені у використанні національної ідеї як одного з найефективніших ресурсів влади і мають достатні можливості для конструювання та просування потрібної для себе моделі такої ідеї.

Серед популярного в останні два десятиліття в західній політичній науці неінституціонального напрямку та в більшості сучасних шкіл теорії держави загальноновизнаним є положення, згідно якого на нинішньому етапі розвитку нація як сукупність політично організованих громадян зберігає за собою лише формальне визнання джерела державної влади, однак фактичним джерелом цієї влади є національна олігархія або навіть транснаціональні бізнес-групи, а фактичним носієм влади — професійна армія державних чиновників, що не підлягає прямому контролю виборців [7, с. 97]. Тому сучасна держава (т.зв. «формальна», «фасадна» демократія) не може позиціонуватись як національна в повному сенсі. Відтак для більшості складаючих націю громадян, які фактично відсторонені від впливу на процес прийняття політичних рішень, знову актуалізується ліберально-демократична концепція національної ідеї, спрямована на усунення легалізації принципу нерівномірності доступу до суспільних ресурсів і цінностей [14].

У реальному політичному процесі ця тенденція яскраво виявилася в реалізації технології «кольорових революцій», стрижнем якої є протестна консолідація суспільства проти владного угруповання, що авторитарно, за

посередництвом державної влади забезпечує для себе пільговий доступ до суспільних ресурсів за рахунок інших соціальних груп. Однак не треба забувати, що в усіх країнах, де відбулися «кольорові революції», основним суб'єктом просування їхньої ідеології стали саме потужні бізнес-групи, що стояли за контр-елітою, котра позиціонувала себе як національна. В той же час можна припустити, що використання контр-елітами ліберально-демократичної концепції національної ідеї в процесі боротьби за державну владу об'єктивно сприяє формуванню національної політичної свідомості.

На наш погляд, у функціональному плані виділяється дві сторони національної ідеї: інтегративна, яка повинна забезпечити сприйняття себе населенням як спільноти — на основі спільного походження, історичної долі, культури, мети, що витікає зі спільного світосприйняття (котре втілюється у визначеній ідеології/релігії), загального інтересу тощо, а також операційно-управлінська, яка забезпечує мобілізацію цієї спільноти та керованість нею в заданому напрямку.

З точки зору аналітики, виходячи з сучасних типологій політичних систем згідно функцій, які виконує національна ідея в політичній системі суспільства, можна виділити два її основних «чистих» типи:

— мобілізаційний демократичний, який розглядає націю як сукупність громадян, що створює власну політичну організацію — державу і є носієм державного суверенітету та єдиним джерелом державної влади. Саме цей принцип є ключовим для національної ідеї, становить її сутність і характеризує національну ідею «у чистому вигляді»;

— управлінський консервативно-централізаторський, котрий використовується для легітимації влади (державної влади правлячим угрупованням, або політичної влади контр елітою, що позиціонує себе як національна) та для забезпечення особливого привілейованого положення еліти в суспільній ієрархії. Даний принцип прямо суперечить ідеї суверенітету нації, однак є необхідною умовою здійснення політичної влади і державного управління.

У реальному політичному процесі більше поширеними є проміжні варіанти мобілізаційно-управлінського типу, що в тій чи іншій мірі сполучають в собі як ідею політичного суверенітету нації, так і обґрунтування необхідності політичних привілеїв правлячої еліти. Причому неважко помітити, що роль національної ідеї «у чистому вигляді» є високою саме в мобілізаційних політичних системах. В системах консервативного типу національна ідея набирає рис державницької ідеології, а її основа — принцип суверенітету нації подається лише як ритуальний символ, що не повинен становити реальну основу державного управління.

У цілому з позицій теорії політичних систем національну ідею необхідно розглядати водночас і як системний владний ресурс, і як один із ключових системоутворюючих елементів, і як важливий елемент механізму реалізації функцій політичної системи. Тому будь-які спроби звести політичне значення цієї ідеї до питання про національну ідентичність та вироблення «спільної культурно-історичної свідомості» при конструюванні моделі національної ідеї для реалізації в реальному політичному процесі означають, що дана модель заздалегідь приречена на неможливість виконання своїх основних системних функцій.

Бібліографічний список:

1. Вовкун В. Національна культура — це і є національна ідея / В. Вовкун // Дзеркало тижня. — 2008. — 19 лип. (№ 27).
2. Жулинський М.Г. Українська національна ідея в ідеологічній системі державотворення /М.Г. Жулинський // Вища освіта України. — К., 2006.
3. Матвієнко П. Національна ідея як чинник державотворення та консолідації суспільства / П.Матвієнко //Економіка та держава. — 2008. — № 1.
4. Майборода О.М. Українська національна ідея як регулятивна сила в загальнодержавному і регіональному масштабах / О.М. Майборода // Регіональні версії української національної ідеї: спільне і відмінне. — 2005.
5. Задорожна М. Національна свідомість як основа гуманістичного потенціалу суспільства / М. Задорожна // Освіта і управління. — 2007. — № 2.
6. Яценюк А. В Україні має бути сформована політично свідомо нація. / А. Яценюк // Голос України. — 2008. — 2 верес. (№ 165).
7. Воронянський О. Проблема суб'єктності суверенітету в контексті технології здійснення влади / О. Воронянський // *Evropsky politicky a pravni diskurz*. - 2015. - Vol. 2, Iss. 4. - С. 205-209.
8. Истон Д. Категории системного анализа политики // *Политология: Хрестоматия*. — Москва, Гардарики, 2000.
9. Воронянський О. Всесвітня історія: Довідник / О.Воронянський, Н. Міщенко — Харків: Вид-во «Ранок», 2009.
10. Головченко В. Країнознавство: Азія, Африка, Латинська Америка, Океанія./В. Головченко, О. Кравчук — К.: ЗАТ «Нічава», 2006.
11. Касьянов Г.В. Система владних відносин у сучасній Україні: групи інтересів, клани та олігархія/ Г.В. Касьянов // *Український історичний журнал*. — 2009. — № 1.
12. Бродель Ф. *Время мира: Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV - XVIII вв.*/Ф. Бродель [пер. з франц. Л.Е. Куббеля]-Москва, «Прогресс», 1992. — т. 3.
13. Воронянський О.В., Кулішенко Т. Ю. Формування системи державної влади в Україні (1992–2012 рр.) / О. В. Воронянський, Т. Ю. Кулішенко // *Гілея : науковий вісник : зб. наук. праць*. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 62 (№7). – С. 106–110.
14. Денисенко І. Д. Модернізація України в контексті сучасних політичних досліджень та соціальних практик / І. Д. Денисенко // *Вісник СевНТУ. Серія : Політологія*. — Севастополь : СевНТУ, 2011. — Вип. 123. — С. 83—86.

УДК 32:001.891.3(075)

КОНЦЕПЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ**Москальова Н. П., к. і. н., професор, професор кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (Україна)****Москальова Н.П. Концепції національного інтересу в науковій літературі.**

Аналізується сутність категорії «національний інтерес» із точки зору політичної науки. Автор обґрунтовує положення про те, що в основі національного інтересу лежить збереження і зміцнення національного суверенітету. Національні інтереси мають виступати як синтез, а не механічна сума приватних і корпоративних інтересів. Реалізація національних інтересів відбувається через різні інститути політичної системи, а саме: державу, політичні партії, громадські організації, церкву. Але, оскільки держава є найбільш суверенним інститутом, то вона є і основним механізмом реалізації національних інтересів.

Ключові слова: національний інтерес, нація, національна держава.

Москалева Н.П. Концепции национального интереса в научной литературе.

Анализируется сущность категории «национальный интерес» с точки зрения политической науки. Автор обосновывает положение о том, что в основе национального интереса лежит сохранение и укрепление национального суверенитета. Национальные интересы должны выступать как синтез, а не механическая сумма частных и корпоративных интересов. Реализация национальных интересов происходит через различные институты политической системы, а именно: государство, политические партии, общественные организации, церковь. Но, поскольку государство является наиболее суверенным институтом, то оно является и основным механизмом реализации национальных интересов.

Ключевые слова: национальный интерес, нация, национальное государство.

Moskaleva N.P. Concept of national interest in the scientific literature.

Analyzes the nature of the category of "national interest" in terms of political science. The author substantiates the position that the basis of national interest is the preservation and strengthening of national sovereignty. National interests should serve as a synthesis, not a mechanical sum of private and corporate interests. The realization of national interests is due to the different institutions of the political system, namely the state, political parties, civic organizations, church. But because the state is the most sovereign institution and it is the main mechanism of realization of national interests.

Key words: national interest, nation, nation state.

В 1935 р. термін «національні інтереси» був уперше включений в Оксфордську енциклопедію соціальних наук. З цього часу дослідження даної проблематики незмінно зберігає свою актуальність, оскільки є однією з підвалин концептуальної розробки проблеми демократії. Питання національних інтересів розроблялися такими зарубіжними авторами як Р. Арон, В. Вільсон, Дж. Кеннан, Г.Моргентау, Р.Нібур, Дж.Розенау, Н. Спайкмен. Розгляду національних інтересів присвячено праці українських науковців О. Воронянского, Д.Глембоцького, Є.Гончарова, Р. Ковалюка, А. Колодій, І.Кукси, В.Ліпкана, М.Шульги, М.Юрія та ін.

У англомовній літературі, це поняття вживається у значенні «державний інтерес». Під національними інтересами розуміють переважно інтереси держави, оскільки західні країни у соціально-політичному аспекті є мононаціональними державами. Нація являє собою єдність громадянського суспільства і держави, тому національний інтерес стає узагальнюючим інтересом, який знімає суперечність між інтересами держави і громадянського суспільства. Національний інтерес у демократичних країнах – це передусім узагальнений відносно до існуючих процедур інтерес людей, що формують політичну націю. Формування національного інтересу передбачає узгодження інтересів усіх громадян країни, хоча іноді це зводиться до врахування думки найбільш численних соціальних груп.

Метою даної статті є розгляд основних підходів до категорії «національний інтерес» у науковій літературі.

У наукових школах існують два підходи до тлумачення національного інтересу: реалістичний та ідеалістичний. Також в американській політології існує суб'єктивний підхід, за яким національні інтереси та зовнішня політика визначаються суб'єктивними інтересами політичних діячів. Фундаментом розвитку теорій національних інтересів є роботи німецького вченого Г. Моргентау, який є представником реалістичного підходу. За Г. Моргентау, національний інтерес – це універсальний закон зовнішньої політики держав, тому моральною є лише та політика, яка слідує вимогам національного інтересу, як закон всесвітнього тяжіння – універсальним законом природи. Моральною є лише політика, яка слідує вимогам національного інтересу [1]. Національний інтерес він розглядає як основну категорію політичного реалізму, і саме з інтересу виводить сутність та цілі політики. «Але тип інтересу, що визначає політичні дії в конкретній історичний період, залежить від політичного й культурного контексту, в межах якого формується зовнішня політика» [1, р. 320]. Г. Моргентау зазначає, що основним критерієм правильності зовнішньої політики є захист державою національних інтересів. І дані інтереси він розглядає крізь призму політичної влади – влада та інтерес нерозривні явища, й саме в цьому виражається специфіка політичної та

зовнішньополітичної сфері.

Ще один представник школи реалізму Дж. Кеннан обґрунтовує теорію про відносність морального критерію. Моральні принципи різних режимів можуть бути абсолютно протилежними, і тому неприйнятними один для одного, тому єдиним критерієм, на основі якого може існувати міжнародна система, є критерій «національного інтересу» [2 с.348]. Ідеалістичний підхід представляє В. Вільсон, який вважає, що під час прийняття рішень політичні діячі мають виходити не з політичних, а з моральних принципів. Він наголошує, що визначення зовнішньої політики в термінах національного інтересу є дуже небезпечним. Фактично, існують дві зовнішні політики: заснована на національному інтересі та базована на моралі. Дія на основі національного інтересу є аморальною. Політика, яка ґрунтується на національних інтересах, не враховує громадської думки країни, оскільки не враховує моральних установок і цінностей, які люди виражають під час соціологічних опитувань [3].

Спроба синтезу підходів була здійснена Р. Нібуром: будь-яка політика іманентно-аморальна, оскільки її ядром є національний інтерес, піклування про який є значно сильнішим, ніж визнання цього нацією, а тому потребує певної противаги, яка б не дозволила перетворити стосунки між державами на «війну всіх проти всіх» – універсальних моральних принципів, національної системи цінностей і релігії. Поведінка держав має як ґрунтуватися на національному інтересі, так і враховувати універсальні моральні принципи. Таке протиріччя вчений пояснює тим, що люди і держави не можуть захищати свої інтереси без постійних заяв про те, що вони роблять це, підпорядковуючись деякій загальній системі цінностей [4].

Американський геополітик Н. Спайкмен розглядав національні інтереси як критерій геополітичної могутності – чим могутніша держава, тим важливіше її національні інтереси. За Н. Спайкменом, держава має або вступати у геостратегічний союз з іншою державою (державами), якщо результат оцінки її геополітичних можливостей низький, втрачаючи при цьому частково чи повністю суверенітет та поступаючись національними інтересами, або визначає свої пріоритети і стратегічні позиції самостійно, якщо вона має високий сумарний результат своїх геополітичних можливостей [5]. Системний аналіз сутності категорії національного інтересу дозволяє визначити, що вона є досить абстрактною і суб'єктивною, оскільки її параметри визначаються картиною світу і ціннісною системою, яка притаманна даному суспільству і державі. Так, Дж. Розенау стверджував, що визначення національного інтересу ніколи не може бути нічим іншим, як системою висновків, які виходять з аналітичної і ціннісної бази політики [6].

Французький дослідник Р. Арон мав схожі погляди на сутність національних інтересів. Він вважав, що не можна однозначно визначити національний інтерес, оскільки «розмаїття конкретних цілей-завдань і кінцевих цілей-завдань не дало б нам змоги сформулювати раціональне визначення національного інтересу навіть у тому випадку, якби він не містив у самому собі неоднозначності, яку можна ототожнити з неоднозначністю колективного інтересу в економічній науці» [7, с. 67]. Тобто інтерес є поняттям занадто загальним і неоднозначним, він відіграє радше ідеологічну та пропагандистську роль у суспільстві, але користуватись ним операційно практично неможливо. Тому діяльність держав у міжнародному середовищі пов'язана не з занадто абстрактними та нечіткими інтересами, а з цілями, які Р. Арон зводить до вираженої у загальній формі тріади «безпека — могутність — слава». В спрощеній формі йдеться про прагнення держав розширити простір, збільшити кількість підвладних їм людей, поширити ідеологію та цінності, які є для них визначальними. У зовнішній політиці держави політичні особи керуються цими цілями, але в певних конкретних акціях величезну роль відіграють їхні особисті мотиви, які традиційно виправдовуються національними інтересами. Специфічність погляду Р. Арона на сутність національного інтересу не означає, однак, що його підхід принципово заперечує погляди американської школи теорії міжнародних відносин [7].

Як зазначає вітчизняний автор Р.Т. Ковалюк, поняття «національні інтереси» є невід'ємним складовим елементом як системи національної безпеки, так і геополітики [8]. Українська дослідниця М. Шульга вважає, що національні інтереси в геополітиці дорівнюють державним інтересам, оскільки головним актором на міжнародній арені визнається передусім держава. Доволі вживаним на сьогодні є й поняття геополітичних інтересів, під якими розуміють ті національні інтереси, які безпосередньо пов'язані з геополітичними позиціями держави чи прагненнями подолати їх природні недоліки. Геополітичні позиції держави, в свою чергу, розглядаються як сукупність природних та економіко-географічних умов у широкому сенсі – конфігурація кордонів, клімат, чисельність і розміщення населення, рівень економічного розвитку, розміри території та її проникність для управління, – що первісно детермінують положення («вихідні позиції») країни в системі міжнародних відносин. Надалі дослідниця зазначає, що національні інтереси – сукупність життєвоважливих інтересів особистості, суспільства і держави, які виражають потребу країни в прогресивному розвитку [9]. Інший дослідник, М. Юрій, розглядає національні інтереси крізь призму змінних силових співвідношень, бо в сучасній світовій політиці в більшості випадків найбільш гострим є не питання про фізичне виживання, а питання про співучасть і взаємодію [10].

В. Ліпкан стверджує, що становлячи першооснову національної безпеки, національні інтереси можуть розглядатися як усвідомлені особою і суспільством, гарантовані державою цільові настанови щодо необхідності існування та розвитку людини, нації і держави як єдиного організму [11].

І. Кукса, Є. Гончаров визначають національні інтереси як реальну основу дій нації та держави, спрямованих на виживання, функціонування і розвиток, сукупність національних цілей і базових цінностей, які відіграють важливу роль у стратегії та тактиці у сфері національної безпеки, та економічної безпеки як її складової [12].

Вітчизняний автор О. Воронянський обґрунтовує положення про те, що в основі національного інтересу лежать відносини, які складаються в даному суспільстві у процесі розподілу ресурсів і цінностей. Антагонізм цих відносин є головною перешкодою консолідації суспільства на національній основі [13]. При цьому політичні еліти,

просуваючи свої специфічні інтереси через політичну систему, намагаються надати їм характеру загальнонаціональних для того, щоб у боротьбі з конкуруючими угрупованнями заручитися підтримкою більшості або хоча б частини нації. Політичний інтерес національної еліти як суб'єкта влади полягає у здійсненні владних дій з реалізацією свого панування і має за кінцеву мету пільговий доступ до ресурсів та цінностей. Він завжди вступає у суперечність із політичним інтересом більшості, який полягає в політичній рівності та політичній свободі [14].

Офіційне визначення терміну «національні інтереси» викладено в Законі України «Про основи національної безпеки України». Там зазначено, що національними інтересами є «життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток» [15]. Українські національні інтереси – це життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток. У цьому розумінні національні інтереси є найважливішими завданнями внутрішньої і зовнішньої політики.

Формування та реалізація національних інтересів є складним процесом. Інтереси тісно переплітаються з безпекою та загальними цінностями. Тому потрібно вміти відмежовувати національні інтереси від базових цінностей суспільства. Інтереси також можуть бути не те щоб різними, а й взагалі протилежними. Але за умов узгодження інтересів та національної злагоди тільки і може функціонувати суспільство. Точне вираження національних інтересів (інтересів усіх членів суспільства), вирішення соціальних суперечностей та забезпечення прав людини – це ті функції, які покликана вирішувати держава, відштовхуючись від головного – відстоювання інтересів. Національні інтереси мають колективний характер, оскільки вони впливають з потреб громадян (груп громадян). Національні інтереси реалізуються через інтереси держави. Суб'єктами інтересів тут виступають саме громадяни та їх групи, а державні інституції є операційними суб'єктами. Отже, ми бачимо, що інтереси діляться на групові та особисті. Групові – це інтереси групи, вони можуть бути тотожними з інтересами держави. Особисті – інтереси з індивідуальним характером конкретної особистості – не можуть ототожнюватись з інтересами держави.

Національні інтереси є синтезом інтересів певної національної спільноти. Індивідуальні та групові інтереси зважуються, проходять витримку часом, узгоджуються та зводяться до загального, а потім і формуються національні інтереси. Саме це загальне А.Колодій розглядає як інтерес до самозбереження, до реалізації свого соціально-політичного і культурного потенціалу, форма якого властива саме цій нації (до реалізації національної ідеї). Серцевиною національних інтересів є збереження і зміцнення національного суверенітету, що означає «повновладдя нації, оволодіння нею всіма можливостями розпорядитися власною долею» [16]. Тому національні інтереси не можуть зводитись лише до якихось соціально-економічних, культурних та інших потреб. Вони повинні виступати як синтез, а не механічна сума приватних і корпоративних інтересів. Реалізація національних інтересів відбувається через різні інститути політичної системи, а саме: державу, політичні партії, громадські організації, церкву. Але, оскільки держава є найбільш суверенним інститутом, то вона є і основним механізмом реалізації національних інтересів, оскільки без національної держави реалізація національних інтересів національної спільноти зводиться до нуля.

Таким чином, під категорією «національний» інтерес» доцільно розуміти потреби й цінності держави, що мають реалізовуватися на міжнародній арені, та метою яких є не тільки повноцінний розвиток держави, а й формування державної могутності. Національні інтереси є фундаментальною категорією національної безпеки держави та ключовим поняттям у міжнародних відносинах. Існує кілька підходів до визначення сутності національних інтересів: реалістичний, ідеалістичний та суб'єктивний. Однією із основних проблем наукового обґрунтування концепцій національних інтересів є співвідношення національних інтересів і моралі. Вважаємо, що національні інтереси повинні розглядатися окремо від філософської категорії моралі. Доцільно зауважити, що навіть з розвитком інформаційного суспільства збереження та реалізація національних інтересів не втрачають своєї актуальності, а повинні трансформуватися й модернізуватися разом із державами. Це може бути самостійною ланкою подальших досліджень. Також у перспективі подальших досліджень – аналіз національних інтересів України з точки зору зміни зовнішньої політики української держави, формулювання нових концепцій національних інтересів тощо.

Бібліографічний список:

1. Morgenthau Hans J. In Defense of the National Interest / Hans J. Morgenthau. – University Press Of America, 1982. – 306 p.
2. Кеннан Дж. Дипломатия Второй мировой войны глазами американского посла в СССР Джорджа Кеннана / Пер. с англ. Л.А. Игоревского, Ю.Д. Чупрова. — М.: Центрполиграф, 2002. — 479 с.
3. Wilson W. College and State Educational, Literary and Political Papers (1875-1913)./ W Wilson. Ed Baker R. S., Dodd W. E. – Vol. 2. – New York: Columbia University Press, 1970 – 402 p.
4. Niebuhr Reinhold. A Nation So Conceived: Reflections on the History of America From Its Early Visions to its Present Power with Alan Heimert, Charles Scribner's Sons [Електронний ресурс] / Reinhold Niebuhr // Режим доступу: <http://odoqohod.ru/vanecit.pdf>
5. Spykman Nicholas J. America's strategy in world politics : the United States and the balance of power / Nicholas J. Spykman. New Brunswick, NJ : Transaction Publishers.-2007.-- 500 p.
6. Rosenau J. National Interest / J. Rosenau // International Encyclopedia of the Social Sciences. – N.Y., 1968. – Vol.11. – P. 34–40.
7. Арон Раймон. Мирі війна між націями / Пер. з фр. Віктор Шовкун, Зоя Борисюк та Григорій Філіпчук. - К.: МП«Юніверс», 2000. — 688 с.

8. Ковалюк Р.Т. Національні інтереси України в новій геополітичній ситуації. [Електронний ресурс] / Р.Т. Ковалюк // Режим доступу: <http://www.kyuu.edu.ua/vmv/v/06/kovaluk.htm>
9. Шульга М. А. Російський дискурс геополітики / Шульга М. А. – К. : ПАРАПАН, 2006. – 524 с. 8. Юрій М. Ф. Політологія: [Підручник] / Юрій М. Ф. – К. : Дакор, 2006. – 325 с.
10. Юрій М. Ф. Політологія: підручник / М. Ф. Юрій. - К. : Дакор, 2006. - 256 с.
11. Ліпкан В.А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України : [монографія] / В.А. Ліпкан. – К. : Текст, 2006. – 600 с.
12. Кукса І.М. Стратегічне планування соціально-економічного розвитку регіону / І.М. Кукса, Є.В. Гончаров, І.С. Чернякова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua>.
13. Воронянський О. В. «Національні інтереси» як категорія політичної науки / О. В. Воронянський // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. - 2011. - № 10. - (Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія). - Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_53/Gileya53/P8_doc.pdf
14. Воронянський О. Національна еліта сучасної України: проблема визначення / О. Воронянський // Українознавчий альманах. - 2012. - Вип. 8. - С. 205-207. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2012_8_66.
15. Закон України про основи національної безпеки України. - Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
16. Колодій А. Нація як суб'єкт політики / А. Колодій. - Львів : Кальва-рія, 1997.

УДК 323.1(477)«1919/20» : 311.213.6

ІНСТИТУЦІЙНІ ТА НОРМОТВОРЧІ ЗАХОДИ ДИРЕКТОРІЇ Й УРЯДУ УНР ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ГРОМАДЯН НА ЖИТТЯ (НА ПРИКЛАДІ ЄВРЕЙСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ)

Лазарович М. В., д. політ. н., професор, професор кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету, заслужений працівник освіти України;

Лазарович Н. А., викладач вищої категорії циклової комісії гуманітарних та соціально-економічних дисциплін Тернопільського кооперативного торговельно-економічного коледжу (Україна)

Лазарович М. В., Лазарович Н.А. Інституційні та нормотворчі заходи Директорії й Уряду УНР щодо забезпечення права громадян на життя (на прикладі єврейської національної меншини).

Досліджено основні нормативні документи влади УНР щодо забезпечення права громадян на життя. Проаналізовано ефективність запровадження таких інституцій, як надзвичайні військові суди, державна військова інспекція, жандармерія, спеціальні слідчі комісії з розслідування погромів. Виснувано, що через пануючу анархію вжиті заходи нерідко залишалися декларативними.

Ключові слова: інституції, нормативні акти, анархія, погроми, жертви.

Лазарович М. В., Лазарович Н.А. Институциональные и нормотворческие мероприятия Директории и Правительства УНР по обеспечению права граждан на жизнь (на примере еврейского национального меньшинства).

Исследованы основные нормативные документы властей УНР относительно обеспечения права граждан на жизнь. Проанализирована эффективность внедрения таких институтов, как чрезвычайные военные суды, государственная военная инспекция, жандармерия, специальные следственные комиссии по расследованию погромов. Сделан вывод о том, что вследствие господствующей анархии принятые меры нередко оставались декларативными.

Ключевые слова: институты, нормативные акты, анархия, погромы, жертвы.

Lazarovych M., Lazarovych N. The institutional and normative measures of the Directory and Government UNR on maintenance of the right of citizens for a life (on an example of the Jewish national minority).

Normative documents of authority UNR on maintenance of the right of citizens for a life are investigated. Activity of such institutes, as extreme military courts, military inspection, gendarmerie, courts of inquiry on investigation of pogroms is analysed. It is summed up, that through dominating anarchy taken measures quite often remained declarative.

Key words: institutes, statutory acts, anarchy, pogroms, victims.

Трагічна сторінка Української національної революції 1917–1921 рр. – численні збройні протистояння, характерні особливими драматизмом та жорстокістю. Насамперед їх спричинила агресія російських більшовиків,

котрі розбурхали в Україні анархію, зробили терор повсякденністю, знецінили людське життя, втягнули суспільство у вир братовбивства. Найчастіше від протиборства потерпали незахищені верстви населення, серед яких і значна частина національних меншин. Особливо нещадними були єврейські погроми, здійснювані представниками різних влад і політичних сил, що діяли в Україні. Найбільша хвиля антиєврейських виступів припала на 1919 р., коли територія, на яку номінально поширювалась влада Директорії УНР, нею фактично не контролювалась.

Важливим завданням даного контексту є дослідження основних нормотворчих та інституційних заходів, здійснюваних провідниками другої УНР для забезпечення права на життя. Найвиразніше їх можна прослідкувати на прикладі єврейської меншини. Заторкнута проблема ще не повною мірою знайшла своє відображення у вітчизняній і зарубіжній історіографії, відтак стане об'єктом даної статті.

Серед сучасних досліджень обраної тематики слід відзначити праці таких науковців, як Р. Губань, Т. Гунчак, В. Лозовий, В. Сергійчук, В. Солдатенко та ін. Головним джерелом дослідження стали матеріали ЦДАВО України, ЦДАГО України, опубліковані документи.

Ставлення української влади до єврейських погромів було абсолютно негативним. Вона намагалася боротися проти цього зла всіма доступними засобами. По суті, в усіх офіційних документах революційної доби, що стосувалися даної проблеми, йшлося про необхідність активної протидії погромам. Ще 16 листопада 1918 р., тобто в перший день повстання проти гетьмана, чільний діяч Директорії С. Петлюра звернувся з відозвою до населення України, в якому, закликав не допускати «до погромів та вибухів проти євреїв» [19, с. 10]. Через місяць, 15 грудня, він видав наказ волосним, повітовим та губернським управам Правобережної України щодо негайного і рішучого припинення мародерства і грабежів. Про вироки судів стосовно інцидентів мало бути оповіщено населення [17, с. 98]. Таким чином влада демонструвала своє ставлення до беззаконня.

10 січня 1919 р., як тільки стало відомо про те, що в деяких місцях Правобережжя окремими групами козаків учинено насилля над євреями, голова Директорії В. Винниченко і голова уряду В. Чехівський негайно зустрілися з делегацією соціалістичних партій, у т. ч. єврейських, та міського самоуправління Бердичева. Очільники держави запевнили представників єврейства, що вживуть найрішучіших заходів для покарання винних, незалежно від займаних посад. Було також заявлено про підготовку офіційного повідомлення з різким засудженням погромів та організацію відповідної комісії, куди ввійдуть представники уряду, громадськості, політичних партій [3, арк. 2]. Загалом зустріч мала доволі емоційний характер.

Наступного дня Директорія опублікувала Звернення до народу. Згідно з документом, антиєврейські дії були викликані агентами-провокаторами, які «мали на меті скомпрометувати Армію України, викликати ненависть місцевого населення до козаків і створити в країні безладдя та анархію...» Очільники УНР також погрозували «найсуворішим покаранням» усім, «хто наслідиться якими б то не було засобами безчестити Армію», та закликали «все єврейське населення боротися проти деяких представників їх віри, схильність яких до анархії та комунізму проявляється у ворожих до українського народу та його Уряду діях» [21, с. 70–71]. Для того, щоб Звернення стало «відомим усім козакам» [18, с. 353], його, згідно наказу Головного отамана військ УНР Петлюри, 14 січня телеграфно розіслали командирам військових підрозділів.

Законом від 26 січня уряд УНР запровадив надзвичайні військові суди, які «мали право за розбій, підпал, грабїж, умисне вбивство, агітацію проти УНР, збройний напад на військову сторожу і прочі великі злочини – накладати кару на смерть» [17, с. 63]. Зрозуміло, що погроми ставали одними з перших об'єктів розгляду новоствореної інституції.

Переконуючи суспільство не псувати будівництво незалежної держави «дикунською жадобою крові, чужого майна, сліз своїх сусідів», Директорія УНР у своєму лютьневому зверненні до населення відзначала: «Із-за того, що знаходяться окремі особи спекулянтів, або групи із жидів, які стоять на ґрунті большевицькому, не можна всіх жидів як націю обвинувачувати». Бачила вона і вихід зі складної ситуації: «Не самосуд, а суд правий, розслід над винним; не погроми, а організована ідейна боротьба допоможуть нам у наших змаганнях до кращого вільного життя» [16, с. 250–251].

Тим часом обставини все частіше змушували владу реагувати на конкретні випадки безчинств. 9 квітня Директорія ратифікувала Постанову про створення спеціальної комісії щодо розслідування погромів 15–16 лютого у Проскурові та 17 лютого у Фельштині Проскурівського пов. [5, арк. 1]. За результатами її діяльності, ініціатора погромів – отамана І. Семосенка згодом було розстріляно.

Енергійно засуджувала погроми Рада Народних Міністрів (РНМ) УНР на чолі з її головою Б. Мартосом. У зверненні до українського народу від 12 квітня вона заявила, що «використовуватиме всі засоби, які має у своєму розпорядженні, для боротьби з мерзотниками, особами, що безчестять націю в очах цивілізованих народів». У документі також було висловлено сподівання, що український народ «допоможе Урядові в його боротьбі з бандитизмом» [21, с. 72]. Про те, що Звернення не було черговою декларацією, засвідчили наступні дії.

Так, уже 14 квітня на внесення міністра єврейських справ про необхідність «паралізування погромної агітації» уряд, серед іншого, зобов'язав міністрів юстиції і військових справ негайно притягнути винних у погромній агітації до найсуворішої відповідальності та заснувати при Міністерстві внутрішніх справ штат організаторів-інформаторів [2, арк. 135–135 зв.]. Через три дні Б. Мартос листовно звернувся до міністра юстиції з вимогою активізувати розслідування погромних злочинів та притягнути винних до відповідальності [5, арк. 2]. Не минуло й тижня, як уряд, дізнавшись про можливу небезпеку єврейському населенню в Острозі, 24 квітня ухвалив постанову, якою просив Головного й наказного отаманів ужити найрішучіших заходів, щоб попередити ймовірне насильство [2, арк. 144–144 зв.]. Можна припустити, що попереджувальні заходи були вжиті, оскільки відомостей про погромні події в Острозі нема.

4 травня Рада Міністрів, заслухавши доповідь міністра єврейських справ про поширення в Рівному

антиєврейської агітації, зобов'язала міністрів військових і внутрішніх справ вжити найрішучіших заходів для забезпечення в місті спокою. Військовій владі також було доручено попереджувати будь-які спроби антисемітських настроїв в армії. Подбав уряд, який певний час перебував у Рівному, але готувався до евакуації з міста, щоб після його виїзду там для охорони залишилися патрулі [2, арк. 149–150]. Останній факт, на перший погляд малозначний, рельєфно засвідчує убоління за долю єврейства.

Для зміцнення військової дисципліни в частинах та встановлення постійного зв'язку уряду з армією 13 травня було створено Державну військову інспекцію (ДВК), а її очільником призначено полковника В. Кедровського [8, с. 18; 14, с. 141]. На Інспекцію було покладено завдання не тільки збройно припинити погроми та віддавати під суд винних, а й боротися зі злом у самому його зародку, зокрема, шляхом поборювання антисемітської пропаганди [4, арк. 7]. Акцент робився як на примусові заходи, так і на культурно-освітню й політичну роботу з особовим складом [20, с. 57; 4, арк. 7]. Інспекторам було надано широкі можливості, аж до усунення з посад «ворожого та непевного елемента» [10, с. 524]. Права ДВК твердо обстоював Головний отаман Петлюра [20, с. 57]. Ефективність її діяльності засвідчували як сучасники, зокрема Міністерство єврейських справ [13, 288] та голова уряду Б. Мартос [4, арк. 7], так і пізніші дослідники [8, с. 18], котрі вважали, що вона призвела до зменшення погромів.

27 травня Директорія затвердила Закон про утворення Особливої слідчої комісії для розслідування протиеврейських погромів. Головним завданням Комісії, до складу якої входили й представники Міністерства єврейських справ, було виявлення винних і притягнення їх до карної відповідальності. Її повноваження були надзвичайно широкими, в т. ч. на порушення кримінальних справ проти підозрюваних урядовців усіх рангів та тимчасове усунення їх із займаних посад [10, с. 527–529]. Рішення Комісії оскарженню не підлягали.

Ще однією інституцією, покликаною забезпечити спокій мешканців сіл і містечок, стала місцева самооборона. Наказ про її організацію, ініційований Головним отаманом, 11 червня 1919 р. видала РНМ. Згідно з документом, кожне село чи містечко мало організувати охорону, завдання якої полягало в забезпеченні захисту населених пунктів і доріг від «темних елементів та злочинців». Сили самооборони мали право заарештовувати всіх підозрілих осіб та «нешадно розправлятися» зі затриманими на місці злочину [10, арк. 535–536]. Такі повноваження дозволяли ефективно боротися з різного роду авантюристами.

Доволі категоричною була Рада Міністрів під час обговорення 14 червня недавніх погромів у Кам'янці-Подільському й Проскуріві, а також триваючої антиєврейської агітації. Урядовці звернулися до Головного і наказного отаманів з вимогою вжити найрішучіших заходів до цілковитої ліквідації погромів та притягнути винних до відповідальності, а міністрам військових та внутрішніх справ наказали забезпечити умови для нормальної життєдіяльності населення, припинити самочинні арешти та звільнити невинних. Міністрам преси й інформації, шляхів та наказному отаманові доручено унеможливити у своїх відомствах розповсюдження протиеврейської агітації, а винних притягати до відповідальності [10, с. 539]. Уряд також мав звернутися до населення й армії з роз'ясненням їм шкоди, якої завдають українському народові і його державності погромницькі дії.

У подібному ключі відбувалося засідання РНМ і 16 червня. До попередніх вимог боротьби з погромами та антиєврейською агітацією додалися й домагання робити це планово та посилити покарання за них, прискорити організацію жандармерії. Урядовці також зажадали від міністра юстиції притягти до відповідальності редактора г. «Козак», де появилися статті, співчуваючі погромним настроям [2, арк. 178]. Ухвалені заходи підлягали негайному опублікуванню.

Заслуговує на увагу також телеграма Головного отамана С. Петлюри від 4 липня, в якій він доводив до відома голови уряду, головнокомандувача армії, міністрів військових та єврейських справ, що командування армії УНР енергійно бореться з погромами і переслідуваннями єврейського населення. Головний отаман зі зворушливістю згадав про тих євреїв, котрі прихильно ставилися до української незалежності і через це загинули від більшовиків, про турботу, з якою євреї, в т. ч. і діти, доглядали за хворими й пораненими українцями у шпиталях. З іншого боку, С. Петлюра з радістю відмічав випадки, коли українські вояки охороняли єврейські крамниці й склади, щоб захистити їх від пограбування; висловлював сподівання, що в майбутньому такі приклади примножаться для добра країни та її спокою [21, с. 76–77]. Зміст телеграми було викладено й у спеціальному Бюлетні [17, с. 116–117], щоб таким чином поширити антипогромну позицію до якнайбільшої кількості населення.

Спрямованим на піднесення військової дисципліни був і наказ головного державного інспектора В. Кедровського державним інспекторам від 2 серпня. З одного боку, він закликав пояснювати козакам шкідливість для національної боротьби таких мерзенних учинків, як пограбування й погроми. З іншого – вимагав найрішучіше боротися проти «провокуючого військового елемента» та нагадував, що у разі допущення грабунків чи погромів відповідатимуть не тільки командири, а й державні інспектори [12, с. 165–166]. Враховуючи позитивну оцінку діяльності Інспектури, її представники цей наказ виконували ретельно.

7 серпня Рада Міністрів розповсюдила Звернення до громадян-євреїв України, котрим закликала спільними силами «боротися з погромами, які є розрухою для Республіки та загрозою її існування». Окремо було наголошено на «активній допомозі» єврейського населення українцям у їх боротьбі за незалежність, спільності долі двох народів та запевнено, що уряд і надалі базуватиме свою політику на Законі про національно-персональну автономію [21, с. 78–80].

Тривожили уряд і провокації, що нагніталися навколо триваючих погромів в Україні. Тому 18 серпня він видав указ, яким звинуватив «спільного ворога єврейського та українського народів» у намаганні породити безлад та анархію, організації погромів, спробі дискредитації української влади завдяки фальшивій інформації, адресованій найвпливовішим представникам Європи, та заявив, що «бере на себе зобов'язання терміново покласти край подібним провокаціям». Для цього було ухвалено низку заходів. Зокрема, Головний отаман мав зробити всіх

командувачів військами відповідальними за недбайливе чи байдуже ставлення до погромів, а зловмисники мали бути засуджені до найсуворішого покарання. Усіх повстанців, які перебували на окупованій ворогом території, зобов'язали придушувати погроми на своєму шляху та суворо карти винних. Одночасно Міністерство преси та інформації повинне було розгорнути ефективну антипогромницьку пропаганду та інформувати пресу і суспільство про справжній стан речей, спростовуючи антиукраїнські наклепи. Для контролю за ситуацією передбачали створити Спеціальну урядову комісію з найширшими представництвом та повноваженнями [21, с. 81–83]. Згідно з задумом, вона мала негайно відправитися на фронт та в звільнені райони УНР.

Уже через тиждень, 26 серпня, на указ РНМ відгукнулася Головна команда військ УНР. У наказі, підписаному Головним отаманом С. Петлюрою і начальником штабу М. Юнаковим, насамперед було звернуто увагу на те, що провідні єврейські партії «рішуче стали на бік української самостійної державності». Армія, яка «несе всім націям України братерство, рівність і волю...», – йшлося в документі, – не може спричинитися до тяжкої недолі євреїв! Хто ж допускається такого тяжкого злочину, той є зрадник і ворог нашого краю...» Впливаючи на емоції вояків, військові очільники апелювали і до їхнього розуму, наголошуючи на тому, що «численні зовнішні й внутрішні вороги вже використовують погромні події», та що «тепер на міжнародному суді розв'язується справа: бути чи не бути нашому державному незалежному життю». У завершальній частині наказу містилася вимога чинити спротив усім спробам організувати погроми, а всіх тих, хто підбурюватиме до них, «віддавати під суд як зрадників Вітчизни» [10, с. 564–565].

Наступного дня Головний отаман поширив Відозву до українського війська із закликом запобігати погромам. Хоча в ньому й превалювали емоційні аспекти, – наголос було зроблено на каральних санкціях. Стосовно першого, С. Петлюра вчергове акцентував увагу вояків на допомозі євреїв українським визвольним змаганням, їхній лояльності до УНР. Серед іншого, він згадував про єврейську поміч пораненим воякам у шпиталях, відбудову євреями зруйнованого більшовиками мосту в Старокостянтинові, їх дари українській армії продуктами й одягом тощо. У той же час Головний отаман наголошував: «Кара на смерть мусить упасти на голову погромників і провокаторів. Більше карності і дисципліно-карності я вимагаю від вас в цьому відношенні, щоб ні один волос не упав з голови невинного...» [10, с. 568].

Нормативним актом, покликаним створити умови для «забезпечення спокою і ладу на терені УНР», стала тимчасова постанова про утворення та формування військової жандармерії, ухваленої урядом 14 березня 1920 р. Завдання нової структури насамперед полягало в тому, щоб підтримувати громадський порядок, запобігати злочинним діям, викривати зловмисників, сприяти політиці влади, перевіряти легітимність перебування прибулих й підозрілих людей на визначеній території, контролювати відповідність змісту друкованої продукції інтересам держави тощо [10, с. 607]. Впливовість жандармерії засвідчував той факт, що її куратором був військовий міністр.

Надзвичайно змістовним був наказ командування Армії УНР про боротьбу з протиеврейською погромною агітацією від 7 липня 1920 р., який підписали Головний отаман С. Петлюра та військовий міністр В. Сальський. Він був викликаний інформацією про те, що в деяких місцевостях та військових частинах були спроби антисемітської пропаганди. Наголошуючи, що таким чином вороги України прагнуть звести нанівець усі зусилля народу створити власну державу, автори документа визначили основні цілі погромників. По-перше, вони сіяли розбрат серед населення, дискредитували українців в очах єврейського населення, штовхали його до ворогів української державності. Друга мета – скомпрометувати ідею української державності в очах інших держав, позбавити Україну міжнародної допомоги. По-третє, всякі погроми й насильства плямували українську армію, як головний чинник здобуття державної незалежності.

Виходячи зі сказаного, Головний отаман наказував: 1) усіх провокаторів погромів заарештовувати і віддавати до суду; 2) погромників, схоплених на місці злочину, негайно карати згідно законів військового часу; 3) начальників усіх ступенів притягати до суворой відповідальності за погромні вчинки підлеглих, нарівні зі справжніми винуватцями [10, с. 653–654].

Не збавляв С. Петлюра своїх зусиль у боротьбі зі злочинністю і надалі. Так, 20 вересня він звернувся до армії зі закликом підтримувати порядок та переслідувати мародерів [21, с. 64]. 11 жовтня видав наказ по армії про негайне передання Надзвичайному військовому судові всіх грабіжників. Командири, винні у приховуванні грабіжників, також мали бути віддані під суд [13, с. 290]. Навіть перебуваючи поза межами УНР, її очільник уболівав за українських євреїв, що опинилися під більшовицькою владою. У своєму Зверненні до населення України зі закликом не допускати єврейських погромів від 18 березня 1921 р. він, зокрема, наголошував: «...брати-селяне, і коли б серед вас завелась яка паршива вівця, що плямує усіх вас ганебними бандитськими звичками, мусите викинути її з ваших рядів негайно» [17, 125–128].

Отже, прослідкувавши політику влади другої УНР стосовно забезпечення права на життя, насамперед слід відмітити, що її здійснювали у надзвичайно важких умовах анархії та воєнних дій. Тому ті заходи Директорії, Уряду й Головного отамана військ УНР, яких вони вживали для допомоги населенню, зокрема єврейському, нерідко залишалися декларативними через неможливість їхньої реалізації. Разом із тим, значна кількість нормативних документів, виданих органами української влади, низка запроваджених ними інституцій, інші заходи були, як правило, своєчасними, нерідко мали системний характер, відповідали гостроті моменту і сприяли порятунку багатьох тисяч цивільного населення від смерті та знущань.

Бібліографічний список:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі ЦДАВО) України. – ф. 1092. – оп. 4. – спр. 6.
2. ЦДАВО України. – ф. 1092. – оп. 4. – спр. 13.
3. ЦДАВО України. – ф. 2060, оп. 1, спр. 18-а.

4. ЦДАВО України. – ф. 3890. – оп. 1. – спр. 10.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань (далі ЦДАГО) України. – ф. 269. – оп. 1. – спр. 32.
6. ЦДАГО України. – ф. 269. – оп. 1. – спр. 262.
7. ЦДАГО України. – ф. 269. – оп. 1. – спр. 265.
8. Гунчак Т. Симон Петлюра та євреї / Т. Гунчак. – К.: Либідь, 1993. – 48 с.
9. Директорія, Рада Народних Міністрів УНР, 1918–1920: Док. і матеріали: [У 2 т.]. Т. 1 / Упоряд. В. Верстюк та ін. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – 687 с.
10. Директорія, Рада Народних Міністрів УНР, 1918–1920: Док. і матеріали: [У 2 т.]. Т. 2 / Упоряд. В. Верстюк та ін. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – 743 с.
11. «Заповіді українському козакові» Головного отамана С. Петлюри // Син України. – Варшава, 1920. – Ч. VI. – С. 8.
12. Іванис В. Симон Петлюра – Президент України. 1879–1926 / В. Іванис. – Торонто, 1952. – 270 с.
13. Марголин А. Украина и политика Антанты (Записки еврея и гражданина) / А. Марголин. – Берлин: Изд-во С. Эфрон, 1922. – 397 с.
14. Прохода В. Вождь та військо // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926). – К.: МП «Фенікс», 1992. – С. 109–148.
15. Україна. 1919 рік: М. Капустянський «Похід Українських армій на Київ–Одесу в 1919 р.» Є. Маланюк «Уривки зі спогадів». – К.: Темпора, 2004. – 558 с.
16. Сергійчук В. Погроми в Україні. 1914–1920. Від штучних стереотипів до гіркої правди, прихованої в радянських архівах / В. Сергійчук. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1998. – 543 с.
17. Сергійчук В. Симон Петлюра і єврейство / В. Сергійчук. – К., 2006. – 152 с.
18. Симон Петлюра. Статті, листи, документи. – Т. 2. – Нью-Йорк, 1979. – 627 с.
19. Солдатенко В. Ф. Єврейські погроми в УНР 1919 р. ... / В. Ф. Солдатенко // Гілея. – Вип. 10. – К., 2007. – С. 4–18.
20. Трагедія двох народів. Матеріяли до спору між українською та російською соц.-дем. партіями з приводу убійства С. Петлюри. – Прага–Київ, 1928. – 86 с.
21. Шульгин О. Україна і червоний жах: Погроми в Україні / О. Шульгин. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2001. – 104 с.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

UDC 314.7

DEMOGRAPHIC REALITY IN CANADA AS THE IMMIGRATION FOSTERING FACTOR

Paweł Trawicki, Uniwersytet Gdański (Poland)

Paweł Trawicki, Demographic reality in Canada as the immigration fostering factor

Demographic factor of the immigration is analysed in the article. The conclusion is drawn that Canada has always been characterized by a high level of attraction for people emigrating from various countries of the world. At present a high level of an economic development, general system of education, well-functioning health care, freedom of religion, civil rights as well as an impressive life expectancy are also the factors attracting those emigrating now.

Key words: Canada, immigration, demographic reality, Kashubians at Canada

Павло Травіцкі, Демографічний розвиток Канади як чинник, що сприяє імміграції

У статті аналізується демографічний чинник імміграції. Зроблено висновок, що Канада завжди характеризувалась високим рівнем привабливості для емігрантів. Нині високий рівень економічного розвитку, система загальної освіти, ефективна система охорони здоров'я, свобода релігії, громадянські права, а також значна тривалість життя є головними чинниками, що приваблюють сучасних іммігрантів.

Ключові слова: Канада, імміграція, демографічний розвиток, кашуби в Канаді

Павел Травицки, Демографическое развитие Канады как фактор, способствующий иммиграции

В статье анализируется демографический фактор иммиграции. Сделано заключение, что Канаду всегда характеризовал высокий уровень привлекательности для эмигрантов. В настоящее время высокий уровень экономического развития, система общего образования, эффективная система здравоохранения, свобода религии, гражданские права, а также значительная продолжительность жизни являются главными факторами, привлекающими современных иммигрантов.

Ключевые слова: Канада, иммиграция, демографическое развитие, кашубы в Канаде

The demographic reality in Canada is a mosaic of national, religious, lingual and cultural influences. It is, in a way, the reflection of historical specificity of the country's development. The country was taking shape in the result of the settlement of immigrant communities. It is also one of the reasons of a disproportion in the distribution of people around the country. Canada is the second largest country in the world and it is characterized by a low level of population density. It is classified as the 9th lowest populated country in the world [1, p. 317; 3, p.488].

Presently it is inhabited by around 32 976 026 people, which constitutes 0,5% of the world's population. This number in accordance to the country's territory equals 3,5 inhabitants per square kilometer.

Table 1

Population of Canada in provinces in 2007

No	Area	Population expressed in thousands
	Canada in total	32.976.026
1.	Prince Edward Island	138.627
2.	Nova Scotia	934.147
3.	New Brunswick	749.782
4.	Quebec	7.700.807
5.	Ontario	12.803.861
6.	Manitoba	1.186.697
7.	Saskatchewan	996.869
8.	Alberta	3.473.984
9.	British Columbia	4.380.256
10.	Yukon	30.989
11.	Northwest Territories	42.637
12.	Nunavut	31.113
13.	Newfoundland and Labrador	506.275

Source: based on: *Canada Year Book 2008*, Ottawa 2008, p. 316-317.

The population distribution in Canada's particular provinces and territories results from the geographical and historical conditioning. The least populated areas are islands characterized by cool and cold climate, located the farthest from the Atlantic Ocean. According to the government data concerning the number of citizens dated from 1861 there were

3 226 663 people living in the country in total. In the administrative division it appeared as follows: Ontario 1 396 091, Quebec 1 111 566, New Scotland 330 857, New Brunswick 252 047, St. Edwards Island 80 857, British Columbia 51 524, in the area of Manitoba, Saskatchewan, Alberta, North Western Territories and current Nunavut territory 6 691 in total, and there was no population census for Newfoundland, Labrador and Yukon territory [1, p. 316].

Unequal distribution of the population resulted in the first place from the distances to ports that were the destination for immigrant ships. Transport into the interior in the XIX century was a challenging logistical effort. Moreover, the Canadian Shield area was geographically and naturally close to the European conditions what was the reason to withdraw from the further travel.

It is important to notice that in 1861 as well as in 2007 Ontario and Quebec were inhabited by more than a half of the country's population.

Development of the means of transport, including the creation of Trans Canadian Railway, building of roads and highways, dissemination of air transport, were the factors which enabled the increase of internal migration. That resulted in the raise of population in the other areas of the country. Progress in the area of modern agricultural techniques and the development of the enterprise and service sector are the factors that reduced the importance of natural conditions in choosing the place for living. Therefore, presently the number of population inhabiting all provinces is on the increase.

Canada is a country where the total population number is the derivative of two principal demographic phenomena which are from one hand the natural increase and level of migration from the other. In 2004 there was 10.5 % of live births and 7.3 % of deaths what results in the natural growth at 3.2 % [9, p.58].

Presently there are two official languages in Canada: English and French. Knowledge of them both is declared by 5 448 850 of citizens, only of English by 21 129 946; only French by 4 141 850 and 520 380 declared no knowledge on any of the official languages [1, p.300].

It is noted that among the country's inhabitants Christian religions are dominant, including 42,6 % citizens being Roman Catholics, 23.3% Protestant (Protestant religions mentioned are: United Church of Canada (9.5%); Anglican Church (6.8%); Baptists (2.4%); Lutherans (2%), 4.4% other Christian religions. The remaining are Muslims 1.9%, other religions 11.8%, non-religious 16% [10].

Education level in the Canadian society is high. It is estimated that less than 1% of the population are illiterates [10]. In Canada there is a three-level system of education and there are three schooling sectors – public sector, private sector and catholic sector. In Canada there is no federal Ministry of Education but education lies within the scope of responsibilities of the provincial and territorial governments. Systems of education in provinces and territories of the country are similar but the programs of education contain the content of cultural, historical and geographical specificity of the region. In order to coordinate the systems and evaluate the quality of education the Council of Ministers of Education (CMEC) has been set up [11]. Council of Ministers of Education is an organ organized in the form of a forum of ministers of education from provinces and territories. Its role is the coordination of particular education systems. It serves as the source of information for the federal government.

Education may begin at the age of four starting with junior kindergarten and continue with senior kindergarten, where the children learn numeracy, literacy and knowledge of environment. Compulsory education begins at the age of six and lasts until seventeen. In eight year of elementary or primary school teaching of general subjects begins. Further education is conducted at the postsecondary level for in Canada no vocational training functions. All secondary schools have general profile and education lasts for four years. Classes are in one of three different paths of education – trade (for the ones who do not plan to continue education), academic (for students who want to go for studies) and international (having the entitlements of international bachelorate). Education is compulsory up to the second class of secondary school. Young people who finish their education on this level are called “dropouts”. For students who do not plan to study there is a model of education supplemented with apprenticeship. For the ones who want to study at universities there is an additional fifth year. Education at secondary level is not finished with any exam but a summary percentage assessment, which is an average from all partial marks.

The highest stage of education takes place at Community College and at universities. After three year of studies Colleges issue diplomas. Thereafter one can continue education at universities which award academic degrees B.Sc – Bachelor of Science or Art, then M.Sc – Master of Science, M.A. – Master of Art or M. Eng. – Master of engineering and Ph.D. – Doctor of Philosophy. Total financial contribution to education system is about 5.2% of Gross Domestic Product [10].

Canada is characterized by high development of medicine and quality of health care services. Over 60% of Canadians declares very good or perfect health condition [1, p. 211]. Within the society knowledge about diseases disseminates what raises the level of understanding of their course and consequences. It was pointed many times by Polish doctors, for example:

“Pediatric infectious diseases in Canada are not what they are in our country, it means they are considered almost friendly. Generally mother's know that every child has to recover from a few compulsory infectious diseases and that nothing can help in that matter. Why should one defend then? Parents know nowadays infectious diseases in general non-dangerous and usually have no complications so there is no need to be seriously worried. So let them come and let the child recover from them at home what saves the costs of usually expensive hospitalization” [6, p. 152].

Among the most common illnesses one can find civilization diseases resulting from the effects of the development of technique and industry. These are tumors, heart attacks, diabetes and Alzheimer's disease. Due to the fact that medical care is expensive healthy lifestyle and preventive measures are promoted. Despite the fact that illnesses characteristic for highly developed societies appear it is estimated that girls born in 2005 are going to reach 83 years of age and boys are going to reach 78 [1, p. 211].

The population of Canada in 2008 had a average age of 40.1, including an average of 41.2 for women and an average of 39 for men [1, p. 211]. The phenomenon of the replacement of generations is visible. The number of young people is higher than the number of the elderly. Canadians are in majority in the productive age. The population over 15 years of age equals 26.553.4 thousands, including 13.488.0 thousands women and 13.065.4 thousands men. The number of people in the productive age equals 17.945.8 thousands, including 8.453.0 thousands women and 9.492.8 thousands men. The number of people who did not reach or already passed the productive age equals 8.607.5 thousands, including 5.035.0 thousands women and 3.572.5 thousands men.

Table 2

Age	% of society	Including women expressed in thousands	Including men expressed in thousands
0-14	16.3	2.644.276	2.780.491
15-64	68.8	11.300.639	11.547.354
65 and over	14.9	2.788.945	2.150.991

Source: based on information from www.cia.gov dated 23.04.2015

Among population in the productive age 16.866.4 people are employed, including 7.977.5 women and 8.888.9 men. 1.079.4 thousands of people are unemployed, including 475.5 thousands women and 603.9 thousands men. The total unemployment rate equals 6% while it equals 5,6% among men and 6.4% among women.

Table 3

L.P.	Employment sector	Number of the employed (expressed in thousands)
	Total	16.866.4
1	Agriculture	337.2
2	Forestry, fishery, crude oil and natural gas processing	339.3
3	Services	138.0
4	Construction	1.133.5
5	Craft	2.044.9
6	Commerce	2.682.4
7	Transport and removals	822.8
8	Finances, insurances, leasing	1.060.4
9	Technology and innovations	1.136.9
10	Education	1.183.2
11	Health service	1.846.1
12	Culture and recreation	782.0
13	Hotels and restaurants	1.069.4
14	Public administration	864.6
15	Other	1.425.6

Source: based on: *Canada Year Book...*, p. 282

Inhabitants of Canada before the arrival of Europeans had not been a one society united by tradition, culture and language. It was mainly nomadic tribes, creating temporary settlements of pastoral and hunting character. Nomads – groups of people leading a migratory life, practicing foraging. During periodic time of camping occupied by pastoralism and hunting. They created a tribal community consisting mainly of a family related clans. Lands of Canada located near the oceans and surrounded by mountain ranges in the area of the Canadian Shield presented convenient conditions for migration of peoples. In the period between 50 000 to 8 000 B.C. this terrain shaped like a corridor constituted a passage for the first migrating peoples. The most convenient way through the Canadian land was paved from the west through Bering Strait and terrains of contemporary Alaska to the centre of the continent, and from the east through Greenland and the waters of the Arctic Ocean. In this way these two routes were meeting in the central area of contemporary Canada and then were leading through the wide strip of plains to the Gulf of Mexico and further to South America.

The population that came to Canada first was the tribes of Indians and Inuit. These people being not related lived a similar life. Two main groups of Indians living in Canada were the Algonquin and the Athabasca. They included the tribes of Cree, Ojibwa, Black Feet, Micmac, Cheyenne, Powhatan and Delaware [8, p. 23-28]. The Inuit inhabited areas of Arctic, it is the northern coast of the continent located near the Arctic Ocean, Bering Strait and Greenland, that is the coldest areas of Canada. Indian tribes inhabited so called sub-arctic areas, characterized by favorable climate, it is the Canadian Shield areas and the neighboring areas.

One important event was making contacts with the French and English population. First it was the discoverers and explorers of the new land. Then, with the development of trade, economic relations started to develop. To gain trust and help from the indigenous peoples with acquiring skins and wood the first tradesmen started to marry the Indians and Inuit, what lead to the appearance of a new type of people in Canada – the Métis.

Cultural specificity and then also the social specificity of the country was shaped, apart from the indigenous and semi indigenous people, by immigrants. The first and also the state-building group of immigrants was the French and the English. The following waves of immigration resulted in the inflow of members of almost every nationality of the World. Among the first, it is the settling in the XVIII and the XIX century, were the Polish and the Kashubian people. Kashubian immigrants from the Prussian Partition had naturally become one of the elements shaping the specificity of Canadian society from the XIX century.

National structure of Canada's society is changing nowadays. Historically, Canadian nationality has not been shaped and the large group of immigrants changes its structure every year. The indigenous peoples are: Inuit, Indians and Métis, who are called the "first nations". Another group, having the historic tradition, are the first European settlers – the French and the English – who are called the "founding nations".

Presently the homogenous tendencies are visible among the members of the "first nations". This closed attitude towards the world is supported by such factors as: living in reservations, schools for the children living in reservations, preserving the totemic beliefs, no taxation what results in self-employment or employment within the reservation companies.

Members of the "founding nations" participated in creating the administrative reality of the country and organized the education system, economy and other spheres of social life. Nowadays they are the communities of the longest traditions, what can be seen on the grounds of education as well as economic and political traditions.

Both groups, the "first nations" and the "founding nations", function in Canada together with the citizens and immigrants of various national groups. Presently the national mosaic embraces population from all continents of the world.

Table 4

Nationality structure of the society of Canada

L.P.	Ethnic groups	Total (expressed in thousands)	Single (expressed in thousands)	Another (expressed in thousands)
	Total	31.241.030	18.319.580	12.921.445
1.	Canadian	10.066.290	5.748.725	4.317.570
2.	English	6.570.015	1.367.125	5.202.890
3.	French	4.941.210	1.230.535	3.710.675
4.	Scottish	4.719.850	568.515	4.151.340
5.	Irish	4.354.155	491.030	3.863.125
6.	German	3.179.425	670.640	2.508.785
7.	Italian	1.445.335	741.045	704.285
8.	Chinese	1.346.510	1.135.365	211.145
9.	Northern American Indian	1.253.615	512.150	741.470
10.	Ukrainian	1.209.085	300.590	908.495
11.	Dutch	1.035.965	303.400	732.560
12.	Polish	984.565	269.375	715.190
13.	Eastern Indian	962.665	780.175	182.495
14.	Russian	500.600	98.245	402.355
15.	Welsh	440.965	27.115	413.855
16.	Philippine	436.190	321.390	114.800
17.	Norwegian	432.515	44.790	387.725
18.	Portuguese	410.850	262.230	148.625
19.	Métis	409.065	77.295	331.770
20.	British	403.915	94.145	309.770
21.	Swedish	334.765	28.445	306.325
22.	Spanish	325.730	67.475	258.255
23.	American	316.350	28.785	287.565
24.	Hungarian	315.510	88.685	226.820
25.	Jewish	315.120	134.045	181.070
26.	Greek	242.685	145.250	97.435
27.	Jamaican	231.110	134.320	96.785
28.	Danish	200.035	33.770	166.265
29.	Austrian	194.255	27.060	167.195

Source: based on: *Canada Year Book* ...p. 164.

In 2006 „2006 Census of Population” was conducted in Canada. The contemporary society of Canada is shaped by emigrants as well as the descendants of the first nations and founding nations or the descendants of the emigrants already born in Canada. Due to this, there was a possibility to declare the affiliation to several nationalities. The questions from the census in Canada did not refer to the emigration from the fourth and further generations. On one hand, the phenomenon of a dual identity is noticed but on the other hand, as many as 1/3 of people defined themselves as Canadians. In a declared nationality structure of the country, unifying and diversifying phenomena are observed. The society of Canada, which is a conglomeration of indigenous and non-indigenous population, shows the tendencies to political integration within the

framework of belonging to a country but at the same time preserving the cultural heritage identity. In the conditions of globalization of the world this phenomenon may be expressed as a tendency to form a political nation in Canada in the future.

A phenomenon characteristic of emigration communities is also the occurrence of a particular identification pendulum. It is expressed in terms of displaying a national identity. It also shows the phenomenon characteristic of a young generation that is identification with a political nation, which is inscribing oneself as a member of a nation of the country of settlement. However, an older generation strives to maintain an emotional bond with the country of origin. This phenomenon refers to the same people who in their youth and in older age present totally different approaches [2, p. 84].

Migrations play an important role both on a micro level that is in the life of individuals and their group (at all levels of organization from an informal group to a national group) as well as on a macro level that is from the point of view of civilizational changes and intercultural relations. On one hand, they result from the will and a conscious decision of its participants but on the other hand, they may be implied by a general unfavorable situation independent of them. Migration is a natural mobility movement of people and constitutes one of the stable elements of a specificity of interpersonal contacts in the period of forming new phenomena of community character in a state-building dimension of this term.

During the first period of emigration to Canada in 1856, Kashubians were qualified as Polish or Prussian (German). No coherent immigration policy was conducted at that time yet [4, p24]. Therefore, the estimation of the number is not possible. However, it is known that the first group of Kashubian emigrants amounted to 77 people constituting 16 families. At the end of the XIX century Canada was inhabited by approximately 25.000 Kashubians [7, p.62]. At present, the descendants of the emigrants from Pomerania region, who have preserved the Kashubian identity, generally identify with a Polish nationality group. At the beginning of the XXI century the most commonly inhabited areas by the descendants of the emigrants are the areas of former settlements and big cities such as Toronto and Ottawa.

The Kashubian settlement in Canada is an example of a phenomenon that at some stage of their development indigenous people undergo processes as a result of which they leave the inhabited area and settle somewhere else, but additionally they evolve from indigenous population into non-indigenous one. What is important it is the settlement of a pioneer character due to the fact that it occupies the area where previously no permanent settlement occurred and of severe nature properties and where potential neighbors are also an emigrant group. What is of special importance to preserve their identity is that through a lack of local community they do not undergo processes of assimilation because they are the only group living in a specific area. They have contact with an official language only during administrative contacts and another population inhabiting the nearby areas is the German population who Kashubians lived next door to in Pomerania region. It also contributes to a closed approach towards assimilation because experience that Kashubians drawn from the country of emigration has a pejorative character due to Germanization plans, attempts to unify Kashubian culture with German culture and the existing stereotype of a German invader who was realizing hostile politics and economic activities towards Slavic people [12, p.9-10]. In this perspective, Kashubian settlement in Canada was connected with the necessity to take up new challenges but on the other hand, emigration pushed them into a position of development of identity and defining self-identification. Nevertheless, it should be noted that the realization of these phenomena in new conditions did not differ significantly from the way it was realized in Pomerania region. Kashubian population in Canada have preserved their cultural heritage and identity due to a lack of activity in undertaking interactions with other ethnic groups, besides the situation resulting from civic duties such as participation in compulsory education, administrative activities and then religious life.

The population in the context of the conditioning of the development of each of the areas has a prevailing function. Migration processes constitute an important element in forming its reality. The following phenomena may show, such as: the area which is a newly inhabited area may be inhabited by the population which allowed the area to undergo the processes of settlement adaptation or may remain free with respect to settlement, including no settlement or may only be the area of tribes' journey that is shortly explored by the Nomadic population.

At present Kashubian society inhabits among other places Poland and Canada. Both countries express similarities and differences in the quality of life.

Table 5

Population in the capitals of Canada and Poland

LP	Country	Population		Capital	
		Expressed in thousands	Per 1 km ²	Name	Population expressed in thousands
1	Canada	32.227	3	Ottawa	1.064
2	Poland	38.161	122	Warsaw	1.695

Source: based on: *Świat w liczbach 2007/2008*, edited by J. Kądziółka, K. Kocimowski, E. Wołoncej, Warszawa 2008, p. 47-48.

Canada and Poland are characterized by a similar number of population in total and the residence in the capitals of both countries. However, there is a significant difference in the number of people per 1 km². In this respect Canada is inhabited by 40 times smaller population than Poland.

The average life expectancy for men in Canada (76.6 l.) is 6 years longer than men in Poland (70.5 l.). Also women in Canada live on average 3 years longer than women in Poland. However, these values are similar and do not show any significant disproportions. Canada is a country of a higher incidence of civilizational diseases, what results from a higher

level of economic development. At the same time, the pace of the development of medicine is higher and propagation of a health-conscious lifestyle is more common. Health promotion in Canada is reflected in so-called Ottawa Charter. It is a document adopted during the First International Health Promotion Conference which took place in Ottawa 11-21 November 1986. Nowadays it is assumed that it is a health promotion constitution in the world [5, p.275]. In Poland less access to medical services and less incidence of civilizational diseases. As a result of this, the average life expectancy in both countries is similar.

Table 6

Average life expectancy of the inhabitants of Canada and Poland

Country	Year	Men	Women
Canada	2002	76.6	81.9
Poland	2003	70.5	78.9

Source: based on: *Świat w liczbach...*, p. 57.

Table 7

Population according to age

Country	Year	Population at the age (in %)			
		19 and younger	20-39	40-64	65 and over
Canada	2003	25.0	28.5	33.7	12.8
Poland	2005	24.1	30.1	32.6	13.2

Source: based on *Świat w liczbach...*, p.59.

With respect to age structure, Canada and Poland show a relative divergence. It is a result of global phenomena such as a demographic boom observed after the Second World War and occurring every 20-25 years the echoes of the boom. A demographic boom is a demographic phenomenon consisting in the growth of birth rate and decrease in death rate. The doubling of the number of population during one generation, that is 24 years is called a demographic boom. This is demonstrated by the fact that age structure of Polish society concerns the population of a lower index of migration but age structure of Canadian society is affected by the influx of immigrants from all over the world.

Table 8

Births, deaths and birth rate per 1000 people

Country	Alive births	Deaths in total	Including infants per 1000 births	Birth rate
Canada	10.5	7.3	5.0	3.2
Poland	9.3	9.5	6.8	-0.2

Source: based on *Świat w liczbach*, p.58.

With respect to birth rate, the values for Canada and Poland are divergent. This most important indicator reveals the greatest disproportions. It is assumed that birth rate is a meter of a level of development of a country and its prosperity. Negative birth rate in Poland poses a threat to the development of the potential of a society.

The XX century was the period of the greatest developmental differences of Canada and Poland. Demographic measures indicate that the level of the development of the country and society affects the life expectancy and quality of life of the inhabitants. Kashubians participating in the society of a developed country such as Canada and a developing country undergoing transformation such as Poland influence the formation of both realities. This shows not only a supposed effect of the individuals and their groups on the society, its shape and condition but it also reveals the influence of the level of the development of the society on individuals and their groups.

A demographic reality of Canada in the XIX century was a factor facilitating the formation of the identity of the Kashubian emigrants as an emigrant society. Multi-ethnic society as well as a low level of population contributed to a much easier functioning. This was the case because hindered inter-ethnic contacts meant the possibility of preserving culture, religion, language and traditions. It had a positive impact for an emigrant group because they did not have the feeling that they were a distinguishing society.

In the XX century the Kashubians similarly to other ethnic groups already identified with the Canadian society. Mutually inhabited area as well as mutual historical experience caused their integration. The adaptation of the descendants of the XIX century emigrants to the society was facilitated by the birth in Canada. From the perspective of so-called new emigration they constituted a new element of a demographic reality of the country.

Canada is and has always been characterized by a high level of attraction for people emigrating from various countries of the world. Once open and boundless areas of the country needed to become populated what was a necessary condition to create the foundation of economic, political and cultural life of the country. Newly creating economic and administrative institutions of the country contributed to the formation of more friendly conditions for the new settlers. Consequently, in the course of history a country of one of the highest standards of life was created. At present a high level of an economic development, general system of education, well-functioning health care, freedom of religion, civil rights as well as an impressive life expectancy are also the factors attracting those emigrating now. Demographic reality of Canada was and still is a factor favorable to immigration.

References:

1. Canada Year Book 2008. – Ottawa, 2008.
2. Choubiski A. Aktualne tendencje przemian zbiorowosci polonijnych swiata / A. Chodubski // Przemiany społeczne, kwestie narodowościowe i polonijne / edited by A. Chodubski. – Toruń, 1994. – P. 84.
3. Fakty i liczby / edited by W. Boruto. – Warszawa, 2006. – P. 488.
4. Hawkins F. Canada and Immigration, Public Policy and Public Concern / F. Hawkins. – Montreal, 1972, p. 24.
5. Heszen I., Sęk H. Psychologia zdrowia / I. Heszen, H. Sęk. – Warsaw, 2007, p. 275.
6. Krzeska I. Kanada pachnąca medycyną / I. Krzeska. – Warszawa, 1961. – P. 152.
7. Monka S. Wychodźstwo z Ziemi Kaszubskiej / S. Monka // Ziemia Kaszubska. – Warsaw, 1963, p. 62.
8. Salome-Cyrus I. Indianie Ameryki Północnej / I. Salome-Cyrus. – Kraków, 1997. – P. 23-28.
9. Świat w liczbach 2007/2008 / edited by. J. Kądziołka, K. Kocimowski, E. Wołonciej. – Warszawa, 2008. – P. 58.
10. www.cia.gov from 23.04.2015.
11. www.cmce.ca from 23.04.2015.
12. Znaniecki F. Socjologia walki o Pomorze / F. Znaniecki. – Toruń, 1935, p. 9-10.

УДК 327.8

ГЕОІНФОРМАЦІЙНИЙ ЧИННИК ЯК МЕХАНІЗМ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ КОНФЛІКТІВ

Ржевська Н. Ф., д. політ. н., доцент, завідувач кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету (Україна)

Ржевська Н.Ф., Геоінформаційний чинник як механізм трансформації міжнародних конфліктів

Стаття присвячена розкриттю змісту та суті процесу міжнародної конфліктної взаємодії, спричиненої геоінформаційними чинниками. Нині, коли практично, всі держави світу є учасниками геополітичних протистоянь, кардинальна зміна геополітичної картини світу, підвищення ролі світової громадської думки, досягнення багатьма державами інформаційної стадії розвитку, революційні перетворення в техніці й озброєнні та низка інших факторів змінили структурні компоненти геополітичного протистояння. Ведення інформаційної іміджевої війни спотворює реальність в масовій суспільній свідомості, а її результат може істотно вплинути на хід міжнародного конфлікту. Результати інформаційного конфлікту мають вагомий вплив на процес прийняття найважливіших політичних рішень у світі.

Ключові слова: міжнародний конфлікт, геополітичний конфлікт, геоінформаційний чинник, інформаційна війна.

Ржевская Н.Ф. Геоинформационный фактор трансформации международного конфликта

Статья посвящена определению содержания и сути процесса международного конфликтного взаимодействия, спровоцированного геоинформационными факторами. Сегодня, когда практически, все мировые государства являются участниками геополитических противостояний, кардинальное изменение геополитической картины мира, повышение роли информационной стадии развития, революционные преобразования в технике и вооружении и ряд других факторов изменили структурные компоненты геополитического противостояния. Ведение информационной имиджевой войны уродует реальность в массовом сознании, а ее результат может существенно повлиять на протекание международного конфликта. Результаты информационного конфликта имеют весомое влияние на принятие наиболее важных мировых политических решений.

Ключевые слова: международный конфликт, геополитический конфликт, геоинформационный фактор, информационная война.

Rzhevaska N.F. Geoinformational factor of international conflict transformation

The article is dealing with the determination of the meaning and sense for international conflict interaction, caused by the geoinformational factors. Nowadays, when all the world states are the participants of geopolitical conflicts, radical changes on the geopolitical map of the world, as well as, leveling up the role of informational development stage, evolutionary transformations in terms of technologies and weapon and other factors, will change the core components of geopolitical counteraction. The leading of informational image war is corrupting the perception of reality in the mass consciousness, and its result can greatly influence on the course of international conflict. Results of international conflict are of a great importance for making the most important global political decisions.

Key words: international conflict, geopolitical conflict, geoinformational factor, informational war.

Початок нинішнього століття ознаменувався зростанням міжнародних конфліктів, головною причиною яких є прагнення низки держав реалізувати свої геополітичні інтереси. Домінування інформаційної складової в структурі

сучасної цивілізації спричинило переміщення конфліктної логіки з мілітарної в інформаційну площину та сферу бізнесу і комерції, що позначилося появою якісно нових характеристик у геостратегічного протистояння між провідними державами світу за досягнення переваги у світовому інформаційному просторі.

Інформаційно-психологічна боротьба суб'єктів геополітичної конкуренції стає визначальним фактором у формуванні геополітичного балансу сил і конкуруючих геополітичних утворень. Вона встановлює нові закономірності формування нових геополітичних центрів сили та визначає геополітичну міць і значення суб'єктів конкуренції.

У працях західних дослідників Л. Козера, Дж. Адамса, Б. Маєра, Л. Крісберга, М. Дойча, Р. Дарендорфа було досліджено природу та сутність міжнародного конфлікту, представлено характеристики та природу його основних суб'єктів. Серед вітчизняних науковців питаннями міжнародної конфліктної взаємодії та її чинників займаються Т. Бельська, К. Гринько, М. Дачковська, Т. Ісакова, В. Кіпень, В. Конач та ін. Окремо слід виділити дослідження щодо протікання і врегулювання інформаційних воєн Г. Почепцова, М. Ожевана та Д. Дубова.

Проте, до нині залишається слабо дослідженими питання розкриття сутності та встановлення ролі геоінформаційного чинника в протіканні міжнародного конфлікту.

Мета статті – на основі проведеного системного аналізу представити та розкрити зміст та суть процесу міжнародної конфліктної взаємодії, спричиненої геоінформаційним чинником.

Нині, практично, всі держави світу є учасниками геополітичних протистоянь. Кардинальна зміна геополітичної картини світу, підвищення ролі світової громадської думки, досягнення багатьма державами інформаційної стадії розвитку, революційні перетворення в техніці й озброєнні та низка інших факторів змінили структурні компоненти геополітичного протистояння.

Сам процес конфліктної взаємодії виступає причиною обміну інформацією між усіма основними і другорядними учасниками конфліктної ситуації. Вплив різних інформаційних факторів на хід конфліктної ситуації є досить значним. Ці фактори не мають об'єктивних, суб'єктивних і процедурних рамок застосування і не підпадають під конкретне визначення. Інформаційний тиск учасників конфлікту один на одного чиниться з метою корекції поведінки сторін задля досягнення власних цілей та інтересів [1, с.37]. Поява серед інших механізмів політичного регулювання або ескалації сучасних конфліктів на різних стадіях їх еволюції геоінформаційного чинника, зумовлена впливом на свідомість технологій інформаційно-психологічного характеру.

У період кризи інформаційний потенціал може бути використаний з метою впливу на механізми прийняття рішень противника, як гнучкий стримуючий механізм демонстрації намірів та інформування про національні інтереси [2, с.10]. Під час конфлікту інформаційна складова може застосовуватися у процесі виконання військових завдань з метою досягнення як фізичних, так і психологічних результатів. У конфліктний період інформаційна політика держави продовжує забезпечувати національні військово-політичні цілі і впливати на бачення ситуації противником. Інформаційно-психологічні технології, спрямовані на координацію дій учасників конфлікту, застосовуються для маніпулятивного впливу при прийнятті політичних рішень і служать інструментом рефлексивного втручання безпосередньо у сам процес конфліктної взаємодії. Відповідно, якість і результативність використовуваних технологій, очевидно, можуть вплинути на результат міжнародного конфлікту [2, с.11].

Основним об'єктом застосування сучасних технологій інформаційно-психологічного впливу є, безумовно, самі конфлікти і, сформовані у зв'язку з ними конфліктні відносини. Сучасна агресивна інформаційно-психологічна боротьба безпосередньо породжує локальні війни і збройні конфлікти, які стають індикатором інформаційно-психологічної війни, її «вітриною» і основною формою політичного прояву прихованих процесів, що лежать в її основі. Зазвичай це регіональні політичні конфлікти, по відношенню до яких, світове співтовариство робить спроби вплинути на хід конфлікту шляхами інформаційного впливу [3, с.119].

У сучасному інформаційно-психологічному протистоянні збройні конфлікти грають лише відведену для них роль. Нині поступове перенесення політичної боротьби в інформаційно-психологічну площину збільшує ризик виникнення локальних збройних конфліктів. Технології інформаційно-психологічної війни багатьом здаються привабливими, саме в силу їх відносної дешевизни, доступності та ефективності, інтенсивність їхнього використання в політичній боротьбі буде лише зростати [4, с.17].

Відповідно, буде збільшуватися і кількість локальних збройних конфліктів, які в психологічних операціях відіграють роль ініціюючого механізму. Це, в кінцевому підсумку, веде до поширення практики застосування власне збройного насильства: там, де починається психологічна війна, обов'язково виникне локальний збройний конфлікт [4, с.18].

Для того, щоб змінити напрямок еволюції конфлікту, необхідно провести психологічну корекцію свідомості населення в зонах конфліктів, вичистивши або замінивши, закладені в ньому раніше, маніпулятивні стереотипи, ідеологічні установки, «якірні» асоціації, що забезпечують добровільне підпорядкування силам маніпулятора [3, с.121].

Не менш важливими є культурно-ціннісні фактори регулюючого впливу інформаційно-психологічних технологій на сучасні конфлікти. Їхня сутність розкривається через застосування певних ціннісних установок, що лежать в основі психологічного впливу одних культурних спільнот, на інші соціально-культурні групи, чий цінності можуть належати зовсім іншій цивілізаційній традиції. Особливо може дати очікуваний ефект і наблизити державу маніпулятора до досягнення поставленої мети, латентне та поступове накладання системи цінностей однієї держави на традиційний світогляд іншої. [5, с.6]. Все це є можливим лише завдяки застосуванню технологій інформаційно-психологічного характеру на масову та індивідуальну свідомість через канали медіа-мовлення та шляхом міжособистісної, внутрішньогрупової та мережевої комунікації між стратами [5, с.7].

Нині найефективнішим інструментарієм інформаційно-психологічного впливу на потенційні об'єкти конфлікту є засоби масової інформації. В сучасних умовах інформаційне середовище геополітичного конфлікту формується і підтримується діяльністю засобів масової інформації. Найчастіше саме ЗМІ є головною ланкою в інформаційному полі міжнародного конфлікту. Останнім часом бурхливе зростання тимчасових електронних ЗМІ та прискорений розвиток інформаційних технологій наблизили до реальності проекти створення комплексних інформаційних систем найвищого рівня. Їхнє завдання – сприяти трансформації конфліктів шляхом спеціальних маніпулятивних методик.

Найбільш рельєфно роль світових ЗМІ як інструменту політичного впливу простежується у висвітленні міжнародних конфліктів. Йдеться про геополітику інформації, де основним інструментом є «м'яка сила». Сучасні міжнародні конфлікти значною мірою відбуваються в медійному просторі, де триває боротьба за свідомість, національну та міжнародну. Поряд із військовою технікою найважливішими стають комунікаційні ресурси, оскільки конфлікти підкріплюються інформаційними війнами.

Конфлікти з інтенсивним застосуванням інформаційних технологій рідко завершуються конкретним результатом. Враховуючи особливості сучасної геополітичної кризи можна констатувати, що ЗМІ надають безперервний і глибокий вплив на її динаміку. За останні двадцять років виникненню більшості міжнародних конфліктів сприяли ЗМІ, роздмухуючи упередження суспільства догідливою інформацією, а також формуючи погляд міжнародного співтовариства на самі конфлікти.

Останнім часом бурхливе зростання тимчасових електронних ЗМІ та прискорений розвиток інформаційних технологій наблизили до реальності проекти створення комплексних інформаційних систем найвищого рівня, що сприяють трансформації конфліктів шляхом поєднання політичних і військових заходів.

Невід'ємною складовою інформаційно-психологічного впливу на конфлікт є рівень розвитку національних інформаційно-кібернетичних технологій суб'єктів міжнародних відносин, самостійної розробки та апробації у реальних міжнародних конфліктах [2, с.28].

Враховуючи особливості кіберпростору, кібератака супроти будь-якої держави потенційно може спровокувати масштабний міжнародний конфлікт, в тому числі в фізичному просторі, так як, з одного боку, в умовах глобального взаємозв'язку інформаційних інфраструктур держав у край складно розрахувати масштаб і наслідки такої атаки, з іншого – відповідні заходи постраждалої сторони можуть бути непропорційними в зв'язку зі складністю визначення джерела та ймовірністю помилкової оцінки ситуації. Це може спричинити відкриті військові конфлікти із застосуванням традиційних видів озброєнь [6]. Слід також зазначити, що технології психологічного впливу дійсно здатні перетворити саму некеровану ситуацію в керовану і посадити учасників конфлікту за стіл переговорів. Інформаційно-психологічні технології можуть повернути міжнародний конфлікт у мирну русло. Такий ефект досягається за рахунок створення у населення відповідного образу конфлікту, який сприяє послабленню інтенсивності протікання конфлікту та створенню умов стабілізації політичної ситуації [3].

Отже, ведення інформаційної іміджевої війни спотворює реальність в масовій суспільній свідомості, а її результат може істотно вплинути на хід міжнародного конфлікту. Результати інформаційного конфлікту мають вагомий вплив на процес прийняття найважливіших політичних рішень у світі. Світова політична еліта використовує результати інформаційних воєн як платформу для легітимації своїх рішень і реалізації геополітичних цілей.

З метою визначення значимості геоінформаційного чинника у трансформації міжнародних відносин та оцінки ступеня його впливу на динаміку міжнародного конфлікту нами було здійснено системний аналіз конфлікту в Україні. На нашу думку, досліджуваний період є особливим і показовим для виявлення специфіки ефективності інформаційного чинника в контексті міжнародної конфліктної взаємодії та ступеня його впливу на результат протистояння.

В умовах становлення нового світового порядку та наростаючої напруги Україна опинилася на перетині інтересів Заходу і Сходу, потрапила під активний цілеспрямований інформаційний тиск із обох боків, які прагнули підпорядкувати її сфері свого впливу. Цьому причиною є потужний економічний, ресурсний, демографічний і військовий потенціал України, який викликає підвищений інтерес у сучасних центрів сили з метою можливого використання у власних геополітичних цілях. Прагнення держав до інформаційного домінування і здійснення повного контролю за спрямованістю і змістом інформаційних потоків загострює конфлікт в Україні. На тлі постійної взаємозалежності суб'єктів світової спільноти йде безперервна боротьба за Україну в ідеологічному та культурному керунках. Нині Україна є одним із основних об'єктів інформаційної дії, яка проводиться через глобальне інформаційне поле.

В якості суб'єктів системного аналізу було обрано п'ять наступних держав: США, РФ, Німеччину, Францію та Великобританію. Їх аналіз відбувався за наступними критеріями: інтереси суб'єктів, цілі суб'єктів, подібні цілі та інтереси суб'єктів і протиріччя їхніх цілей та інтересів.

Головним інтересом Росії в даному конфлікті є розтягування його в часі на. Цьому сприяє відповідна інформаційна діяльність РФ, спрямована на ескалацію конфліктної ситуації у нашій державі. Прагнучи поглибити розкол, що існує у соціальному, економічному, ідейно-політичному, мовному та інших вимірах українського суспільства, Росія активно здійснює відповідний інформаційно-ідеологічний тиск. Наслідком цього є значне посилення проросійської риторики, поступове загострення відносин між домінуючими етнічними групами за соціокультурними ознаками та посилення протиріччя у політичній, соціально-економічній та ціннісній площинах.

Оскільки, головним інтересом Росії є подовження конфлікту на невизначений термін, вона робить усі можливі спроби для дестабілізації ситуації в Україні. З метою утримання проросійських настроїв та поширення проросійської позиції у населення, вона фінансує інформаційно-пропагандистську діяльність фейкових республік

ЛНР і ДНР. У зв'язку з цим на території України, особливо в її східних областях, поширюється мовлення засобів масової інформації ДНР та ЛНР, здійснюється масова пропаганда російських ЗМІ та створюються проросійські веб-ресурси. Таким чином посилюється їх вплив на населення, створюються перешкоди діяльності українських ЗМІ.

Завдяки створенню вигляду масової підтримки дій Росії з боку населення і, завдяки психологічній підтримці прихильників зближення регіонів Сходу й Півдня, більшість громадян України на цих територіях ставляться вороже до української влади. Створення єдиного та контрольованого інформаційного простору з боку РФ сприяє формуванню певного світогляду у населення, що унеможливує вирішення конфлікту умирним шляхом. Наслідком цього є прояви сепаратизму, розпалювання внутрішньо-національної нетерпимості та збільшення кількості прихильників федералізації.

Головною метою РФ є територіальний розкол України. Для цього вона робить акцент на впровадження у суспільну свідомість ідею ідентичної відмінності між різними частинами нашої держави, що провокує ворожі настрої в середовищі українців. Переслідуючи цю мету, Росія засобами інформаційно-маніпулятивного впливу створює підґрунтя для розгортання масштабної громадянської війни у межах України. Цьому сприяє вдале просування ідеї щодо ідентичності між східними частинами України і Росією, що вже призвело до входження Луганської та Донецької областей до російського цивілізаційно-культурного простору. Це підкріплюється інформаційною політикою Російської Федерації, спрямованої на вкорінення недовіри та неприйняття української влади у населення Луганської та Донецької областей, і призводить до відсутності контролю з боку влади тими процесами, що протікають у суспільстві. Більше того, Росія переконала населення Східної частини України та Криму у тому, що Захід є головною небезпекою для України та перетворила ідею євроінтеграції та західних цінностей у цілому в негативну. Інформаційна робота з населенням унеможливує повернення Криму до складу України та «підігриває» нинішній конфлікт на Сході України.

Щодо США, то завдяки своєму географічному положенню, загроза їхнього безпосереднього залучення у конфлікт є мінімальною. Враховуючи це, Сполучені Штати серед усіх західних держав проводять найінтенсивнішу інформаційну кампанію навколо україно-російського конфлікту, сприяючи його переходу на більш глобальний рівень. США докладає всіх зусиль до укорінення ворожнечі між Росією та Україною на довгі роки, що сприяє зростанню напруження не тільки між цими двома державами, а і в європейському регіоні у цілому.

У зв'язку з цим, головним інтересом США є пролонгація конфлікту на Україні та його подальша ескалація. Задля досягнення цієї мети, США намагаються підштовхнути зовнішньополітичний курс нашої держави таким чином, щоб відносини з Росією досягли піку конфронтації. Це досягається маніпулятивним впливом на думку політичної еліти та формування оцінки конфлікту населенням, вигідної для США Сполучені Штати підтримують проєвропейський напрям України та здійснюють потужний ідеологічний вплив, у тому числі через нав'язування демократичних цінностей, що сприяє укоріненню антиросійських настроїв в суспільстві. США намагаються вплинути на формування довірливого ставлення народу до української влади та відповідно до її зовнішньої політики, тим самим загострюючи відносини між населенням. Це сприяє появі нових протиріч, які віддаляють нашу державу від внутрішнього діалогу Східної та Центрально-Західної України.

Іншим дестабілюючим чинником є американізація українського інформаційного простору. За останні роки відслідковується уподібнення принципам роботи американських ЗМІ, технікам управління і комунікації, що значно впливає на зміст та спосіб подачі інформації. Це сприяє розповсюдженню проамериканського погляду на конфлікт в Україні, тим самим загострюючи протиріччя як усередині держави і, формуючи негативне ставлення до росіян, що значно зменшує зацікавленість населення до внутрішньодержавного діалогу та налагодженням стосунків із Росією.

Головною ціллю Сполучених Штатів є досягнення максимального рівня ескалації україно-російського конфлікту та остаточна зміна політичного курсу України, орієнтованого на євроінтеграцію. З цієї метою США проводять інформаційну політику, спрямовану на розпалювання ворожнечі між Росією та Україною. Виходячи з цього, США тривалий час створювали образ Росії, як головну загрозу для України та західної цивілізації в цілому, що сприяє трансформації конфлікту в довгостроковий. Інтенсивний вплив США призвів до відчуження України від Росії в цивілізаційно-культурній площині, і як результат, небажання українців визнавати приналежність України і Росії до однієї етнічної гілки.

Великобританія, як і Сполучені Штати, теж зацікавлена в ескалації конфлікту. Оскільки, Великобританія намагається проводити незалежну від США та ЄС зовнішню політику, вона має свої особисті наміри відносно української кризи. Головною ціллю Великобританії є утримання нестабільної ситуації та сприяння ескалації напруги як у суспільстві, так і на міждержавному рівні, при цьому залишаючись осторонь від безпосередньої участі в самому конфлікті. Ця мета досягається завдяки потужним інформаційно-комунікативним каналам, якими володіє Великобританія та розповсюджує їх по всьому світу, у тому числі і на Україну. Це дає змогу, з одного боку формувати контент інформаційного простору, збільшуючи кількість негативних повідомлень про Росію та дискредитуючи її, загострювати тим самим внутрішні протиріччя, з іншого. Більше того, Великобританія має можливість чинити тиск на Росію шляхом створення її негативного іміджу серед міжнародної спільноти та сприяти продовженню санкцій через україно-російський конфлікт.

На відміну від США та Великобританії, для Німеччини розгортання конфлікту в Україні є серйозною проблемою. У зв'язку з цим, Німеччина робить все можливе для того, щоб військове протистояння не вийшло за межі території України, в першу чергу, не торкнулося Західної Європи. Крім того, Україна є стратегічним об'єктом першорядної важливості для Німеччини – через нашу державу Німеччина має можливість поширювати свій вплив на Східну Європу з одного боку, та протистояти впливу США і Великобританії з іншого. Відповідно, головною метою Німеччини є перетворення України в зону свого інформаційного впливу для його розповсюдження на терена Східної Європи. Однією з першочергових цілей Німеччини є недопущення надання летальної зброї Україні, бо це

загрожує національним інтересам Німеччини та зростанню напруженості в регіоні в цілому. Тому значна частина інформаційної кампанії спрямована на недопущення надання Україні летальної зброї.

Головною метою Франції є уповільнення євроатлантичної інтеграції та відсторонення України від Заходу взагалі. Франція не бажає бачити Україну в ЄС та НАТО, у зв'язку з чим вдається до наступних кроків: формування засобами інформаційно-маніпулятивного впливу суспільної думки в Україні щодо неготовності її вступу до ЄС; негативний інформаційний супровід зовнішньої та внутрішньої політики України; недопущення надання Україні летальної зброї через цілеспрямовану інформаційну кампанію. Більшість французьких ЗМІ негативно ставляться до України, та поширюють інформацію, спрямовану на критику євроінтеграційних намірів нашої держави. Більше того, оскільки російські ЗМІ користуються великим попитом та мають вплив на громадську думку населення Франції, керівництво держави намагається обмежити розширення російського та американського інформаційного потоку, що поширюється Європою через інформаційний простір України. І нарешті, Франція, як і Німеччина, зацікавлена у припиненні конфлікту в Україні, який може погіршити геополітичну ситуацію країн-членів ЄС.

Визначаючи подібні цілі та інтереси можна зазначити, що всі обрані суб'єкти підвищують присутність іноземних ЗМІ в інформаційному просторі України. Інтенсивність такого впливу зумовлена прагненням керівництв іноземних держав та міжнародних структур впливати на зовнішню та внутрішню політику нашої держави, вона має під собою політичне та економічне підґрунтя, вмотивоване прагматичними підходами до забезпечення власних національних інтересів. Інформаційний вплив здійснюється шляхом нав'язування потрібних оціночних характеристик, поглядів і норм поведінки, що має на меті маніпулювання індивідуальною, груповою та суспільною свідомістю.

Завдяки глобалізації масових комунікаційних процесів провідні держави-лідери активно розповсюджують свої ідеологічні та культурні цінності на Україну. Транснаціональні медіа, що домінують у світовому інформаційному просторі, маніпулюючи інформацією, загострюють український конфлікт. Інформаційні потоки, що надходять з боку Росії, США та провідних європейських держав в Україну, дестабілізують суспільно-політичну, культурну та економічну ситуації в державі, призводять до зниження рівня керованості суспільством і підризу національно-державних підвалів.

Таким чином, можна стверджувати, що в інформаційному просторі України на дестабілізуючому тлі спостерігаємо постійне зростання іноземної активності. Внаслідок політичної боротьби із розколом українського суспільства по лінії Схід-Захід, умовно, створено два протилежних інформаційних поля, які потрапляють під вплив російського і західного інформаційного просторів. На інформаційний простір України постійно накладається дестабілізуючі мотиви зростаючої іноземної активності. Не в останню чергу, внаслідок інформаційного впливу Росії, країн ЄС та США відбувся розкол українського суспільства на дві умовні частини – східну та центрально-західну, які, відповідно, потрапляють під вплив російського і західного інформаційного просторів, що сприяє загостренню конфлікту в державі. Інформаційні впливи з боку РФ, США та провідних європейських країн дестабілізують суспільно-політичну, культурну та економічну ситуації в країні, сприяючи безконтрольному протіканню самого конфлікту.

Перебуваючи у стані боротьби за результат конфлікту, РФ та США через власні чи підконтрольні їм ресурси часто вдаються до формування власного сегменту в інформаційному просторі України, здійснюючи при цьому потужний негативний інформаційно-психологічний вплив на громадян України у сфері суспільно-значимих і резонансних питань, маючи на меті подовжити термін конфлікту на невизначений час. Ними культивується власне бачення проблеми та впроваджуються власні системи цінностей, що провокує населення України до нових зіткнень. Ситуація, яка склалася на Донбасі, є наслідком інформаційної політики держав, які намагаються повернути хід подій у бажаному для них керунку.

Отже, проаналізувавши останні події можна констатувати, що інформаційне втручання в український конфлікт провідних держав-акторів міжнародних відносин є одним із головних чинників, що сприяє ескалації військових дій. РФ та США вдалося у повному обсязі дестабілізувати ситуацію в Україні, не в останню чергу, завдяки деструктивному інформаційному впливу на конфлікт. Як результат, в українському суспільстві сформовані настрої невдоволення різних типів, створена внутрішньополітична криза та виник внутрішньодержавний конфлікт. Нині провідні міжнародні актори не докладають належних зусиль, щоб конфлікт в Україні можна було врегулювати, а це дестабілізує ситуацію в регіоні та існуючий світопорядок у цілому.

Бібліографічний список:

1. Лабуш С. Силовой механизм государства в политических конфликтах XXI века [Электронный ресурс] / С. Лабуш Силовой механизм государства в политических конфликтах XXI века // Конфликтология-2012. – Т.1. – С.30-45. – Режим доступа: <http://elibrary.ru/download/38402078.pdf>
2. Maxwell John W., Reuveny Rafael Resource Scarcity and Conflict in Developing Countries/ John W. Maxwell, Rafael Reuveny // Journal of Peace Research, 2000. – Vol. 37 (3). – P. 303.
3. Ожеван М. Фронти й тили великих інформаційних війн / М. Ожеван Фронти і тили великих інформаційних війн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niisp.org.ua/defa~143.php>
4. Denning D.E. Information Warfare and Security / D.E. Denning Warfare and Security [Електронний ресурс]. – Addison-Wesley, 1998. – 544 p. – Режим доступу: <http://pdfs.semanticscholar.org/9c4e/feb34ce3849616893762977388bac067126.pdf>
5. Кіпень В. Травмована свідомість як наслідок і фактор нестабільності / В. Кіпень Травмована свідомість як наслідок і фактор нестабільності // Аналітично-інформаційний журнал схід. – 2014. – № 2 – С. 5–9.
6. Ісакова Т.О. Інформаційно-комунікативні технології. Розпалювання міжнародних конфліктів: досвід порівняльного аналізу / Т.О. Ісакова // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 4. – С.113–118.

УДК 32.01: 327.84 (430)

ВИДИ ТАЄМНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХНЬОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

**Пик С. М., к. політ. н., доцент Львівського національного університету імені І.Франка,
Костюк Д. А., аспірант Львівського національного університету імені І.Франка (Україна)**

Пик С. М., Костюк Д. А. Види таємної дипломатії та особливості їхнього функціонування у міжнародних відносинах.

Проаналізовано поняття та історію дослідження таємної дипломатії. Значну увагу приділено виокремленню та порівнянню двох видів таємної дипломатії, а саме власне таємної дипломатії та неpubлічної дипломатії. Особливістю власне таємної дипломатії було те, що результати домовленостей, досягнутих за допомогою власне таємної дипломатії залишалися таємними протягом значного періоду часу. Натомість, особливістю неpubлічної дипломатії є те, що результати домовленостей стають відомими публіці незабаром після досягнення цих домовленостей. Розглянуто підпільну дипломатію, головною особливістю якої є те, що вона здійснюється спецслужбами держав в делікатних та термінових ситуаціях. Досліджено т.зв. «чекову дипломатію», в якій використовувалася економічні чи фінансові чинники для отримання поступок від інших держав. З'ясовано, що вивчення таємної дипломатії протягом Другої світової війни дає змогу виокремити ще один вид таємної дипломатії, а саме опозиційну дипломатію.

Ключові слова. Таємна дипломатія, Німеччина, Перша світова війна, вирішення конфліктів, складові таємної дипломатії.

Пик С. М., Костюк Д. А. Виды тайной дипломатии и особенности их функционирования в международных отношениях.

Проанализировано понятие и историю исследования тайной дипломатии. Значительное внимание уделено выделению и сравнению двух видов тайной дипломатии, а именно собственно тайной дипломатии и неpubличной дипломатии. Особенностью собственно тайной дипломатии было то, что результаты договоренностей, достигнутых с помощью собственно тайной дипломатии оставались таинными в течении значительного периода времени. Зато особенностью неpubличной дипломатии является то, что результаты договоренностей становятся известными публике вскоре после достижения этих договоренностей. Рассмотрено подпольную дипломатию, главной особенностью которой является то, что она осуществляется спецслужбами государств в деликатных и срочных ситуациях. Исследовано т.н. «Чековую дипломатию», в которой использовались экономические или финансовые факторы для получения уступок от других государств. Выяснено, что изучение тайной дипломатии во время Второй мировой войны позволяет выделить еще один вид тайной дипломатии, а именно оппозиционную дипломатию.

Ключевые слова. Тайная дипломатия, Германия, Первая мировая война, решение конфликтов, составляющие тайной дипломатии.

Pyk Svitlana, Kostyuk Dmytro. Kinds of secret diplomacy and peculiarities of their functionality in international relations.

In the article, the term and the research history of secret diplomacy were analyzed. Attention was paid to the comparison of two types of secret diplomacy – secret diplomacy and back-channel diplomacy. The main characteristic of secret diplomacy is that the achieved results remain secret during long periods of time. On the contrary, the results achieved by the back-channel diplomacy become public soon after the completion of the negotiations. In addition, clandestine diplomacy was researched, which is conducted by the special services in a very delicate and urgent matters. The so-called “Checkbook diplomacy” was analyzed, which is used for achieving concessions from other countries by economical or financial means. In addition, the study of secret diplomacy during the World War Two allowed distinguish of another type of secret diplomacy, oppositional diplomacy.

Key words. Secret diplomacy, Germany, World War I, conflict settlement, secret diplomacy components.

Постановка проблеми. В статті охарактеризовано основні види таємної дипломатії (власне таємна дипломатія, неpubлічна дипломатія, підпільна дипломатія, «чекова дипломатія», опозиційна дипломатія) і досліджено особливості їхнього функціонування у міжнародних відносинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням теоретичних аспектів таємної дипломатії займаються в основному британські та американські вчені. Втім, і ці дослідження далеко не є вичерпними. Значний внесок у вивчення таємної дипломатії зробив професор Школи міжнародної служби Американського університету у Вашингтоні Ентоні Веніс-Ст. Джон, який є автором багатьох статей з аналізу таємної дипломатії, з яких необхідно виділити дві найбільш важливих для її розуміння, а саме «Неpubлічна дипломатія: Наслідки для теорії та практики» (2001 р.) [6] та «Неpubлічні переговори: Міжнародна торгівля у тіні» (2006 р.) [7].

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Після завершення Першої, та особливо Другої світової війни, проблема вивчення та аналізу таємної дипломатії постала як ніколи гостро, оскільки потрібно було не тільки пояснити, що дало змогу Німеччині відновити військову та економічну могутність, знайти союзників та почати агресію, але й сформулювати теоретичну базу, яка розкривала більшість аспектів титульної проблеми. Втім, досліджуючи таємну дипломатію в історичній ретроспективі, що було важким завданням, оскільки навіть через понад 70 років після завершення Другої світової війни, значна кількість надзвичайно важливих для розуміння поставленої проблеми документів залишається у закритому доступі, вчені не приділили достатньої уваги дослідженню таємної дипломатії в теоретичному аспекті, визначенню її цілей, складових, переваг, обмежившись в основному аналізом цих компонентів тільки у прив'язці до конкретного історичного прикладу. Саме тому, брак наукової літератури, в якій би описувалася таємна дипломатія в теоретичному аспекті, значно ускладнює дослідження та вивчення таємної дипломатії загалом.

Формулювання цілей статті. Проаналізувати види таємної дипломатії, та розглянути особливості їхнього функціонування у міжнародних відносинах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на те, що існує надзвичайно багато матеріалів, в яких описується поняття дипломатії та його складових, її завдання та методи, але практично відсутні будь-які аналітичні матеріали щодо найефективнішого знаряддя міжнародних відносин, а саме таємної дипломатії. Оскільки таємна дипломатія, її засоби, цілі та методи еволюціонували, особливо після завершення Другої світової війни, деякі теоретичні аспекти доцільніше ілюструвати прикладами з історії, що дасть змогу більш повно розкрити суть таємної дипломатії та її компонентів.

Професор Тель-Авівського університету Аарон Кліман визначає таємну дипломатію як переговори, в яких беруть участь дві чи більше країни, які переслідують винятково мирні цілі в зовнішній політиці, і яка виражається в комунікаціях та таємних угодах настільки чутливих, що унеможливує їхнє поширення серед міжнародної спільноти та внутрішньої аудиторії [4, с.10]. Втім, таємна дипломатична діяльність Німеччини, яка призвела до початку двох світових воєн певною мірою спростовує дане твердження. Таємний протокол до пакту Молотова-Ріббентропа, система союзів Отто фон Бісмарка доводить, що основне завдання таємної дипломатії полягало все-таки у підписанні договорів та угод, спрямованих на покращення становища самої Німеччини на випадок війни. Втім, після завершення Другої світової війни, таємна дипломатія почала використовуватися і для вирішення міжнародних конфліктів, які неможливо вирішити іншим шляхом. Тому, це твердження можна вважати тільки частково вірним, оскільки таємна дипломатія і досі може використовуватися для планування агресивних кроків у зовнішній політиці.

Деякі інші вчені, зокрема професор Школи міжнародної служби Американського університету у Вашингтоні Ентоні Веніс-Ст. Джон визначають таємну дипломатію як офіційні переговори, які веде керівництво держави за закритими дверима. Завдяки таємній дипломатії, політики мають на меті виконання більшості цілей зовнішньої політики через різноманітні методи, наприклад компроміс, переконання та погрозу війною. Це визначення набагато краще передає суть таємної дипломатії, головною метою якої і є пошук вирішення проблем зовнішньої політики різноманітними, не завжди прийнятними для публічної дипломатії засобами.

Цілі і методи таємної дипломатії можуть відрізнятися залежно від виду самої таємної дипломатії. Поділ таємної дипломатії на види не є загальноприйнятним - в основному його здійснюють американські та британські вчені (Ентоні Веніс-Ст. Джон, Корнелій Бйола, Девід Вонг Де-Вей, а також доцент кафедри політології Стенфордського університету Філіп Ліпскі та ін), але навіть серед них немає єдності щодо можливої класифікації. Кожен вчений по суті сам представляє свою класифікацію, наприклад Ентоні Веніс-Ст. Джон у своїх працях переважно описує сучасні аспекти непублічної дипломатії, в той час як, наприклад, професор Оксфордського університету Корнелій Бйола робить акцент на вивчення власне таємної дипломатії, значну увагу приділяючи її історичним аспектам та прикладам з історії різних держав. В основному, виділяють наступні види таємної дипломатії: власне таємна дипломатія, непублічна дипломатія, підпільна дипломатія, і т.зв. «чекова дипломатія». Аналізуючи зовнішню політику Німеччини напередодні та під час Другої світової війни, можна виокремити ще один вид таємної дипломатії, а саме опозиційну дипломатію, оскільки її, як непересічне явище, неможливо включити до будь-якого вище вказаного виду. Своєю унікальністю не тільки в рамках історії дипломатії Німеччини, але й, можливо, в рамках історії світової дипломатії, вона заслуговує на окрему категорію.

Одним з найпоширеніших видів таємної дипломатії є власне сама дипломатія (англ. Secret diplomacy). Її основною характеристикою є те, що результати таємних домовленостей в абсолютній більшості випадків залишаються таємними. Цей вид дипломатії був надзвичайно поширений до кінця Першої світової війни, і його фактичний занепад був спричинений закінченням світової війни та розпадом чотирьох імперій – Німецької, Австро-Угорської, Російської та Османської. Як вже було описано вище, основним джерелом таємних домовленостей були відносини між правлячими династіями, які в багатьох випадках були важливішими ніж майбутні цілі країн, та численні джентльменські домовленості, які втілювалися у життя не тільки самими керівниками держав, але й їхніми довіреними емісарами. Втім, власні амбіції імператорів та підписані або обумовлені ними таємні домовленості могли привести не тільки до початку війни, але й до підписання мирних договорів. Так, справжніми автором Портсмутського миру 1905 р. між Японією та Росією був не голова ради міністрів Російської імперії С. Вітте, який формально домовився про цей договір, а цар Микола II та кайзер Вільгельм II. Оскільки в Росії існувала доволі сильна опозиція до таємного Бйоркського договору, підписаного царем і кайзером у 1905 р., німецький імператор вирішив заручитися підтримкою голови ради міністрів Російської імперії С. Вітте, і для цього Микола II відправив його на переговори в США. А оскільки між американським президентом Теодором Рузвельтом та кайзером Вільгельмом II існували давні приятельські стосунки, а США надали Японії великі фінансові позики, Вільгельм II

знадобилося небагато зусиль для того, щоб по суті примусити Японію до підписання цього договору, що врятувало Росію від революції, але взамін давало підтримку Миколи II діям самої Німеччини у Західній Європі [8, с.560-562]. Цей приклад слугує як демонстрація дії таємної дипломатії, результатів якої ніхто і ніде не опублікує, і тільки випадковий показ самому Вітте тексту Бйоркського договору, дала йому можливість оцінити всю складну і тонку дипломатичну гру німецького імператора.

Отже, власне таємна дипломатія була надзвичайно ефективним механізмом просування керівниками держав суто власних інтересів. Тобто якщо рішення, які були прийняті за допомогою непублічної дипломатії, оприлюднюються або практично зразу, або за деякий час після завершення переговорів, якщо це не зашкодить політичній кар'єрі політиків, то рішення, які були прийняті за допомогою власне таємної дипломатії, правляча верхівка не мала намірів оприлюднювати взагалі, адже це могло призвести до серйозних потрясінь не тільки всередині країни, але й по всьому світі, як наприклад сталося після того, як більшовики оприлюднили практично весь дипломатичний архів Російської імперії. Якщо непублічна дипломатія використовується в основному для вирішення конфліктів та публічних суперечок, використовуючи таємність як основний козир для супроводу цих переговорів, то власне таємна дипломатія приводила в більшості випадків до початку цих самих конфліктів. Саме ця причина і змусила президента США Вудро Вільсона оголосити свої 14 пунктів, головним завданням яких була боротьба з таємними та непрозорими домовленостями. Власне таємна дипломатія практично перестала використовуватися після закінчення Першої світової війни, адже в більшості країн було встановлено демократію, а в державах, в яких збереглися монархії, їхній вплив на зовнішню політику був практично повністю нівельований. Втім, тоталітарні режими продовжили використання таємних домовленостей у своїх цілях, як наприклад численні таємні домовленості Адольфа Гітлера, які він використовував для прикриття нарощення Німеччиною воєнних сил, з метою розпочати Другу світову війну.

Непублічна дипломатія (англ. Back-channel diplomacy) – це офіційно санкціоновані керівництвом держав переговори, які відбуваються між сторонами конфлікту таємно від інших сторін. Ці переговори відбуваються паралельно, або замінюють публічні переговори. Професор Школи міжнародної служби Американського університету у Вашингтоні Ентоні Ваніс-Ст. Джон визначає непублічні переговори як «чорний ринок» переговорів, де торгівля ведеться за «окремими столами» у «тіні» [7, с.1].

Однією з важливих характеристик непублічної дипломатії є доволі поширена практика проведення паралельно і публічних, і таємних переговорів. Так, незважаючи на активну стадію відкритих переговорів між Ізраїлем та Палестиною у 2000 р., лідери держав домовилися про початок офіційних, але закритих від публіки переговорів. Ці переговори велися щодо тих самих питань, що й офіційні, але будучи схованими від уваги публіки, преси та третіх сторін, велися набагато швидше та ефективніше. Оскільки інформація про хід та результат таємних переговорів опубліковується через значні періоди часу, дослідження в короткій ретроспективі є великою проблемою для дослідників.

Переважно люди, які беруть участь у непублічних переговорах, є особами наближеними до правлячої еліти тієї чи іншої країни, і таким чином можуть використовувати ширший вибір опцій для досягнення чутливих домовленостей, ніж люди, які ведуть публічні переговори. Це не обов'язково повинен бути кадровий дипломат чи інший високопоставлений радник або чиновник, це може бути людина, яка не займає будь-якої посади, але має можливість доступу до президента чи прем'єр-міністра. Саме ці факти є основними причинами успіху непублічної дипломатії.

Незважаючи на те, що непублічні переговори ведуться в повній таємниці, часто люди, які беруть участь у цих переговорах, розповідають про них через деякі періоди часу. Так, Генрі Кіссінджер, через значний проміжок часу в своїх мемуарах описував, як він, будучи радником з національної безпеки президентів США Річарда Ніксона та Джеральда Форда, тримав у таємниці від державного секретаря США інформацію про деякі питання, які він порушував на переговорах на Близькому Сході, з Росією та Китаєм. Кіссінджер також вів таємні переговори з Північним В'єтнамом у Парижі у 1973 р., тримаючи це в таємниці і від посла США у Франції, і від усього Державного департаменту США [3, с.693].

Часом непублічні переговори проводяться через посередника, когось неофіційного, який використовується сторонами як посланець, але не є офіційним учасником самих переговорів. Так, під час Кубинської кризи, посередниками між СРСР та США виступав журналіст, з яким вийшли на контакт представники радянської розвідки [5, с.172]. Втім, у деяких інших випадках, непублічна дипломатія використовується спеціально для того, щоб уникнути втручання третьої сторони. Так, під час конфлікту між Вірменією та Азербайджаном, наприкінці 90-их рр. XX ст., вищі чиновники Вірменії вирушили на таємні переговори в Азербайджан спеціально для того, щоб уникнути початку діяльності місії ОБСЄ під керівництвом США та Росії, тому що їхня посередницька діяльність могла б зробити переговори набагато складнішими [7, с.3].

Але не тільки непублічні переговори сприяють проведенню переговорів між сторонами конфлікту, але й часто вони забезпечують можливість просто почати ці переговори. Передумови, які ставляться однією чи обома сторонами конфлікту, можуть включати в себе припинення вогню, роззброєння, відвід військ та військової техніки, демократизація та інші. Не тільки ці причини, але й інші, такі як небажання визнати ворожу сторону легітимною, можуть призвести до відмови від початку переговорів, принаймні публічних.

Навіть у випадку якщо одна з сторін погоджується на публічні вимоги іншої сторони, вони можуть бути неприйнятними для населення держави, що фактично робить ціну початку самих переговорів занадто високою, адже різко зростає критика державного керівництва, що може привести до нових перевиборів в державі. До того ж, навіть якщо абстрагуватися від суспільної думки, то все одно невизначеність залишається головною перешкодою для виконання передумов. Поставлені вимоги можуть бути занадто великими для виконання, чи можуть бути

недостатньо чітко сформульованими; одна з сторін може навмисно не уточнити конкретні вимоги до супротивника, що може бути виправданням для відновлення конфлікту. До того ж, сторона якій поставила вимоги, завжди буде задавати собі питання про те, що саме вона отримає вона за виконання цих вимог, і чи взагалі після виконання цих вимог, вона отримає бажане [6, с.17].

Більшість з цих дилем уможливило проведення тільки неpubлічних переговорів, оскільки дозволяє сторонам публічно зберегти лице, тим часом неpubлічно шукаючи шляхи деескалації конфлікту. Наприклад, перші таємні контакти між керівництвами Ізраїлю та Палестини почалися ще у 1985 р., і не зважаючи на те, що з того часу стосунки між державами залишалися поганими, і навіть оголошувалася війна між ними, таємні контакти між ними не припинялися, і часто допомагали домовлятися не тільки про вирішення різноманітних гуманітарних питань, але й продовжувати опрацьовувати різні мирні сценарії.

В ідеалі, неpubлічні переговори дозволяють зацікавленим сторонам не тільки завершити самі переговори, але й імплементувати досягнені рішення до того, як внутрішня опозиція зможе мобілізуватися та вплинути на хід самих переговорів, адже саме проведення неpubлічних переговорів дозволяє сторонам уникнути надмірного інтересу, який прикутий до публічних переговорів. Втім, як визначає американський професор Ентоні Веніс-Ст. Джон, головною, на його думку, перевагою неpubлічної дипломатії є її використання у парі з публічною дипломатією, що викликає ефект «зворотного зв'язку» (англ. feedback effect) [6, с.22]. По суті, це можна охарактеризувати на прикладі, коли позитивний та ефективний результат неpubлічних переговорів можна формалізувати та представити цілком як результат публічних переговорів. Це дозволить сторонам уникнути будь-якої шкоди для їхнього політичного іміджу, яка б неминуче настала в разі, якби громадськість дізналася про наявність таємних переговорів з опонентом, хоча таємність може певною мірою і завадити сторонам досягнути компромісу. Так, сторонам може бути важко досягнути компромісу без впевненості, що інша сторона збирається його виконувати. Тим більше, що будь-який витік інформації мобілізує внутрішню опозицію в країнах, залучених до переговорів, що вплине на сам хід переговорів, адже дипломати можуть ефективно працювати тільки у випадку, якщо їхня діяльність залишається в таємниці. Але Ентоні Веніс-Ст. Джон наголошує, що хоч неpubлічна дипломатія і є необхідною для того, щоб почати самі переговори та досягнути домовленостей, вона тим не менше, може загострити той конфлікт, для вирішення якого вона і використовується.

Ще одним видом таємної дипломатії є так звана підпільна дипломатія (англ. Clandestine diplomacy). Головною її особливістю є те, що тут основними акторами є розвідувальні служби, які під час здійснення своєї діяльності контактують зі своїми партнерами з інших країн. Використання таємних служб при здійсненні дипломатичних відносин було характерною рисою міждержавних відносин до сучасної епохи, коли дипломатія, таємні спецоперації та збір розвідувальної інформації в багатьох випадках керувалася однією людиною. Створення бюрократичних механізмів у сучасній розвідці привело до більшого розмежування функцій, які втім досі не є досить чіткими. Незважаючи на те, що через таємність підпільну дипломатію надзвичайно важко вивчати, існує значна кількість прикладів, коли розвідувальні служби використовувалися для початку таємних переговорів з противниками.

Відомо чимало прикладів, коли роль спецслужб та використання підпільної дипломатії приводило до позитивних результатів у міжнародній політиці, включаючи наприклад роль Британської розвідки у мирному процесі в Північній Ірландії, роль ізраїльських спецслужб, в тому числі Моссаду, у вирішенні конфліктів на Близькому Сході, та багато інших. Ці приклади показують, що не тільки держави беруть участь у мирному врегулюванні конфліктів, але також значну роль відіграють інші актори, статус яких дає свої переваги при вирішенні міжнародних конфліктів. Навіть не зважаючи на те, що ці актори по суті нічого не вирішують, їхня роль у початку переговорів, та участь у самих переговорах є надзвичайно важливими. Також, роль розвідувальних служб може полягати у сприянні початку діалогу, не тільки внутрішнього, але й міжнародного.

Втім, потрібно зазначити, що підпільна дипломатія також піддається великій кількості ризиків, які є притаманними тільки цьому виду таємної дипломатії. Так, контакти, на які покладаються спецслужби, є надзвичайно чутливими саме до збереження фактору таємності, і тому будь-який витік інформації, майже у всіх випадках, приводить до припинення самих переговорів. Наприклад, після того як одна з ліванських газет оприлюднила інформацію про існування підпільних переговорів між спецслужбами США та Лівану, про визволення американських полонених у Лівані наприкінці 1980-их рр., переговори були припинені [5, с.170].

Яскравим прикладом підпільної дипломатії є роль спецслужб США та СРСР під час Кубинської кризи. Важливу роль відіграв резидент ГРУ СРСР Георгій Большаков, який будучи під прикриттям у Вашингтоні в якості репортера ТАСС, особисто брав участь у формуванні таємного каналу комунікацій між Джоном Кеннеді та Микитою Хрущовим. Та його активна діяльність в якості «посередника» між лідерами двох держав полягала, по суті, в прагненні увести в оману керівництво США щодо справжніх намірів СРСР на Кубі, та переконати Президента США у відсутності будь-якого розгортання радянських ядерних ракет на Кубі. Хоча необхідно зазначити, що він, як і радянський посол в США Добринін, не володіли всією інформацією, і були просто використані політичним керівництвом своєї держави.

Проте, одну з найважливіших ролей у вирішенні Кубинської кризи зіграв агент КДБ у Вашингтоні Олександр Феклісов, який під час максимального загострення стосунків двох держав, налагодив контакти з американським журналістом Джоном Скалі, який згодом направив передану йому радянську пропозицію уряду США про те, що СРСР готовий вивести ракети з Кубі в обмін на гарантії не вторгнення США у Кубу [5, с.172]. Разом з особистим листом Хрущова, який той написав Кеннеді, США сприйняли це як готовність радянського керівництва до переговорів щодо ситуації, яка склалась.

Як можна побачити, підпільна дипломатія містить в собі бажання комунікувати з опонентом, навіть якщо ці спроби не приведуть до переговорів. Звісно, підпільна дипломатія не є вирішенням всіх проблем, і тому вона в основному використовується для переговорів з спецслужбами союзних країн. Часи, коли всією зовнішньою політикою та діяльністю розвідувальних служб керували одні і ті самі люди минули, і тому можна з впевненістю сказати, що на сучасному етапі діяльність спецслужб направлена не тільки на виконання притаманних їм завдань, але й на допомогу у вирішенні актуальних проблем міжнародних відносин.

Доволі специфічним видом таємної дипломатії є т. зв. «чекова дипломатія» (англ. Checkbook diplomacy). Хоча вчені не виділяють конкретно чекову дипломатію як вид таємної дипломатії, оскільки часто інформація про грошові позики певним країнам, та формальні кроки з боку цих країн є відкритою, і проаналізувавши її можна дізнатися про зовнішньополітичні цілі держави, яка пропонує фінансову допомогу іншим державам в обмін на певні поступки, але все ж, в більшості випадків і сам факт переговорів є таємницею, і держави не афішують своєї зовнішньоекономічної діяльності, особливо якщо мова йде про доволі чутливі питання, що може призвести до серйозного міжнародного скандалу.

Головною її відмінністю від інших видів таємної дипломатії є те, що тут надзвичайно велика увага приділяється не тільки політичному, але й економічному фактору. Так, деякі країни використовують певні економічні бонуси і преференції для того, щоб отримати політичні, або військові вигоди для своєї країни. Наприклад, і Китайська Народна Республіка і Республіка Китай були піддані гострій критиці за те, що вони використовували чекову дипломатію задля забезпечення офіційного визнання себе як єдиного легітимного уряду Китаю з боку міжнародної спільноти. Економічні засоби використовувалися у різних способах, від прямої міжнародної допомоги, до інвестицій у потенційних союзників та підписання вигідних міжнародних торговельних угод. У цьому випадку, уряд Республіки Китай фактично здобув перемогу, забезпечивши собі визнання з боку кількох впливових держав, що, втім, наприкінці 1970-их рр. змінилося [1].

Але чекова дипломатія може приймати і інші форми. Так, після завершення Другої світової війни, нові Конституції Японії та Німеччини заборонили урядам цих держав відправляти війська за кордон для участі у міжнародних миротворчих місіях. Але оскільки обидві держави мають сильну економіку, вони використовували чекову дипломатію для того, щоб фінансувати проведення цих миротворчих операцій, таким чином виконуючи свої міжнародні зобов'язання. Так, наприклад, станом на 2015 р., Японія є другим, а Німеччина четвертим найбільшим фінансовим спонсором проведення миротворчих організацій під егідою ООН [2].

Як можна побачити, чекова дипломатія є доволі специфічним видом таємної дипломатії, оскільки тут основна увага приділяється економічним, а не політичним чинникам. Та незважаючи на те, що цей вид дипломатії дуже часто використовується не тільки для зміцнення зв'язків між країнами, але й для допомоги тим країнам, які цього потребують, вона також піддається критиці за те, що країни часто використовують свій економічний потенціал для забезпечення собі різного роду політичних переваг, та намагання за допомогою скупки голосів невеликих держав, «лобіювати» вигідне для себе рішення через міжнародні організації.

Напевно найбільш неоднозначним, але вартим уваги, є ще один вид таємної дипломатії – опозиційний (англ. Oppositional diplomacy). Вчені не виокремлюють цей вид таємної дипломатії, але досліджуючи історію дипломатичної діяльності Німеччини, необхідно визначити опозиційну дипломатію як окремий вид таємної дипломатії. Напередодні та під час Другої світової війни, значна кількість людей які працювали в державних органах Німеччини, були противниками не тільки приходу до влади НСДАП (Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини), але й політики, яку проводив Адольф Гітлер. Оскільки таємна поліція Гестапо регулярно влаштовувала перевірки лояльності жителів Німеччини, небагато противників правління Адольфа Гітлера залишалися при владі, але ті хто зумів залишитися вважали, що хоч політика Гітлера і штовхає Німеччину у катастрофу, але вони повинні залишитися у державних органах і робити все залежне для того, щоб усунути НСДАП від влади в Німеччині. Противниками політики режиму націонал-соціалізму були такі відомі діячі, як начальник Абверу адмірал Вільгельм Канаріс, голова генерального штабу Німеччини Франц Гальдер, статс-секретар МЗС Німеччини Ернст фон Вайцзеккер, посол Німеччини в СРСР Вернер фон дер Шуленбург та ін. Дехто з опозиційно налаштованих до НСДАП та Адольфа Гітлера чиновників пробували залучити допомогу з-за кордону. Так, історик Лоренс Різ у своїй книзі «Друга світова війна за зачиненими дверима. Сталін, нацисти і захід» пише, що у 1943 р. група німецьких змовників, зустрічалися у Стамбулі з американцями з пропозицією, згідно з якою, група високопоставлених німецьких офіцерів, заручившись американською підтримкою, усунули б Гітлера від влади, і тоді б приєднавши Вермахт до збройних сил союзників разом б виступили проти СРСР [10, с.391]. Також, влітку 1943 р. подібна зустріч відбулася в іспанському місті Сантандер, де зустрілися керівники німецького Абверу Вільгельм Канаріс, американського Управління стратегічних служб Уільям Донован та британської Таємної служби розвідки Стюарт Мензіс. На зустрічі обговорювалося можливе відсторонення Гітлера від влади, підписання перемир'я між Німеччиною та Англією і США, і спільного продовження війни на східному фронті. Втім, реалізувати задум не вдалося. Ця зустріч також ілюструє діяльність підпільної дипломатії, адже в цьому випадку переговори проходили суто між керівниками розвідувальних служб різних держав.

Втім, якщо ці можливі сценарії виглядають доволі малоймовірно, то дехто з німецьких опозиціонерів використовували менш ризиковані засоби. В своїх мемуарах Ернст фон Вайцзеккер пише, що у 1939 р. віддав наказ довіреним членам посольства Німеччини в Лондоні, таємно повідомити британській уряд про наміри Адольфа Гітлера вести переговори з СРСР, сподіваючись, що таким чином, британський уряд активізує свої переговори з СРСР, і це дозволить уникнути німецько-радянського зближення [9, с.148]. Подібні наміри мав і посол в Москві Шуленбург, який вже під час німецько-радянських переговорів, таємно інформував про хід цих переговорів своїх колег в американському посольстві.

Але таємна дипломатія використовувалася не тільки для спілкування з урядами ворожих Німеччині країн. Ернст фон Вайцеккер наприклад, вів таємні переговори щодо правосуддя з міжнародним комітетом Червоного хреста та союзом церков. По суті, ці переговори були спробою передати цим міжнародним організаціям інформацію про масове вбивство євреїв задля того, щоб ці організації використали свій вплив для допомоги євреям. Вів переговори Вайцеккер і з Ватиканом, прагнувши залучити допомогу Папу Римського для спроб встановити перемир'я, та можливого початку переговорів між воюючими сторонами [9, с.213, 224-225].

Як можна побачити, опозиційна дипломатія відрізняється від інших видів таємної дипломатії, оскільки в неї відсутні ті характеристики, які їм притаманні. Але її не можна включити до будь-якого іншого виду, оскільки в даному випадку, суб'єктами є державні чиновники, які перебувають в опозиції до державної влади, і своєю діяльністю прагнуть добитися цілей відмінних від тих, які прагне домогтися державне керівництво.

Висновки з даного дослідження і перспективи. З огляду на вище зазначене, таємна дипломатія - це засіб здійснення зовнішньої політики, який використовує керівництво держави та його довірені особи в таємниці від суспільства та інших держав, задля полегшення ходу переговорів та отримання різноманітних переваг. Таємна дипломатія була одним з основних засобів, використання яких привело до початку Першої світової війни, але незважаючи на численні спроби перевести дипломатичні відносини у публічне русло, вона і надалі залишається ключовим фактором не тільки у стосунках між державами, але й при вирішенні міжнародних конфліктів. Також, з огляду на вище зазначене необхідно відмітити, що існує декілька видів таємної дипломатії, кожен з яких відрізняється від інших своїми не тільки цілями, заради яких він використовується, але й своїми складовими компонентами. Детальне вивчення всіх видів таємної дипломатії дозволяє отримати краще уявлення про таємну дипломатію загалом, та її роль у зовнішній політиці Німеччини.

Бібліографічний список:

1. Checkbook diplomacy [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.wisegeek.com/what-is-checkbook-diplomacy.htm>.
2. Financing peacekeeping [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.un.org/en/peacekeeping/operations/financing.shtml>.
3. Kissinger H. Years of Upheaval / Henry Kissinger. – Boston: Little Brown & Co, 1982. – P.693.
4. Klieman A. Statecraft in the Dark: Israel's practice of Quiet diplomacy / Aharon Klieman. – Boulder: Westview Press, 1988. – P.10.
5. Understanding Intelligence in the Twenty-First Century. Journeys in Shadows / Edited by L.V. Scott and P.D. Jackson – N.Y.: Routledge, 2014. – P.172.
6. Wanis-ST. John A. Back Channel Diplomacy: Implications for Practice and Theory [Electronic resource] / Anthony Wanis-ST. John – Mode of access: https://www.researchgate.net/publication/228181668_Back_Channel_Diplomacy_Implications_for_Practice_and_Theory. – P.22.
7. Wanis-St. John A. Back-Channel Negotiation: International Bargaining in the Shadows [Електронний ресурс] / Anthony Wanis-St. John // Negotiation Journal. – 2006. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.american.edu/sis/faculty/upload/Wanis-In-Theory-Back-Channel-Negotiation.pdf>. – P.1.
8. Брюханов В. Заговор против мира. Кто развязал Первую мировую войну / Владимир Брюханов. – М.: Астрель, 2005.– С.560-562.
9. Вайцеккер Э. Посол третьего рейха / Эрнст фон Вайцеккер — М.: Центрполиграф, 2007. — С.148.
10. Різ Л. Друга світова війна за зачиненими дверима. Сталін, нацисти і Захід / Лоуренс Різ – К.: Темпора, 2010. – С.391.

УДК 324: 316. 485. 22

ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ГРОМАДЯН В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Новакова О. В., д. політ. н., професор, професор кафедри політичних наук Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова (Україна)

Новакова О. В. Тенденції формування геополітичних орієнтацій громадян в сучасній Україні.

Проаналізовано зовнішні та внутрішні впливи на формування сучасного геополітичного статусу України. Визначено тенденції трансформації геополітичних орієнтацій громадян у контексті подій Євромайдану та зовнішньополітичної агресії: суттєва переорієнтація громадян на країни ЄС і значне падіння підтримки Росії як стратегічного партнера, підвищення популярності ідеї вступу України до НАТО. Головним завданням української політичної еліти зазначене формулювання та реалізація на практиці дієвих геополітичних стратегій, що забезпечать захист суверенітету України в інтеграційних процесах, проведення модернізації економічної сфери та підвищення соціальних стандартів життя громадян.

Ключові слова: геополітика, геополітичний статус, геополітичні орієнтації, громадянське суспільство, стратегічне партнерство.

Новакова Е. В. Тенденции формирования геополитических ориентаций граждан в современной Украине.

Проанализированы внешние и внутренние воздействия на формирование современного геополитического статуса Украины. Определены тенденции трансформации геополитических ориентаций граждан в контексте событий Евромайдана и внешнеполитической агрессии: существенная переориентация граждан на страны ЕС и значительное падение поддержки России как стратегического партнера, повышение популярности идеи вступления Украины в НАТО. Главной задачей украинской политической элиты определены формулировка и реализация на практике действенных геополитических стратегий, обеспечивающих защиту суверенитета Украины в интеграционных процессах, проведение модернизации экономической сферы и повышение социальных стандартов жизни граждан.

Ключевые слова: геополитика, геополитический статус, геополитические ориентации, гражданское общество, стратегическое партнерство.

Novakova O. Tendencies of forming of geopolitical orientations of citizens in modern Ukraine.

External and internal influences are analyzed on forming of modern geopolitical status of Ukraine. The tendencies of transformation of geopolitical orientations of citizens are certain in the context of events of Maidan and foreign-policy aggression: substantial reorientation of citizens on the countries of EU considerable falling of support of Russia as a strategic partner, increase of popularity of idea of entry of Ukraine to NATO. By a main task of the Ukrainian political elite are certain formulation and realization in practice of effective geopolitical strategies which will provide defense of sovereignty of Ukraine in integration processes; lead through of modernization of economic sphere and increase of social standards of life of citizens.

Keywords: geopolitics, geopolitical status, geopolitical orientation, civil society, strategic partnership.

Сучасна Україна переживає один з найскладніших періодів своєї історії. Перебуваючи в стані соціально-політичної кризи та військової агресії, вона намагається перебороти внутрішні суперечності й визначити власний шлях розвитку як суверенної демократичної держави. Рішення цих завдань нерозривно пов'язане з тим, яке місце держава займатиме в новій системі міжнародних відносин, у геополітичному просторі XXI сторіччя. Геополітичний статус держави має визначальний характер для її зовнішньої політики, спрямованої на формування стратегічного партнерства та ефективного захисту суверенітету на міжнародній арені. Разом з цим, головною функцією зовнішньої політики є компенсація внутрішніх проблем і створення сприятливих умов реалізації та захисту національних інтересів.

Як відомо, формування геополітики як науки припадає на межу 19 та 20 століть. Саме тоді в працях Ф.Ратцеля, Р.Челлена, К.Хаусхофера та інших вчених сформувалися класичні уявлення про державу як єдиний живий організм, що потребує для зростання та розвитку розширення життєвого простору. Ф.Ратцель, зокрема, сформулював своєрідні закони експансії країн, які охоплювали національно-культурне, економічно-торгівельне, релігійно-місіонерське розширення держави. Ці ідеї були підхоплені та популяризовані у спрощеному та викривленому вигляді політиками, що прагнули досягнення власної політичної мети жорсткими насильницькими методами.

Людство надзвичайно дорого ціну заплатило під час Першої та Другої світової воєн за такі геополітичні протистояння, і засвоїло на певний час урок про беззаперечну перевагу вирішення власних геополітичних завдань переважно мирним шляхом – через побудову та зміцнення системи міжнародного права, міжнародних організацій та союзів, дипломатичних взаємодій, тощо. У будь-якому випадку відбувалася раціоналізація політики, зростала передбачуваність міжнародних відносин.

Сьогодні ж, на жаль, ми знов спостерігаємо наростання загрозливої тенденції до дераціоналізації політичних відносин, як в середині окремих країн, так і на міжнародній арені. Про це свідчать багаточисельні факти. Зокрема, Верховний представник ЄС з іноземних справ та політики безпеки Ф. Могеріні відзначила, що дії Росії в Криму та на сході України підірвали встановлений більше 40 років тому у Гельсінках європейський порядок безпеки, заснований на суверенітеті, незалежності територіальній цілісності держав, непорушності кордонів, мирному урегулюванню суперечок та вільному виборі країнами свого майбутнього [1].

Така ситуація підвищує увагу наукового співтовариства до вивчення як загальнотеоретичних, так і практичних аспектів геополітики. Теоретичні проблеми геополітичних аспектів розвитку держав розглядалися в класичних працях зарубіжних вчених – Ф.Ратцеля, Х.Макіндера, Н.Спайкмена, К.Хаусхофера та інших. У XX столітті геополітичні стратегії формуються такими дослідниками, як З.Бжезинський, С.Хантінгтон, А.Коул, Ф.Фукуяма. Вітчизняна наукова думка розглядає різні виміри та аспекти питання знаходження України в сучасному геополітичному просторі. Можна виділити геополітичні концепції українських теоретиків: М.Драгоманова, Д.Донцова, М.Сціборського, В.Липинського, С.Рудницького, Ю.Липи. В історії української політичної думки була здійснена спроба визначити діалектичний взаємозв'язок напрямків геополітичного розвитку та позиціонування країни, баланс внутрішніх та зовнішніх впливів на ці процеси. Так, відомий представник вітчизняного консерватизму В.Липинський просування України до спілки європейських народів пов'язує із дуалістичним завданням: так «отсепаруватися» від Польщі, щоб одночасно протистояти та не потонути у «руському морі» [2, с. 174].

Сучасні українські науковці також приділяють увагу концептуалізації феномену «геополітика» (В.Дергачев, М.Дністрянський, М.Дорошко, А.Кудряченко, Ф.Рудич, В.Храмов та ін.), усвідомленню основних геополітичних

інтересів країни (Д.Базив, В.Булгаков, С.Василенко, А.Луценко, Ж.Панченко, Д.Сирота, М.Шульга та ін.), формуванню геополітичного партнерства та міжнародного іміджу України (О.Вонсович, Н.Карпенко, Н.Корома, О.Слюсаренко, О.Снігир, М.Янків та ін.). З огляду на проблематику розвитку сучасного світу, геополітичних стратегій різних країн, наявність загрозливих зовнішніх впливів на національний суверенітет нашої країни додаткову актуальність отримує наукове обґрунтування місця та ролі сучасної України у геополітичному просторі, усвідомлення громадянами своєї геополітичної ідентичності.

Виходячи з цього метою статті є дослідження тенденцій трансформації геополітичних орієнтацій українців під впливом сучасних зовнішніх та внутрішніх викликів.

Україна, як і кожна держава сучасного глобального світу, перебуває під впливами провідних країн-світових лідерів, міжнародних організацій, регіональних об'єднань. Однак, увесь спектр зовнішніх впливів, з точки зору їх важливості для формування зовнішньополітичної стратегії України, можна поділити на два - західний (ЄС, США, міжнародні організації) і східний (Росія). Ці впливи мають досить різну специфіку, характер і цілі. Як слушно визначає М.Розумний, «ми сьогодні вибираємо правила гри, за якими будемо жити, працювати, захищатися і виборювати свої інтереси в найближчій історичній перспективі. Приєднання до Росії неминуче означає прийняття певних правил співжиття, серед яких найголовніші – дотримуйся ієрархії, будь вірним господарю, не вимагай справедливості, не май стосунків із зовнішнім світом, у реалізації своїх інтересів покладайся виключно на добру волю господаря» [3, с.155]. Вчений чітко визначає принципові відмінності правил життя у спільноті європейських народів, відповідно до яких:

- «ти не можеш претендувати на владу над чужою волею і чужою думкою, ти повинен поважати гідність іншої людини і відмінну від твоєї ідентичність»;

- «влади не треба боятися, але за діяльність обраних тобою політиків мусиш узяти персональну відповідальність»;

- «обстоювання своїх інтересів ти повинен здійснювати максимально відкрито і прозоро, чітко дотримуючись встановлених правил»;

- «вищим суддею є громада, а приховування правди від суспільства і вповноважених цим суспільством органів урядування вважається злочином. Компромісу між цими двома системами цінностей та етичними програми бути не може. В місті керує або шериф, або банда» [4, с.155-156].

Безумовно, якісні зміни у геополітичному статусі України стануть результатом певної взаємодії різноманітних впливів. Аналіз історичного досвіду дозволяє зробити висновок, що результат соціально-політичних катаклізмів (війн, революцій, тощо) визначається боротьбою (взаємодією) носіїв різних соціальних ідеалів (проектів). Виникає особлива проблема вибору, яка торкається живих людей з їх ідеями, інтересами та переживаннями. Саме зіткнення цих ідеалів (проектів) визначає, яка модель соціальних відносин буде реалізована. Розглядаючи боротьбу суспільних ідеалів, необхідно враховувати, що має значення як якісне, так і кількісне співвідношення сил носіїв різних ідеалів. Тому кінцевий результат часто не співпадає ні з одним з ідеалів, оскільки вибір визначається не однією силою, а рівнодіючою усіх соціально-політичних сил.

Під впливом подій 2013-2014 років відбулися певні зміни щодо геополітичних орієнтацій українців. Так, за результатами моніторингу 2008 року, негативне ставлення до вступу України в НАТО висловлювали близько 58% респондентів. Щодо вступу України в ЄС і приєднання її до союзу Росії та Білорусі негативне ставлення зафіксоване набагато менше (відповідно 19% та 24%) [5]. Зміни ж, які відбулися у різних аспектах соціокультурної ідентичності за останні 10 років, а особливо – під впливом подій Майдану та російської агресії проти України, відобразилися у геополітичних орієнтаціях громадян.

Динаміка підтримки геополітичних пріоритетів громадянами України

Геополітичні пріоритети	2007 (відсоток прихильників)	2016 (відсоток прихильників)
Відносини з країнами ЄС	31%	51%
Відносини з Росією	41%	11%
Відносини з країнами СНД	7%	6%
Відносини з США	1%	3%

* Таблицю складено автором за результатами соціологічного дослідження Центру Разумкова Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції та регіональні особливості

Як свідчать результати дослідження, сталася суттєва переорієнтація громадян на країни ЄС і значне падіння підтримки Росії як стратегічного партнера. Ця тенденція знайшла свій відбиток і у регіональному розподілі рівня, який підтримується більшістю на Заході та в Центрі (78% та 58%) і має очевидну перевагу – на Півдні та Сході (по 36%). Для жителів Донбасу відносини з Росією є однаково значущими з відносинами з країнами ЄС (відповідно, 29% і 27%). Відносини з Росією також є пріоритетними для 20% жителів Сходу і 13% – Півдня.

На думку М.Розумного, «події в Україні, спершу Помаранчева революція, потім Євромайдан і протистояння російській агресії, надають євроінтеграційному трендові інше, більш гостре і категоричне звучання. Межа об'єднаної Європи перетворюється на межу, що відокремлює цивілізацію від новітнього варварства, закон і справедливість – від насильства і тотальної брехні, прогрес і розвиток – від архаїки і фундаменталізму» [6, с.158-159]. Ці відмінності визначають розуміння сутності конфлікту більшістю українців і надають процесу євроінтеграції глибини та значущості, перетворюють його на своєрідний «маркер» громадянської ідентифікації та змістовний напрямок реформування країни.

Динаміка підтримки вступу України до ЄС

	«За»	«Проти»	«Не визначилися»
2013	48%	36%	9%
2016	56%	18%	26%

*Таблицю складено автором за результатами соціологічного дослідження Центру Разумкова Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції та регіональні особливості

Таким чином, навіть порівняно з 2013р., який ознаменувався «Євромайданом», у суспільстві значно зросла підтримка вступу до ЄС і зменшилася частка противників євроінтеграції. Прихильники європейської інтеграції переважають на Заході (85%) та в Центрі (62%), мають відносну перевагу на Півдні (41%), Сході (40%) та Донбасі (33%). Найбільше противників – на Сході (34%), а тих, хто не визначився – на Півдні (20%) та Донбасі (19%).

Динаміка підтримки вступу України до НАТО

	«За»	«Проти»	«Не визначилися»
2007	19%	54%	27%
2016	44%	26%	30%

*Таблицю складено автором за результатами соціологічного дослідження Центру Разумкова Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції та регіональні особливості

Референдум щодо вступу до НАТО також мав би шанси бути успішним, передусім за рахунок голосів Заходу (70%) та Центру (49%). Противники НАТО переважають на Сході (44% проти 31%) та Донбасі (37% проти 21%), на Півдні частки противників і прихильників значуще не відрізняються (34% проти 30%). У питанні підтримки вступу до НАТО в період 2014-2015рр. було досягнуто перелому: ідея вступу вперше за часи незалежності України здобула підтримку відносної більшості громадян і більшості тих, хто взяв би участь в уявному референдумі. Водночас, у ставленні до цього питання, на відміну від ставлення до вступу до ЄС, ще не досягнуто переваги позитивного ставлення над негативним у всіх регіонах [7].

Визначені тенденції підтверджуються також і результатами іншого масштабного дослідження, що проводилося з 14 по 24 лютого 2015 року Київським міжнародним інститутом соціології. Методом особистого інтерв'ю було опитано 2013 респондентів, що мешкають у 108 населених пунктах усіх областей України (окрім АР Крим) за стохастичною вибіркою, репрезентативною для населення України віком від 18 років. В Донецькій та Луганській областях дослідження проводилося як на територіях, що підконтрольні Україні, так і на територіях, що не підконтрольні.

Проведені соціологічні дослідження виявили, що проєвропейські налаштування громадян України посилювалися вже після лютого 2014 року, тобто на них вплинув не стільки Євромайдан, скільки військова агресія Росії та відповідні втрати суверенітету країни. Так, протести Євромайдану майже не змінили рівня підтримки євроінтеграції (у вересні 2013, до подій Євромайдану, за ЄС були готові проголосувати 43%, в лютому 2014 – близько 42%), але підсилили проросійські настрої, особливо на сході та півдні, тому за час Євромайдану кількість противників вступу до Євросоюзу збільшилася із 30% до 37%. Ситуація кардинально змінилася після анексії Криму та розгортання збройного протистояння на Сході, велика частина українців змінили свої погляди: частка противників вступу до ЄС зменшилася із 37% в лютому 2014 до 26% у лютому 2015, а частка готових проголосувати за вступ до ЄС зросла із 42% у лютому 2014 до 51% у лютому 2015 [8].

Таким чином, можна зробити висновок про формування стійкої тенденції до підсилення євроінтеграційних орієнтацій українців. Найбільший вплив на цю тенденцію спричиняє тривання військової, політичної та культурно-інформаційної агресії з боку Росії й обмеження в результаті цього суверенних територій України. Позитивні налаштування громадян нашої країни щодо вступу до НАТО не такі потужні, але також демонструють позитивну динаміку.

Необхідно відмітити також, що прагнення українців до зближення з євроспільнотою отримало якісно новий вимір. Воно більше не обмежується суто соціально-економічними чинниками, а має політико-правовий характер. Євроінтеграція приваблює українців, передусім, не стільки формальним вступом до ЄС, скільки можливостями впливти нарешті з «російського моря» та отримати твердий ґрунт під ногами у вигляді власної суверенної правої держави.

Розмірковуючи ж про сучасні відносини України та Росії, згадуються слова великого філософа Мішеля Монтеня: «Врятуй мене, Господи, від моїх друзів, а ворогів я сам подолаю». Дійсно, за наявності чітко визначеного ворожого налаштування з боку іншої держави, набагато легше було б будувати внутрішню та зовнішню політику щодо загрозливих впливів. Отримати ж у супротивники країну, що має з нами багатовікову спільну (хоча і неоднозначну) історію, мовну, ментальну та релігійну близькість, дуже важко та болісно для усього суспільства. Вихід із цієї складної ситуації є також складним та багатовимірним. Головне - раз і назавжди відійти від «емоційно-романтичної» моделі так званих «братерських» стосунків і перейти на раціональні рівноправні партнерські відносини. Росія, безумовно, не хоче бачити в Україні рівноправного суб'єкта, бо це не відповідає імперським інтересам її правлячої еліти, тому примусити її до цього може лише цільна, консолідована та послідовна політика українського суспільства за підтримки світової спільноти.

У таких умовах головним завданням української політичної еліти є формулювання та реалізація на практиці дієвих зовнішньополітичних стратегій, що забезпечать захист суверенітету України в інтеграційних процесах, проведення модернізації економічної сфери та підвищення соціальних стандартів життя громадян. Наша країна

повинна створити й реалізувати на практиці власну геополітичну стратегію, а не виступати лише складовою геополітики США, Європи та Росії.

Бібліографічний список:

1. Россия подорвала европейские принципы безопасности действиями в Крыму и на Донбассе. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://censor.net.ua/news/418474/rossiya_podorvala_evropeyiskie_printsipy_bezопасnosti_deystviyami_v_krymu_i_na_donbasse_mogerini
2. Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. Т. 6. Кн. 1: Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму. – К.: Філадельфія, 1995. – 471 с.
3. Розумний М. М. Виклики національного самовизначення : монографія / М. М. Розумний. – К. : НІСД, 2016. – 196 с.
4. Там само.
5. Геополітичні орієнтації населення і безпека України. За даними соціологів. Упорядник М.О. Шульга. — К.: ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф» , 2009. — 80 с.
6. Розумний М. М. Виклики національного самовизначення : монографія / М. М. Розумний. – К. : НІСД, 2016. – 196 с.
7. Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції та регіональні особливості // Центр Разумкова. – Національна безпека і оборона. – 2016. - № 3-4. – С. 13-16.
8. Геополітичні орієнтації громадян України: стаття і мінливі останніх років (лютий 2012- лютий 2015) // Київський міжнародний інститут соціології. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=507&page=33>

УДК 327.5 (73+540.1)

АМЕРИКАНО-ПАКИСТАНСЬКІ ВІДНОСИНИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ (2000-2008 РР.)

Худолій А. О., д. політ. н., професор кафедри міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія» (Україна)

Худолій А. О. Американо-пакистанські відносини на початку ХХІ століття (2000-2008 рр.).

Стаття присвячена аналізу зовнішньої політики Сполучених Штатів та Ісламської Республіки Пакистан в регіоні Південна Азія. Розглянуто особливості зовнішньополітичних кроків, здійснених двома країнами упродовж 2000-2008 рр. Описано міждержавні відносини між США, ІРП та його сусідами. Розглянуто етапи розвитку двосторонніх відносин. Висвітлено проблеми регіональної безпеки в світлі основних подій. Розглянуто пакистано-афганські відносини. Деталізовано здобутки та недоліки зовнішньополітичного курсу ІРП та США з урахуванням внутрішніх і зовнішніх чинників.

Ключові слова: регіональна політика, Південна Азія, зовнішня політика, Пакистан, США, Афганістан.

Худолій А.А. Американо-пакистанские отношения в начале ХХІ века (2000-2008 гг.).

Статья посвящена анализу внешней политики Соединенных Штатов и Исламской Республики Пакистан в регионе Южная Азия. Рассмотрены особенности внешнеполитических шагов, предпринятых двумя странами на протяжении 2000-2008 гг. Описаны межгосударственные отношения между США, ИРП и его соседями. Рассмотрены этапы развития двусторонних отношений. Освещены проблемы региональной безопасности в свете основных событий. Рассмотрены пакистано-афганские отношения. Детализированы достижения и недостатки внешнеполитического курса ИРП и США с учетом внутренних и внешних факторов.

Ключевые слова: региональная политика, Южная Азия, внешняя политика, Пакистан, США, Афганистан.

Khudoliy A. O. American and Pakistan Relationships At the Beginning of the 21st Century (2000-2008).

The article deals with analysis of foreign policy of the United States of America and Islamic Republic of Pakistan in the region of South Asia. Foreign policy steps, made by both countries during 2000-2008 are described. International relations between the USA, the IRP Pakistan and its neighbors are analyzed. Stages of relationships development are identified and described. Problems of regional security in the light of key events are highlighted. Pakistan and Afghanistan relationships are observed. Achievements and drawbacks of foreign policy course of the USA, the IRP along with inner and outer policy factors are analyzed in details.

Key words: regional policy, South Asia, foreign policy, Pakistan, the USA, Afghanistan.

Поліцентрична система міжнародних відносин, що почала формуватися на початку ХХІ століття не залишила Сполученим Штатам Америки вибору, тому Вашингтон докладав і докладає максимум зусиль для того, щоб зберегти ключові позиції в основних цивілізаційних регіонах, одним із яких є Південна Азія.

Постановка проблеми. В умовах формування багатополярного світу актуальним є дослідження зовнішньополітичного курсу та мотивів регіональних акторів, діяльність яких впливає на формування порядку денного як регіонального, так і глобального рівня. Ісламська Республіка Пакистан чинить відчутний вплив на політику країн Південно-Азійського регіону. Зовнішньополітичні амбіції Пакистану змушують реагувати на його поведінку Індію, КНР, РФ і звісно ж США, які намагаються зберегти традиційні сфери впливу в Південній Азії та Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

Метою даної статті є аналіз відносин між Ісламською Республікою Пакистан і сполученими Штатами Америки в Південній Азії.

Актуальним є аналіз регіональної політики ІРП та вплив Сполучених Штатів Америки на Ісламабад, що впливає, значною мірою, на перебіг подій у Південній Азії. Актуальність дослідження полягає у спробі описати періоди та інтенсивність розвитку американо-пакистанських відносин у ХХІ столітті.

Вивчення американо-пакистанських відносин є актуальним з точки зору збереження балансу сил в регіоні Південна Азія, порушення яких може призвести до непередбачуваних наслідків. Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань:

- Описати характер американо-пакистанських відносин упродовж 2000-2008 рр.;
- Виявити та описати етапи розвитку відносин між двома країнами;
- Визначити як розвиток відносин вплинув на регіональну безпекову політику.

Аналіз останніх досліджень. Зовнішня політика Ісламської Республіки Пакистан у ХХІ столітті не стала предметом поглибленого вивчення. Дослідження останніх років свідчать про те, що існує обмежена кількість досліджень, присвячених зовнішній політиці Пакистану та окремі статті, спрямовані на дослідження окремих аспектів американо-пакистанських відносин. Причиною такої наукової прогалини вбачаємо не лише у віддаленості регіону Південна Азія від України, але й слабких міждержавних, політичних, економічних і культурних відносин між двома країнами. Водночас, з точки зору міжнародних відносин, ІРП має вдале географічне розташування та значний економічний і військовий потенціал, що в сукупності чинників змушує науковців розглядати Ісламабад як одного з ключових акторів регіональної політики, особливо в безпековому вимірі, враховуючи той факт, що Пакистан володіє ядерною зброєю.

Політичну ситуацію в Південно-Азійському регіоні та американо-пакистанські відносини досліджувало чимало науковців, які акцентували увагу на різних аспектах цієї проблеми. Серед них чимало українських, російських і західних.

Серед досліджень українських науковців слід окремо зазначити праці І. Тихоненко [17;18]; Є.В. Крижка [9], А. Кобзаренка [8].

Російські науковці, серед яких В. Белокреніцький [2;3], О.В. Воробйов [6] та інші присвятили свої дослідження різним аспектам Південно-Азійського регіону.

Зарубіжні дослідники, серед яких А. Саттар [27], Г. Коплі та П. Хуссейн [23], М. Зауддін [30] також долучилися до вивчення даної проблематики. Кожен із зазначених авторів вивчав той або інший аспект зовнішньої політики Пакистану.

Слід зауважити, що окремі аспекти регіональної політики досліджували українські науковці, серед яких гідне місце посідає І. Тихоненко, яка вивчала питання регіональної безпеки Південної Азії та роль Ісламабаду як впливу в даному регіоні. Особливої уваги заслуговують пакистано-американські відносини. Дослідниця обмежилася безпековими аспектами двосторонніх відносин. Є.В. Крижка аналізував політику Сполучених Штатів щодо Пакистану упродовж 1990-2008 років, проте оминув питання індійсько-пакистанських відносин. А. Кобзаренко здійснив аналіз поточного політичного становища в Пакистані у контексті його впливу на розвиток регіону Південна Азія та світу, а також національних інтересів України. Автор висвітлив чинники формування поточної політичної ситуації в Пакистані, деталізував інтереси світових держав у цій країні, сформулював сценарії розвитку ситуації з урахуванням контексту регіональної та глобальної політики, визначив потенційні інтереси України в Пакистані.

Питання американо-пакистанських відносин доповнили дослідження російських науковців, серед яких слід зазначити В.Я. Белокриніцького [2; 3], В.М. Москаленка [11]. Науковці вивчали питання двосторонніх відносин США та ІРП, описали ці взаємовідносини з точки зору цілей, завдань та досягнутих результатів. Деталізовано питання політичної ситуації в Ісламській Республіці Пакистан, проблеми релігійного екстремізму та тероризму, політичного розвитку регіону Південна Азія тощо. Широкому колу питань, що торкаються двосторонніх відносин між Вашингтоном та Ісламабадом на початку ХХІ століття, від питань геополітики до внутрішньополітичного розвитку Пакистану, були присвячені праці С.М. Кузнєцова [10], М.Ю. Морозова [12], С.Н. Сотнікова [13], М.В. Братерського [4] та інших. С.М. Кузнєцов здійснив аналіз політики ІРП в регіоні Південна Азія з урахування чинника геополітичного розташування держави. М. Ю. Морозова досліджувала воєнну політику Ісламабаду та її вплив на баланс сил в регіоні. Тему воєнної політики Пакистану продовжив В.І. Сотніков, який торкнувся ядерної зброї та її розробок в Пакистані [13]. М.В. Братерський безпосередньо досліджував політику Вашингтону та посилення ролі регіональних держав в Азії [4].

А. Саттар досить детально висвітлив зовнішню політику Пакистану від 1947 до 2005 року. Г. Коплі та П. Хуссейн описали роль Пакистану на регіональному та глобальному рівні міжнародних відносин. М. Зауддін

зосередив увагу на досягненнях Ісламської Республіки Пакистан у зовнішньополітичній сфері [30]. Проте американсько-пакистанські відносини на початку XXI століття, залишилися поза увагою науковців.

Світ-система початку XXI століття зазнає кардинальних змін. Тероризм, наркоторгівля, валютні кризи, перехід від індустріального до постіндустріального світоукладу, прискорений розвиток технологій, послаблення здатності держав та урядів знаходити вирішення політичних та економічних проблем, тенденції до децентралізації, зокрема ослаблення цілісних систем і посилення підсистем, їхньої ефективності тощо – всі ці чинники призводять до посилення турбулентності в світовій політиці [15: 9; 26:255]. Стан міжнародної системи зазнає впливу не лише глобалізації, але й характеризується посиленням тенденції до регіоналізації та глокалізації. Регіони поступово перетворюються на самостійні сили і в них формується основа для розвитку країн, що там розташовані. Поділяємо думку американського дослідника про те, що упродовж наступних років збережеться перспектива конфліктів інтересів регіональних і глобальних акторів.

Південна Азія залишається одним із потенційно найконфліктніших регіонів світу не лише тому, що в ній триває перманентне асиметричне протистояння між Індією та Пакистаном, але й через напружені відносини Індії та Китаю, стратегічні інтереси яких не завжди співпадають [1:13]. Світові актори, на кшталт, РФ, США, зацікавлені у збереженні, та навіть зміцненні впливу в Південній Азії. Ці країни, за наявності тривалих прагматичних інтересів (економічних - контролем за вантажопотоками), рівнем обороноздатності, конкурують за провідну роль в регіоні. Не менш важливим є питання безпеки, з урахуванням наявності ядерної зброї в Індії та Пакистані. Наявність різних національних інтересів, політичних систем, релігійна гетерогенність доповнює геостратегічний фактор.

Зовнішня політика Ісламської Республіки Пакистан упродовж тривалого часу була і залишається контроверсійною. Складними виявилися пакистано-американські відносини. По-перше, суперечність полягає в різних цілях зовнішньої політики двох держав. Для Америки, на початку XXI століття, мета полягає в боротьбі з радикалізмом, тероризмом та спробі контролю за зброєю масового знищення [25]. Для Пакистану зовнішньополітична мета – зміцнення власних позицій у протистоянні з Індією, тобто регіонального впливу, посилення військового компоненту з перспективою створення потужного ядерного арсеналу. В прагненні здобути регіональне лідерство керівництво Пакистану спирається на підтримку США і Великої Британії, держав Перської затоки та поки що вміло використовує їх зацікавленість у власних інтересах.

Існують економічні інтереси, які переслідують Вашингтон. Починаючи з 1990-х Сполучені Штати намагалися реалізувати проект транс-Афганського трубопроводу (ТАТ) з Туркменістану, який має значні поклади природного газу, до Індії. До цього проекту планувалося залучити Туркменістан, Афганістан, Пакистан та Індію. Враховуючи всі зазначені фактори, стає зрозумілою позиція Америки щодо Пакистану, в якому перетнулися інтереси Вашингтону. Америка зацікавлена в трубопроводі з двох причин. По-перше, обійти Росію та позбавити її контролю над природним газом в Центральній Азії. По-друге, ізолювати Іран [21:18]. Природний шлях для того, аби отримати енергетичні ресурси для забезпечення потреб Індії – це Іран, тобто вирішити це питання можна за рахунок трубопроводу від Ірану до Пакистану, а вже звідти і до Індії. Сполучені Штати хочуть заблокувати цей проект. І досягти цієї мети не просто, оскільки ІРП шойно погодилася посприяти прокладанню трубопроводу від Ірану до Пакистану [24].

На зламі XX-XXI ст. геополітична ситуація в Південній Азії зазнала значних змін, що актуалізувало зростання ролі США в цьому регіоні як єдиної суперпотуги світу. Білий дім, що традиційно виступав в авангарді глобалізації, усвідомлює геополітичну важливість країн даного регіону. В офіційного Вашингтона були й інші мотиви для проведення активної політики на субконтиненті. США відводять Пакистану важливу роль у своїй глобальній стратегії, передусім у контексті використання цієї країни в якості регіонального контрбалансу зростаючому впливу Китаю, Індії та Росії. Адміністрація Дж. Буша-мол. визнаючи лідерство офіційного Нью-Делі в питаннях регіональної безпеки, зважає на Ісламабад як інструмент протистояння екстремізму та тероризму на глобальному рівні [1:10].

Американські урядовці традиційно розглядають Пакистан як стабілізуючий чинник регіону. Такий підхід цілком обґрунтований, оскільки має під собою підґрунтя. По-перше, в основній масі талібів є багато пакистанців. По-друге, ІРП тривалий час поставляла талібам гроші, зброю, надсилала радників, зберігаючи вплив на рух «Талібан». Крім пуштунів-добровольців значну кількість особового складу угруповання склали кадрові пакистанські військові. Майже вся важка військова техніка талібів обслуговувалася екіпажами та особовим складом пакистанської армії. У бойових діях зафіксовано використання пакистанських частин особливого призначення. За неофіційними даними, підрозділи регулярної пакистанської армії вже брали участь у бойових операціях талібів проти військових формувань Масуда на Кабульському напрямку в серпні - вересні 1999 р. По-третє, Пакистан володіє ядерною зброєю [16].

В прагненні здобути регіональне лідерство керівництво Пакистану спирається на підтримку США і Великої Британії, держав Перської затоки та поки що вміло використовує їх зацікавленість у власних інтересах. Сполучені Штати зацікавлені, в першу чергу, у внутрішньополітичній стабільності і послідовному зовнішньополітичному курсі країни, що створює важливі передумови успішного завершення операції в Афганістані, продовження індійсько-пакистанського політичного діалогу та посиленні співробітництва в межах Південноазійської Асоціації Регіонального Співробітництва.

Сполучені Штати чинять значний вплив на політичну ситуацію в Пакистані, що пов'язано з історично сформованими союзницькими відносинами між двома державами. На початку XXI століття у відносинах між США та ІРП виникло немало труднощів, спричинених різними причинами. Серед них – зближення між Індією та Сполученими Штатами упродовж останніх п'ятнадцяти років, наслідки політики Вашингтону на Близькому Сході, що призвело до росту антиамериканських настроїв в ісламському світі, включно з Пакистаном. На міждержавні

відносини впливають внутрішні чинники – ні Вашингтон, ні Ісламабад, не мають єдиної думки щодо того, як слід вибудувати відносини між двома державами. Отже, американо-пакистанські відносини неможливо розглядати як бінарну модель, оскільки на міждержавні відносини накладає відбиток цілий комплекс внутрішніх і зовнішніх факторів, здатних не просто вплинути на них, але й діаметрально їх змінити [5:40]. Водночас, не можемо погодитись із думкою Б.М. Волхонського про те, що погіршення відносин Пакистану зі США почалося за часів П. Мушаррафа, оскільки генерал змушений був шукати компромісне рішення в питаннях зовнішньої політики країни на той час. Слід віддати належне П. Мушаррафу, який підтримав Америку на початку операції в Афганістані в кінці 2001 року, погіршивши власне становище, що призвело до зросту антиурядових виступів в Пакистані. Пакистан, поряд з Саудівською Аравією та ОАЕ визнавав талібів в якості законної влади в Афганістані.

Двосторонні відносини упродовж 2000-2008 років ускладнювалися не лише мінливою політикою Ісламабаду, але й постійними порушеннями з боку Сполучених Штатів, які відверто ігнорували думку уряду цієї країни. Одним із ключових подразників для Пакистану слугує постійне порушення американськими безпілотними літальними апаратами (дронами) повітряного простору Пакистану та удари, яких вони завдають по терористах у важкодоступних районах біля кордону з Афганістаном (в Зоні племен). Такі атаки призводять до значних жертв серед мирного населення. Загальна кількість цивільних, що загинули внаслідок ударів, завданих американськими безпілотниками упродовж 2004-2014 рр., налічує 416-951 людини, серед яких було 168-200 дітей [28].

Упродовж 2000-2001 років сили безпеки Пакистану надавали значну допомогу руху “Талібан” і звісно після подій 11/09 уряд Пакистану прохолодно поставився до спроб американців знищити його. Пакистанські військові, налаштовані на протистояння з Індією, плекали надію на те, що їхні прибічники в Афганістані стануть в нагоді під час конфронтації, проте після атак “Аль Каїди” на Сполучені Штати, Вашингтон поставив П. Мушаррафу альтернативу – або з Америкою або проти неї [22:323]. Події 11 вересня 2001 року не лише вплинули на зовнішню політику Пакистану, але й значною мірою, визначили зовнішньополітичний курс країни на тривалий час. Генерал П. Мушарраф виступив на боці антитерористичної коаліції і відмовився від підтримки Талібану. Пакистан у світлі боротьби з тероризмом як ніколи зблизився зі Сполученими Штатами та країнами-членами НАТО. Так вважали до 2006 року. Однак озвучені заяви пакистанського президента поставили під сумнів самостійність у виборі політичного курсу. Перебуваючи у США з нагоди 61-го засідання Генеральної асамблеї ООН, в 2006 році, П. Мушарраф за декілька годин до зустрічі з Дж. Бушем несподівано заявив, що після 11 вересня 2001 року його адміністрація піддалася погрозам з боку колишнього заступника держсекретаря Сполучених Штатів Р. Армітіджа. За словами генерала, американський дипломат під час зустрічі з начальником Служби міжвідомчої розвідки Пакистану (ICI) сказав: „Готуйтеся до того, що вас будуть бомбити. Готуйтеся повернутися у кам’яний вік”. Згодом сам Річард Армітідж заперечив слова П. Мушаррафа. Водночас він погодився, що розмова з шефом ІСІ була „доволі прямолінійною”, але без жодних погроз [19].

З 2001 року активна політика Вашингтону в Афганістані та в Південній Азії загалом сприяла зміцненню позицій Америки, проте послабила позиції Пакистану, перетворивши його на провідника американських інтересів в даному регіоні [14:81]. Слід визнати, що такі зовнішньополітичні кроки сприяли зміцненню особистої влади П. Мушаррафа за рахунок підтримки провідними країнами світу, і в першу чергу Сполученими Штатами.

Пакистан залежав і залежить від Сполучених Штатів і світових фінансових інститутів, він став, до певної міри, також заручником зовнішніх і внутрішніх ісламістів. У нових умовах ІРП змушена шукати шляхи та способи взаємодії з ісламістськими силами, йти на компромісні політичні рішення, вести подвійну гру, відкрито підтримувати США в їхній боротьбі з міжнародним тероризмом і, в той же час, закривати очі на існування баз терористів на території Пакистану, щоб не втратити підтримку Заходу і зберегти стабільність в країні. Незважаючи на складний характер зовнішньої та внутрішньої політики, Пакистану вдалося досягти певних успіхів. 23 вересня 2001 р. були зняті американські санкції, країна отримала економічну допомогу, було відтерміновано виплату відсотків за зовнішнім боргом, а уряд Пакистану чекав обіцяний кредит в 1 млрд. дол. [14:81].

Плідне зовнішньополітичне співробітництво виявилось в участі двох країн в антитерористичній операції в Афганістані. Зустрічні кроки уряду Пакистану не залишилися поза увагою Вашингтону, і вже в 2004 році адміністрація Дж. Буша надала Пакистану статус одного з „головних союзників США поза рамками НАТО”, відкривши для Ісламабаду додаткові можливості співпраці зі США у військово-технічній, економічній та політичній сферах. У 2004-2008 рр. Пакистан отримав понад 10 млрд. дол. американської допомоги, за рахунок чого уряд П. Мушаррафа підвищив обороноздатність країни та здійснив окремі прогресивні реформи у сфері охорони здоров’я та освіти. Основну частину американської фінансової допомоги (5,4 млрд. дол.) було спрямовано на фінансування військових операцій проти “Аль-Каїди” та “Талібану”, які здійснив 100-тисячний контингент пакистанської армії у Південному Вазиристані (Зона племен) [8].

В інтерв’ю телеканалу CNN 21 вересня 2006 р. президент США Дж. Буш зробив несподівану заяву, висловивши „абсолютну готовність” віддати наказ провести військову операцію в Пакистані, якщо американська розвідка встановить, що на території країни переховується лідер міжнародної терористичної організації „Аль-Каїда” Осама бен Ладен або інші лідери радикальних течій. Пакистанський президент П. Мушарраф, як і очікувалося, однозначно негативно відреагував на заяви Дж. Буша. Він зазначив, що не допустить американських військових до участі в операції по затримці бен Ладена на території своєї країни.

Агресивна риторика американського президента має пояснення. Слід зауважити, що існують підозри з боку Вашингтона на недостатні дії Ісламабаду по деактивації діяльності руху „Талібан” в Афганістані та, як і зазначив сам Дж. Буш, по затримці лідера „Аль-Каїди”. Очевидно, що американці не довіряють Ісламабаду у таких ключових аспектах всесвітньої антитерористичної кампанії. В американських ЗМІ навіть почали з’являтися повідомлення про

те, що керівництво Пакистану заключило мирну угоду з бойовиками „Галібану” та „Аль-Каїди” [19]. Незважаючи на підозри, Вашингтон продовжив розвивати відносини з ІРП.

В ході візиту президента США Дж. Буша до Пакистану на початку березня 2006 р. П. Мушарраф дав зрозуміти, що Пакистан має намір підтримати проект США «Велика Південна Азія», позиціонував свою країну як американського союзника в реалізації планів зі створення інфраструктури комунікацій та енергетичних коридорів, що проходять через територію Афганістану і зв'язують таким чином Південну і Центральну Азію. На офіційному обіді з президентом США 4 березня 2006 р. П. Мушарраф заявив: «... Стратегічно розташований на перехресті Південної Азії, Центральної Азії та Східної Азії Пакистан має потенціал стати центром економічної активності і каталізатором прогресу своїх сусідів. Ми маємо намір виконати цю призначену нам роль і виконати плани з розвитку інфраструктури, комунікацій та енергетичних коридорів. Стратегічне партнерство, підтверджене сьогодні, сприяє нашому успіху в реалізації наших спільних прагнень до миру і розвитку в цьому критично важливому регіоні світу» [20].

Оцінку Вашингтоном ситуації в Пакистані відбито в доповіді директора національної розвідки Дж. Негропонтє, опубліковану 11 січня 2007 р.: Пакистан залишається основним партнером в антитерористичній боротьбі, але в той же час він залишається і одним з найбільших джерел екстремізму. У доповіді було зазначено, що силові дії не вирішують проблеми, а навпаки будуть провокувати пуштунські племена, які в основному підтримували талібів, а також сприяти зростанню опозиції серед ісламських партій. Однак візит Джона Негропонтє, в Ісламабад 17 листопада 2007 р. підтвердив, що США продовжують підтримувати режим П. Мушаррафа, «під керівництвом якого Пакистан домогся значного прогресу», і розглядають його основним союзником у боротьбі проти тероризму та екстремізму [7]. Виходячи з цього, США не відмовлялися від співпраці з діючим урядом Пакистану і мали намір продовжувати чинити на нього дипломатичний тиск, щоб виключити радикальні зміни, які могли послабити вплив США [9:115-116].

В 2004 році Абдул Квадер, пакистанський фізик-ядерник офіційно визнав, що він допомагав Лівії, Ірану та Кореї у їхніх ядерних програмах. Відразу він отримав помилування від П. Мушаррафа. Очевидно, що така допомога була надана за згодою керівництва країни. Такі визнання змусили аналітиків дійти думки, що Пакистан був найбільш небезпечною країною в світі, набагато не безпечнішою, ніж Іран чи Афганістан [див. 22: 323].

Характеризуючи цілі американської політики на пакистанському напрямку, можна виокремити низку важливих для США напрямів: спільна боротьба з тероризмом; ядерна програма, необхідність припинення ядерної гонки з Індією; обмеження контактів з Північною Кореєю; здійснення демократизації таким чином, щоб не порушити стабільність нинішнього режиму; перетворення Пакистану в помірну мусульманську державу, яка могла б стати моделлю для інших країн ісламського світу; зменшення ризику трансформації Пакистану в країну-парію внаслідок приходу до влади екстремістсько-терористичних елементів [29] та наявність американських військових баз на території Пакистану. Адміністрація США, розуміючи і враховуючи роль, яку грав Пакистан в антитерористичній кампанії, разом з тим продовжувала проводити досить жорсткий курс щодо пакистанської ядерно-ракетної програми та посилювала тиск на пакистанське керівництво в питанні боротьби з тероризмом. У якості шляхів досягнення цих цілей робиться акцент на позитивну кореляцію між американською допомогою та кроками пакистанського керівництва, які повинні принести реальні плоди в галузі економіки та освіти, в боротьбі з корупцією і в політичній сфері.

В політиці Пакистану упродовж 2000-2008 рр. можна виокремити чинники, що сприяли пакистано-американському зближенню: прагнення П. Мушаррафа зміцнити свою політичну владу, отримати допомогу США в економічному розвитку задля того, аби забезпечити інтереси безпеки країни. Пакистан, виявляє зацікавленість у зміцненні відносин з Вашингтоном, але, водночас, намагається вести власну гру, переслідуючи амбіційні плани.

Політику Сполучених Штатів щодо Пакистану на початку ХХІ століття визначали національні інтереси Вашингтону, в першу чергу, питання безпеки США та реалізація геополітичних інтересів. Економічні відносини не відігравали важливої ролі для Сполучених Штатів. Фінансово-економічна підтримка та воєнно-технічне співробітництво були і залишаються засобами, що зміцнюють взаєморозуміння між країнами по інших питаннях, важливіших для Америки.

Інтереси США в Азії передбачають стабільний розвиток регіону, який, за задумом Вашингтону, буде сприяти розвитку економічних зв'язків, регіональному та американському добробуту. Тому Вашингтон зацікавлений не лише в стабілізації пакистано-індійських відносин, але й у поліпшенні економічної ситуації в самому Пакистані, який може відігравати важливу роль в якості транзитної країни між близькосхідними експортерами ресурсів та зростаючими економіками в Азії.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в аналізі пакистано-китайських відносин, розвиток яких, пов'язаний із безпекою регіону.

Бібліографічний список:

1. Баєнкова С.В. Еволюція взаємовідносин у трикутнику Індія – КНР – США в умовах глобалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 «політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / С.В. Баєнкова. – Київ, 2008. – 15 с.
2. Белокреницький В.Я. История Пакистана. XX век / В.Я. Белокреницький, В.Н. Москаленко. – М.: ИВ РАН, Крафт, 2008. – 576 с.
3. Белокреницький В.Я. Южная Азия в мировой политике / Белокреницький В.Я., Москаленко В.Н., Шаумян Т.Л. – М.: Международные отношения, 2003. – 367 с.
4. Братерский М.В. Вашингтон и новые региональные державы в Азии / М.В. Братерский // США: экономика, политика, культура. – 2007. – № 3. – С. 35-39.

5. Волхонский Б.М. Америко-пакистанские отношения при правительстве Наваза Шарифа / Б.М. Волхонский // Проблемы национальной стратегии. – 2015. – №1 (28). – С. 40-53.
6. Воробьев А.В. Политика США в отношении Исламской Республики Пакистан на рубеже XX-XXI вв.: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.03 «Всеобщая история» / А.В. Воробьев. – Казань, 2011. – 24 с.
7. Гринів Д. Політика США в Південній Азії: стратегічний провал? / Д. Гринів // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К., 2008. – Вип. 73. – С. 180 – 184.
8. Кобзаренко А. Суспільно-політичне становище в Пакистані: наслідки для регіональної та глобальної політики [електронне джерело] / Кобзаренко А. – Режим доступу до джерела: <http://old.niss.gov.ua/monitor/february2009/6.htm>
9. Крижко Є.В. США як фактор зовнішньої політики Пакистану / Є.В. Крижко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2012. – Випуск 107 (Частина II). – С. 110-117.
10. Кузнецов С.Н. Геополитическое положение Пакистана и региональная среда / С.Н. Кузнецов // Ближний Восток и современность. Сб. статей. – М.: ИИИиБВ, 2006. – Вып. 29. – С. 151-162.
11. Москаленко В.Н. Пакистан и ШОС / В.Н. Москаленко // Сайт Института Ближнего Востока. 2006. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2006/27-06-06.htm>
12. Морозова М.Ю. Пакистан: вооруженные силы и военная политика / М.Ю. Морозова // Азия и Африка сегодня. – 1997. – № 8. – С. 16-21.
13. Сотников В.И. «Исламская» бомба Пакистана и ее актуальность в связи с угрозами международных террористов / В.И. Сотников // Ислам на современном Востоке. Сб. статей. – М.: Крафт+, 2004. – С. 322-336.
14. Сергеев В.В. О политике Пакистана в Афганистане до и после 11 сентября 2001 г. / В.В. Сергеев // Востоковедный сборник. – М., 2006. – № 7. – С. 79- 84.
15. Розенау Дж. Н. Турбулентность в мировой политике / Дж. Н. Розенау. – Режим доступа: <https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZGVmYXVsdGRvbWFpbmhw2xpdGljYW1pemF8Z3g6M2RjMWU2NjA1ODE1YW11Yw>
16. Соціально-правові основи інформаційної безпеки : навч. посіб. / [Петрик В. М., Кузьменко А. М., Остроухов В.В., Штоквич О.А., Полевий В.І.]. – К. : Росава, 2007. – 496 с.
17. Тихоненко І. Афганський фактор у відносинах Пакистан-США / І. Тихоненко // «Американська історія та політика»: науковий журнал. – К.: «ІМВ», 2016. – № 2. – С. 170-177.
18. Тихоненко І. Південноазійський регіональний комплекс безпеки на сучасному етапі / І. Тихоненко // Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини. – 2015. – Випуск 36. Частина 3. – С. 60-65.
19. Федянін В. Пряник та батіг: деякі особливості пакистано-американських відносин. “Укрінформ” - Спеціально для “Євроатлантичної України” / В. Федянін. 04.10.2006. – Режим доступу: http://www.ea-ua.info/main.php?parts_id=5&news_id=187&news_show_type=1
20. Bush G.W. Pakistan's Musharraf Outline Bright Future for Alliance [Electronic resource] / Bush G.W. – Access mode: <http://usinfo.state.gov/sa/Archive/2006/Mar/04-804574.html>
21. Chomsky Noam. Power Systems / Noam Chomsky. – N.Y.: Metropolitan Books, 2013. – 210 p.
22. Cohen Warren. The New Cambridge History of American Foreign Relations / Warren Cohen. – N.Y.: Cambridge University Press, 2013. – 355 p.
23. Copley G. R., Hussain P. A. Pakistan: a global strategic lynchpin / G.R. Copley, P.A. Hussain. – Alexandria: International Strategic Studies Association, 2008. – 320 p.
24. Mehreen Khan. Iran Builds New Gas Pipeline / Khan Mehreen // Financial Times (London) / Energia.gr., 11 July 2011. – Access to the source: http://www.energia.gr/article_en.asp?art_id=24547
25. National Security Strategy of the United States. September 2002. – Washington, DC. 2002. – 35 p.
26. Rosenau J.N. New Dimension of Security: The Interaction of Globalizing and Localizing Dynamics / Rosenau J.N. // Security Dialogue. – Vol. 25. – September 1994. – P.255-282.
27. Sattar A. Pakistan's foreign policy, 1947-2005: A concise history / Abdul Sattar. – Karachi: Oxford University Press, 2007. – 329 p.
28. Serle J. Monthly Updates on the Covert War January 2014 Update: US Covert Actions in Pakistan, Yemen and Somalia / Jack Serle, Alice K. Ross // The Bureau of Investigative Journalism. February 3, 2014. – Access mode: <http://www.thebureauinvestigates.com/2014/02/03/january-2014-update-us-covert-actions-in-pakistan-yemen-and-somalia/>
29. US Policy Toward Pakistan. – Washington, D.C., 2007 [Electronic resource]. – Access mode: <http://foreignaffairs.house.gov/110/34239.pdf>
30. Ziauddin M. The Ten Achievements: Pakistan's Foreign Policy [Electronic resource] / Ziauddin Muhammad // News Line. July 29, 2016. – Access mode: <http://newslinemagazine.com/magazine/ten-achievements-pakistans-foreign-policy/>

УДК 327.8(73:55)1969/1974

ЕВОЛЮЦІЯ ДВОСТОРОННІХ ВІДНОСИН США ТА ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН ЗА АДМІНІСТРАЦІЇ Р. НІКСОНА: РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ «ДВОХ ОПОР»

Павлюк О. І., к. політ. н., викладач кафедри психології та філософії Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет» (Україна)

Павлюк О. І. Еволюція двосторонніх відносин США та Ісламської республіки Іран за адміністрації Р. Ніксона: реалізація концепції «двох опор».

У статті здійснено дослідження політики США щодо Ірану у 1960 – 70-х рр., яка реалізовувалась згідно концепції «двох опор» у рамках Доктрини Ніксона. Значна увага приділяється зовнішньополітичному курсу президента Р. Ніксона на Близькому та Середньому Сході та щодо Ірану, зокрема. Політика США у 1960 – 70-х рр. ХХ ст. перетворила Іран в активного гравця в регіоні Перської затоки, модернізувавши його збройні сили, сприяючи економічному зростанню та політичній самостійності.

Запровадження концепції «двох опор» у рамках реалізації Доктрини Ніксона перетворили Ісламську республіку в американський протекторат на Середньому та Близькому Сході. Очевидні вигоди в той час від двосторонніх відносин були дуже відчутними для Сполучених Штатів, оскільки Іран мав можливість і бажання відіграти таку роль в регіоні, а дружні зв'язки між країнами мали позитивну історію відносин. Автор також відзначає недоліки політики, які сприяли конфронтації двох країн після Ісламської революції 1979 року.

Ключові слова: зовнішня політика США, Іран, Доктрина Ніксона, концепція «двох опор», Близький та Середній Схід, країни Перської затоки.

Павлюк О. И. Эволюция двусторонних отношений США и Исламской республики Иран при администрации Р. Никсона: реализация концепции «двух опор».

В статье проведено исследование политики США в отношении Ирана в 1960 – 70-х гг., которая проводилась согласно концепции «двух столбов» в рамках Доктрины Никсона. Значительное внимание уделяется внешнеполитическому курсу президента Р. Никсона на Ближнем и Среднем Востоке и в отношении Ирана в частности. Политика США в 1960 – 70-х гг. XX века превратила Иран в активного игрока в регионе Персидского залива, модернизировав его вооруженные силы, способствуя экономическому росту и политической самостоятельности.

Введение концепции «двух опор» в рамках реализации Доктрины Никсона превратили Исламскую республику в американский протекторат на Среднем и Ближнем Востоке. Очевидные выгоды в то время от двусторонних отношений были очень ощутимыми для Соединенных Штатов, поскольку Иран имел возможность и желание сыграть такую роль в регионе, а дружеские связи между странами имели положительную историю отношений. Автор также отмечает недостатки политики США, что способствовали конфронтации двух стран после Исламской революции 1979 г.

Ключевые слова: внешняя политика США, Иран, Доктрина Никсона, концепция «двух столбов», Ближний и Средний Восток, страны Персидского залива.

Olesia Pavliuk. The evolution of bilateral relations between the US and the Islamic Republic of Iran under R. Nixon Administration: implementation of Twin Pillars policy.

The U.S. policy on Iran in 1960 – 70s of the XX century, which was implemented within the framework of the Twin Pillars concept under the Nixon Doctrine, is studied in the article. Much attention is paid to the foreign policy vector of President R. Nixon in the Near and Middle East and in Iran in particular. U.S. policy in the 1960s and 1970s has turned Iran into an active player in the Gulf region, modernizing its armed forces, contributing to economic growth and political independence.

The implementation of the Twin pillars policy in the framework of the Nixon Doctrine turned the Islamic Republic in the American protectorate in the Near and Middle East. Obvious benefits at the time of bilateral relations were very noticeable to the United States because Iran had the ability and desire to play a guardian role in the region and friendly relations between the two countries had a positive history of relationships. The author also notes the main shortcomings of the policy that contributed to the confrontation of the two countries after the Islamic Revolution of 1979.

Key words: US foreign policy, Iran, Nixon Doctrine, Twin Pillars concept, the Near and Middle East, the Persian Gulf countries.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасні міжнародні відносини характеризуються загостренням суперечностей між ключовими країнами, регіональними та світовими економічними, політичними та релігійними центрами. Відносини США й Ірану мають свою тривалу історію, яка супроводжувалася досить неоднозначними періодами як партнерства та всесторонньої підтримки, так і конфліктності та готовності до рішучих дій. На жаль,

при цьому в основу політики не завжди закладалися принципи міжнародного права та зобов'язання членів ООН. У наш час, у центрі уваги цих взаємин – питання ядерної програми та реалізація політики санкцій. У цьому контексті, 2015 р. повинен стати роком прориву у домовленостях за посередництва країн ЄС. Саме цього очікує економіки всередині Ірану та західні інвестори. Однак усебічне дослідження передумов загострення саме двосторонніх американо-іранських відносин матиме важливе значення для подальших наукових досліджень та перспектив врегулювання кризи взаємин, зокрема.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Серед зарубіжних дослідників, праці яких присвячені вивченню та аналізу зовнішньої політики США в умовах холодної війни, дослідженню відносин Сполучених Штатів з Іраном, варто назвати таких, як Дж. Мігліетта, Г. Сик, Р. Такей, В. Полк, Б. Рубін, Т. Петерсон. Двосторонні економічні та військові відносини між США та Іраном розглядають Т. Кулер, Х. Ярукхі, М. Шахеді. Аналіз відносин США й Ірану напередодні революції 1978-79 рр., а також близькосхідну політику США знаходимо у працях українських дослідників О. Коппель, В. Гребцова, Д. Варнавського, К. Ахундова, В. Павленка, Н. Фабрика. Серед російських науковців варто відзначити науковий доробок М. Раку, Г. Мирського, М. Носова, В. Кременюка.

Формулювання мети та завдань статті. Метою статті є аналіз політики США стосовно Ірану у період адміністрації Р. Ніксона, яка здійснювалася згідно концепції «двох опор» у рамках Доктрини Ніксона. Виходячи з поставленої мети, були окреслені наступні завдання: проаналізувати концептуальне забезпечення політики США на Близькому та Середньому Сході у 1970-х рр., визначити основні сфери та напрямки співпраці США та Ірану, дослідити становлення Ірану, як регіонального лідера у регіоні Перської затоки.

Виклад основного матеріалу. Після Другої світової війни в логіка економічного розвитку, а також набуття Сполученими Штатами статусу глобальної держави підштовхували американські адміністрації до ідеї щодо зниження видобутку власної сировини і спрямування ресурсів на пошуки нафтових ресурсів за межами країни. З моменту виявлення у Перській затоці нафтових родовищ, вони відразу ж стали об'єктом інтересів США.

Також до основних інтересів у регіоні Близького та Середнього Сходу американське керівництво у 60-70-х рр. XX ст. відносило збереження стабільності та незалежності держав регіону і стримування загрози ісламського фундаменталізму. Але ці загрози вважалися похідними і розглядалися у комплексі з такими проблемами як видобуток нафти та стримування СРСР як перманентної загрози у зовнішній політиці США тощо.

У той час як американські інтереси у зоні Перської затоки окреслились ще під час Другої світової війни, безпосередній вплив на справи в регіоні США почали здійснювати лише з 1971 р. [3, С. 11] До цього часу відповідальність за забезпечення безпеки в регіоні лежала на Великій Британії, чий військовий контингент був присутній тут ще з кінця XIX ст. Однак 18 січня 1968 р. британський прем'єр-міністр Г. Вільсон оголосив у Палаті громад про виведення військ з Перської затоки до кінця 1971 р. Малі за розміром монархії, а також Саудівська Аравія і Кувейт відразу виявили занепокоєння з приводу того, хто буде спроможний взяти на себе захист регіону, оскільки вони не могли захистити себе самостійно. Водночас, в якості безпосередньої загрози розглядався Ірак, котрий, підтримуючи зв'язки з Москвою, виступав проти монархічних революцій і періодично заявляв свої претензії на Кувейт. Тому монархи Перської затоки прагнули встановити нові заходи безпеки в регіоні. Враховуючи вищевикладене, саме арабський націоналізм, який постав тоді суттєвою загрозою, зробив найбільш привабливим допомогу з неарабського світу. Таким чином, держави Перської затоки, як зазначав директор Центру глобальних досліджень у галузі міжнародних відносин GLORIA Б. Рубін, «надавали перевагу імпортувати британських військових офіцерів і пакистанських солдатів та отримувати гарантії з безпеки від США та Ірану» [16, С.123] ніж залучати допомогу від арабських країн.

Отже, ситуація в регіоні дала поштовх для майбутньої присутності США у цьому регіоні. Американська політика на Близькому і Середньому Сході поступово розширювалась президентською адміністрацією Р. Ніксона і ґрунтувалась на його зовнішньополітичній програмі, яка стала відома як «Доктрина Ніксона». Новий зовнішньополітичний курс був висунутий президентом 25 липня 1969 р. на прес-конференції на острові Гуам. Згідно з цією доктриною США зобов'язувалися і надалі брати участь у забезпеченні оборони своїх союзників та заявляли про своє право визначати масштаби, форми та сфери свого втручання в регіональні події, керуючись своїми національними інтересами. Одним з показників повороту в зовнішній політиці мало стати поступове виведення американських військ з В'єтнаму. США мали делегувати власну оборону своїх союзників їх урядам, допомагати вести війну, але не воювати самостійно. У посланні президента Р. Ніксона Конгресу 18 лютого 1970р. ця доктрина, яка стосувалася загрози розширення радянського впливу у країнах Азії, отримала подальший розвиток як керівний принцип політики США і в інших регіонах [20, С. 663].

США відчували загрозу виникнення вакууму сили в регіоні Перської затоки внаслідок виведення британських військ. Хоча адміністрацію Р. Ніксона й турбувала безпека регіону Перської затоки, вона визнавала, що американська військова присутність у В'єтнамі є надмірною і що стривожена війною американська громадськість не підтримуватиме активну участь США ще й на Середньому Сході. Таким чином, у серпні 1972 р. виступаючи в Конгресі, помічник держсекретаря у справах Близького Сходу і Південної Азії Дж. Сіско, сформулював наступні положення близькосхідної політики США, виходячи з доктрини Ніксона:

1. Підтримка політичного розвитку та регіонального співробітництва, щоб гарантувати спокій та розвиток регіону;
2. Надання підтримки місцевим урядам для сприяння їх незалежності і забезпечення миру, прогресу та регіонального співробітництва без втручання США у внутрішні справи дружніх країн;
3. Заохочення Ірану, Саудівської Аравії, Кувейту і менших держав щодо активної взаємної співпраці з метою гарантування безпеки в регіоні;

4. Допомога в модернізації збройних сил Ірану та Саудівської Аравії, щоб дати їм можливість ефективно забезпечити свою власну безпеку і сприяти безпеці в регіоні в цілому;
5. Розширення дипломатичної присутності Вашингтону в даному регіоні;
6. Продовження розміщення невеликого морського контингенту в Бахрейні, який здійснюватиме місію відвідування дружніх портів в регіоні, щоб представляти американські інтереси [14, С.100].

Четвертий принцип, відомий як концепція «двох опор», став ключовим у американській політиці щодо регіону Перської затоки за президента Р. Ніксона. Іран і Саудівська Аравія були обрані в якості «представників» США для забезпечення безпеки і присутності американських національних інтересів в регіоні. Обидві дані країни розділяли американські побоювання щодо майбутньої радянської експансії в регіоні.

Як зазначив виконавчий директор міжнародного дослідницького проекту «Затока – 2000» у Колумбійському університеті Г. Сик, у процесі реалізації вказаної концепції Іран був, безумовно, головним партнером у зв'язку з його набагато більш чисельним населенням, відносно більш розвиненою економікою, потужними збройними силами, розміщенням між Радянським Союзом і Перською затокою, і готовністю шаха М. Реза Пехлеві, який був на престолі з 1941 р., відкрито співпрацювати з США в питаннях безпеки [19, С. 296]. Саудівська Аравія виконувала менш значущу роль. Її важливість насамперед полягала у володінні найбільшими світовими нафтовими родовищами і зростаючому впливові на арабські країни регіону.

Після перевороту 1953 р. організованого ЦРУ за адміністрації Д. Ейзенхауера, який повалив популістський і націоналістичний уряд прем'єр-міністра М. Моссадека і консолідував владу шаха над країною двосторонні відносини набули високої динаміки розвитку [56, С.2]. Підвищуючи військову міць Ірану та намагаючись балансувати між політикою двох наддержав в умовах виведення британської присутності у Перській затоці, М. Реза Пехлеві не втрачав можливості задовільнити свої амбіції щодо регіонального лідерства Ірану. Директор Центру глобальних досліджень у галузі міжнародних відносин GLORIA Б. Рубін зазначає, що розширення впливу Сполучених Штатів у Перській затоці та запровадження політики «двох опор» слід розглядати більше як перемогу шаха, який прагнув відігравати провідну роль в регіоні [16, С. 117].

Розгортаючи актинну діяльність в регіоні, шах приділяв велику увагу і внутрішній політиці. Розпочавши цикл реформ у 1960-х рр., які отримали назву «Біла революція» М. Реза Пехлеві мав на меті подолати феодальні пережитки та інтегрувати Іран у світову капіталістичну систему. «Біла революція» була обумовлена як внутрішніми потребами модернізації країни, так і наполяганнями США, адже президент Дж. Кеннеді вважав, що американська допомога союзникам не може замінити внутрішніх перетворень в цих країнах [1, С. 174]. Проте реформи, розпочаті шахом, сприяли вирішенню частково соціальних та економічних проблем і зовсім не торкнулись політичного життя. Знищення опозиції, численні порушення прав людини та загравання М. Реза Пехлеві з СРСР призводили до певного охолодження відносин із США. Американська зовнішня політика за адміністрації Дж. Кеннеді навіть характеризувалась певними спробами стримування шаха. Як вважає відомий британський політолог Д. Мюррей, це були перші і останні серйозні спроби у дореволюційний період «навести порядок у тому, що перетворилось згодом на нездорові і надзвичайно контрпродуктивні відносини» між двома країнами [13, С. 247]. Основними напрямками зовнішньої політики у 1960 – 70-х рр., яку шах назвав «незалежною національною політикою», було продовження реформ всередині країни разом зі зміцненням і розширенням економічних і військових відносин з США, мирне співіснування і співробітництво з СРСР у сферах торгівлі і промисловості, незважаючи на взаємні політичні протиріччя, а також посилення та поліпшення політичних і економічних відносин з країнами регіону [6, С. 312]. Проте, досліджуючи цей період, можемо стверджувати, що, все-таки, основним джерелом фінансування реформ всередині країни залишався економічний, політичний і військовий союз Ірану з США. У свою чергу ряд факторів закріпили рішучість США розширити ірано-американські відносини. Зокрема, в економічній сфері – це іранські запаси нафти і газу разом з відповідним ринком для капіталовкладення американських компаній, у політичній – узгоджена лінія Ірану і США щодо В'єтнаму і Близького Сходу, а з точки зору безпеки – наявність протяжного радянсько-іранського кордону і допомога Ізраїлю, як стратегічному союзнику США в регіоні.

Після приходу до влади адміністрації Р. Ніксона концепція «двох опор» почала активно запроваджуватись щодо Ірану, оскільки США спромоглись зберегти тісні відносини з Іраном у перехідний період 1960-х рр., під час якого Сполучені Штати активно надавали йому економічну допомогу а також змінили форми військової допомоги, перейшовши від дотацій до продажу в кредит. Протягом цього часу Іран здійснював більш незалежну зовнішню політику, що продемонструвало поліпшення відносин з Радянським Союзом, а також економічні і військові угоди укладені з СРСР у 1962 та 1964 рр..

Іран зосереджував свою зовнішню політику у трьох напрямках. Крім багаторічної співпраці з США в якості форпосту забезпечення та підтримки безпеки, Іран також почав розвивати радянський вектор зовнішньої політики, оскільки шах М. Реза Пехлеві був переконаний, що політичні та економічні вигоди переважатимуть ризики для національної безпеки Ірану [1, С. 174]. Третій напрямок був направлений на активне становлення переважаючого впливу Ірану на справи в регіоні для розширення доступу до нафтових ресурсів, а також блокування наростаючого впливу революційного арабського націоналізму в регіоні Перської затоки особливо після оголошення Великої Британії про намір вивести свої війська до 1971 року. Аналіз тогочасної міжнародної політики приводить нас до думки про готовність ключових країн до подібного розвитку подій. Цю думку підтверджує держсекретар Г. Кіссінджер, який вважав, що було надзвичайно важливо і необхідно, щоб підтримувався регіональний баланс влади [14, С. 165]. Оскільки Іран був готовий заповнити вакуум, залишений англійцями і забезпечити необхідну військову техніку за власний рахунок, США надали шаху карт-бланш в частині закупівлі озброєнь, крім ядерної зброї. Іран отримав безпрецедентну кількість і високий технологічний рівень зброї, яку США почали постачати у 1970-х рр.

Крім того, на основі аналізу документів двосторонньої співпраці, які були розсекречені з 2000 р. та опубліковані на сайті Державного Департаменту США, можна зазначити наступні підходи Вашингтону щодо політики в Ірані:

- Підтримка незалежності та суверенітету країни;
- Тісні зв'язки з шахом;
- Мінімізація зовнішньополітичних взаємин іранського керівництва з СРСР;
- Підтримка об'єктів для забезпечення комунікації та розвідки а також привілеї використання повітряного простору для перельотів над Іраном;
- Вплив на політику Ірану для підвищення стабільності і безпеки на Середньому Сході;
- Підтримка доступу Заходу до іранської нафти, захист та розширення американських інвестицій, здобуття максимально можливої частки у зростаючому іранському ринку [5].

Ключовим напрямом співпраці у військовій сфері було сприяння модернізації збройних сил Ірану. Перманентні прохання шаха щодо постачання військового устаткування з США значно збільшилися після оголошення британцями виведення їх військ з Перської затоки і становило більше 100 млн. дол. щороку [10]. США ретельно вивчали вимоги щодо постачання зброї, їх вплив на стабільність в регіоні та розвиток економіки Ірану. Також було очевидно, якщо США не пролонгує свій статус основного постачальника зброї, інтереси Сполучених Штатів щодо Ірану, включаючи можливість дотримуватись стратегічних інтересів та впливати на вектори зовнішньої та внутрішньої політики іранського керівництва, значно послабляться.

Крім того США запровадили за вимогою шаха грантову допомогу на навчальну програму для збройних сил Ірану, яка в різні роки становила від 900 тис. дол. до кількох мільйонів (у 1971 р., зокрема, 2,4 млн. дол.). Визначальним було те, що Закон про іноземну допомогу забороняв безоплатну допомогу на суму понад 500 тис. дол., саме тому президент Р. Ніксон за порадою Радника з питань національної безпеки Г. Кіссінджера підписував її як таку, яка має важливе значення для національної безпеки США, що тоді дозволяло здійснювати фінансування у таких обсягах [11].

США використовували всі існуючі можливості, зокрема військову програму кредитування, щоб переконати шаха та іранський уряд щодо важливості зосередження фінансових та людських ресурсів для економічного розвитку. Особливого значення також мали програми обміну у рамках різних програм (Програма Фулбрайта, Корпус миру), а також співпраця у науковій сфері, де Іран потребував передових технологій та загального сприяння й координації у проведенні реформ.

Вимагаючи нарощування військової співпраці і підтверджуючи спроможність виплат збільшенням бюджету від продажу нафти, шах запросив президента Р. Ніксона та Радника з національної безпеки Г. Кіссінджера на зустріч у Тегеран, яка відбулася 10-11 травня 1972 р. Після переговорів Р. Ніксон прийняв безпрецедентне рішення, яке дозволяло Ірану придбати у США будь-яку неядерну зброю, включаючи потужні й сучасні літаки F-14 і F-15. Незважаючи на попередження Пентагону, Г. Кіссінджер порадив Міністерству оборони дозволити Ірану придбати військову техніку у великих об'ємах. В той же час, президентом Р. Ніксоном було наказано Міністерству оборони США і Державному департаменту «утримуватися від процесу моніторингу продажу зброї [в Іран]» [12, С. 73]. Тому у доповіді Сенату зазначалося, що таке екстраординарне рішення президента сприяло ефективному уникненню Ірану від наглядних правил Сенату і Міністерства оборони.

На нашу думку, військова політика США і закупівля шахом зброї перетворили Іран в країну з потужним військовим оснащенням та безпрецедентними наземними, морськими і повітряними силами в регіоні. У 1970 – 75 рр. Іран витратив 6,9 млрд дол. на оснащення своєї оборонної системи, в основному співпрацюючи з США. Іран придбав 80 найдорожчих та найпотужніших винищувачів на той час – Томкет F-14, вартістю 11 млн. дол. кожен, а об'єм закупівель військової техніки у американської авіабудівної компанії Grumman Corporation становив 2,3 млрд. дол. в 1974 р. Військовий бюджет Ірану збільшився майже у 7 разів з 1,4 млрд. дол. в 1972 р. до 9,4 млрд. дол. в 1977 р. [17].

Адміністрації Р. Ніксона стверджувала, що інтереси Ірану та Сполучених Штатів мають багато спільних засад, і як сказав радник з питань національної безпеки Г. Кіссінджер, що погляди США та Ірану на вирішення всіх великих міжнародних проблем були паралельні та посилювали і доповнювали політику один одного. У той же час, на думку Г. Кіссінджера шах був унікальним лідером і абсолютно вигідним для США [21].

Враховуючи інтереси США, політика «двох опор» ефективно запроваджувалась на Середньому Сході. Звітуючи перед Конгресом 3 травня 1973 р., Р. Ніксон високо оцінив країни Перської затоки за зусилля брати на себе відповідальність за їх безпеку, зокрема Іран і Саудівську Аравію, за підвищення стабільності регіону. Президент США також заявив, що, оскільки збільшуються енергетичні потреби Сполучених Штатів та інших промислово розвинених націй, потреба в нафті з Перської затоки також збільшуватиметься. Крім того, Р. Ніксон зауважив, що забезпечення тривалого постачання енергоресурсів із Середнього Сходу стає все більш важливим завданням для Сполучених Штатів, Західної Європи та Японії [14, С. 99]. Можемо стверджувати, це одна з найбільш ранніх заяв президента з приводу важливості нафтових ресурсів у Перській затоці.

Проте «війна Судного дня», яка розпочалася 6 жовтня 1973 р. вторгненням єгипетських та сирійських військ в Ізраїль під час єврейського свята Йом-Кіпур супроводжувалась нафтовою кризою. Арабське нафтове ембарго, запроваджене у результаті арабо-ізраїльської війни в 1973 р., викликало коригування пріоритетів політики США в Перській затоці [9, С.85]. Економічна вразливість США і Західної Європи до ембарго на поставки нафти підкреслила стратегічну важливість регіону. Власне, енергетичні та економічні питання стали пріоритетними серед стратегічних інтересів США. Таким чином, політика «двох опор» Р. Ніксона тепер спрямовувалась на відновлення доступу до запасів нафти в регіоні за розумними цінами і в достатній кількості для задоволення потреб Сполучених

Штатів і їх союзників, та відновлення експорту нафти країнами регіону для збільшення їх доходів і в конструктивний спосіб стимулювання здорового розвитку економіки та підтримки міжнародної системи.

Також в результаті арабо-ізраїльської війни, США переглянули ще раз свою стратегію в Індійському океані і дійшли висновку, що не можуть розраховувати на допомогу союзників. Без надійної союзницької підтримки своїх дій в регіоні, поряд з підвищеною підозрою зростаючої радянської військової присутності в регіоні, США почали періодичні морські розгортання в Індійському океані і розмістили на о. Дієго-Гарсія велику американську військову базу, здатну забезпечувати основні повітряні і морські розгортання [7, С. 25].

Після зростань цін на нафту у чотири рази (з 3 до 12 дол. за барель) у зв'язку з подіями 1973 р. дохід Ірану від нафти склав 20 млрд. дол. на рік, а процес купівлі зброї знову поновлюється, оскільки військовий бюджет Ірану становив на той час вже 40% всього бюджету. Основним аргументом Р. Ніксона та Г. Кіссінджера щодо надання повної військової підтримки М. Реза Пехлеві було те, що США повинні були мати потужний місцевий форпост для захисту власних інтересів у регіоні Перської затоки [17]. На думку В. Полка, директора Інституту міжнародних відносин Е. Стівенсона, який працював в період адміністрації президента Дж. Кеннеді в Раді Держдепартаменту з планування політики на Близькому Сході і в Північній Африці, таке нарощування зброї з боку Ірану було майже безконтрольним і замість того щоб спонукати шаха витратити менше на озброєння і більше на справжні потреби населення, Держсекретар Г. Кіссінджер видавав розпорядження задовольняти всі вимоги шаха [15, С. 122]. Пізніше сюди, до речі, включились і обладнання та технології щодо виготовлення ядерної зброї, що згодом, на нашу думку, і поглибило тридцятилітню конфронтацію між США та Іраном, тому що після Ісламської революції 1979 р. ніхто в США не міг уявити, наскільки питання ядерних технологій призведе до глибокого конфлікту між двома країнами.

До кінця 70-х рр. Іран перетворився на могутню регіональну опору для американських геополітичних інтересів на Близькому та Середньому Сході. Шах виступав регіональним «жандармом», дозволяючи США підтримувати свою владу в регіоні без великої військової присутності за рахунок експорту своєї зовнішньої політики за допомогою Ірану. Виправдовуючи будь-які дії М. Реза Пехлеві та відзначаючи його як сильного і вмілого лідера, адміністрація Р. Ніксона розуміла, що в іншому випадку це б підірвало його авторитет та намагання, а отже, й основні цілі Сполучених Штатів у регіоні. Як зазначає американський історик, фахівець із зовнішньої політики, неоконсерватор М. Ліден, «американські особливі відносини з Іраном піддавались значній критиці, але в контексті їх слід вважати відмінним рішенням для обох сторін» [8, С. 205]. Насправді США не могли дозволити собі втратити підтримку шаха у 1970-ті рр. і не мали привабливої альтернативи тій політиці, яку здійснювали. Америка розвивала занадто тісні відносини з Іраном і, як писали у 1970-х рр. у пресі: «Вашингтон, таким чином, в якійсь мірі протягом багатьох років став заручником шаха, незалежно від того, хто був президентом США» [4].

Вже на початку 1970-х рр., стало зрозуміло, що шахський режим був побудований на досить слабкому і крихкому фундаменті, а наслідки продовження існуючої системи управління країною могли бути досить суттєвими. Крім того за адміністрації Р. Ніксона двосторонні відносини США з Іраном перетворились на відносини з шахом, які характеризувалися цілковитим ігноруванням численних внутрішніх проблем та порушень прав людини в Ірані. Зростаючі антиамериканські настрої серед іранського населення були породжені сприйняттям Сполучених Штатів як основного винуватця у всіх внутрішньополітичних негараздах та невдалих реформах шаха. Це посилювалося зростаючою кількістю американських військовослужбовців в Ірані, та гострим переконанням і обуренням населення, що Іраном на той час маніпулювала та керувала іноземна держава.

«Біла революція» закінчилася реакцією у вигляді Ісламської революції 1979 р. Саме ці події в Ірані та ряд інших в регіоні перешкодили запровадження Доктрини Ніксона і спричинили до наростання більш агресивної політики США щодо регіону Перської затоки. Падіння шахського режиму в Ірані та Ісламська революція, введення радянських військ до Афганістану, війна за кордони між Північним та Південним Єменом, початок ірано-іракської війни – свідчили про високий рівень напруженості і конфліктності на Близькому і Середньому Сході. Падіння режиму шаха на початку 1979 р. мало найбільший вплив на політику США в регіоні [18, С. 50]. Без режиму шаха Доктрина Ніксона була недієвою, оскільки Саудівська Аравія не змогла перейняти на себе роль ключового партнера та виразника інтересів США.

Висновки. Таким чином, США активно розвивали близькосхідний вектор у своїй зовнішній політиці у 70-ті рр. XX ст., який ґрунтувався на Доктрині Ніксона. Враховуючи економічні, політичні, військово-стратегічні та валютно-фінансові інтереси США, концепція «двох опор» ефективно запроваджувалась на Близькому та Середньому Сході, проте Ісламська революція 1979 р. та раптовий і повний крах шахського режиму в Ірані перекреслили десятилітню стратегію США в регіоні Перської затоки.

Доктрина Ніксона перетворила Іран в активного гравця в регіоні і зміцнила економічний і військовий союз між Іраном і США. Із здійсненням цієї політики збільшився обсяг капіталовкладень американських компаній і банків у країні, а Іран перетворився в одного з найбільших покупців зброї у США.

Географічне розташування, іранські нафтові ресурси з одного боку та економічні інтереси США – з іншого сприяли тому, що Іран став розглядатися в глобальній стратегії Вашингтона у якості одного з безпекових регіональних форпостів. А запровадження концепції «двох опор» у рамках реалізації Доктрини Ніксона перетворили цю країну в американський протекторат на Середньому та Близькому Сході. Очевидні вигоди від двосторонніх відносин були дуже відчутними для Сполучених Штатів, оскільки Іран мав можливість і бажання відіграти таку роль в регіоні, а дружні зв'язки між країнами мали позитивну історію відносин. Іран став надійним та важливим джерелом нафти та інших ресурсів для США і такий напрямок відносин сприяв розвитку ринку для американських товарів і послуг та вигідному вкладенню інвестицій, а також забезпечував необхідний повітряний коридор між Європою та Сходом, що дозволяло США використовувати територію Ірану для спеціального зв'язку та розвідки.

Бібліографічний список:

1. Манучихри А. Политическая система Ирана / Аббас Манучихри. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2007. – С.174.
2. Abrahamia E. The Coup: 1953, The CIA, and The Roots of Modern U.S.-Iranian Relations/ Ervand Abrahamia. – The New Press, 2013. – p.56.
3. Bradley P. Recent United States policy in the Persian Gulf (1971-1982) / Paul Bradley. – NY: Thompson Rutter, 1982. – p.11.
4. Butters A. Talking and Listening to Iran / Andrew Lee Butters [Електронний ресурс] // Time. – Режим доступу: <http://content.time.com/time/printout/0,8816,1879171,00.html>
5. Foreign Relations of the United States: Nixon-Ford Administration. – Volume E-4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/frus/nixon/e4/index.htm>
6. Iran: a country study / [edt. G. Curtis, E. Hooglund]. – Library of Congress, 2008. – p. 312
7. Kuiholm B. The Persian Gulf and United States Policy: A Guide to Issues and References/ Bruce R. Kuiholm. – Claremont: Regina Books, 1984. – p. 25.
8. Ledeen M. The Iranian Time Bomb: The Mullah Zealots' Quest for Destruction / Michael A. Ledeen. – Truman Talley Books, 2007. – p. 205.
9. Long D. The United States and the Persian Gul / David E. Long, Eaton T. White. – Washington: National Defense Security, 1979. – p.85.
10. Memorandum From the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon, Washington, April 29, 1969 [Електронний ресурс] // U.S. Department of State Archive. – Режим доступу: <http://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/frus/nixon/e4/65009.htm>
11. Memorandum From the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon, Washington, January 11, 1972 [Електронний ресурс] // U.S. Department of State Archive. – Режим доступу: <http://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/frus/nixon/e4/69475.htm>
12. Miglietta J. American Alliance Policy in the Middle East, 1945-1992 Iran, Israel, and Saudi Arabia / John P. Miglietta. – Lexington Books, 2002. – p. 73.
13. Murray D. US Foreign Policy and Iran: American-Iranian Relations Since the Islamic Revolution. Contemporary Security Studies / Donette Murray. – Oxon: Routledge, 2010. – p. 247.
14. Nakhieh E. The Persian Gulf and American Policy/ Emile A. Nakhieh. – New York: Praeger Special Studies, 1982. – p.100.
15. Polk W. Understanding Iran / William R. Polk. – Palgrave Macmillan 2009. – p.122.
16. Rubbin B. Cauldron of Turmoil: America in the Middle East / Barry Rubbin. – Houghton, 1992. – p. 123.
17. Shahedi M. U.S. Policy on Arms Sales to Iran during Nixons Administration [Електронний ресурс] / M. Shahedi. – Режим доступу: http://iichs.org/index_en.asp?id=1140&doc_cat=23
18. Sick G. Evolution of U. S. Policy in the Persian Gulf, Prepared Statement for Hearings to the Subcommittee on Economic Stabilization / Gary Sick. – U. S. Congress, House Committee on Banking, Finance, and Urban Affairs, 100th Cong. 2d sess., 1988. – p.50.
19. Sick G. The United States and the Persian Gulf in the Twentieth Century/ Gary Sick // The Persian Gulf History; ed. Potter L. – United States: Palgrave Macmillan, 2009. – p. 296.
20. State Of the Union: Presidential Rhetoric From Woodrow Wilson To George W. Bush [ed. D. Kalb, G. Peters]. – CQ Press, 2006. – p.663
21. Yarukhi H. Iran and Nixon Doctrine [Електронний ресурс] / Hussein-Ali Yarukhi. – Режим доступу: <http://www.rohama.org/en/content/757>.

УДК 327.7

ПОЗИТИВНІ І НЕГАТИВНІ НАСЛІДКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ В КРАЇНАХ БАЛТІЇ ТА ВСТУПУ ДО ЄС

Кокорев О. В., к. филос. н., докторант кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Україна)

Кокорев О. В., Позитивні і негативні наслідки трансформації в країнах Балтії та вступу до ЄС.

Показано, що перетворення в державах Балтії та вступ до ЄС і НАТО представляють науково-практичний інтерес в силу того, що більшість країн пострадянського простору були орієнтовані на досить швидке за масштабами історії органічне включення в європейський інтеграційний процес. Однак, це вдалося лише країнам Балтії. Визначені позитивні і негативні наслідки цих процесів.

Ключові слова: європейська інтеграція, країни Балтії, перетворення, трансформації, сучасний політичний процес, пострадянський простір.

Кокорев А. В. Позитивные и негативные последствия трансформации в странах Балтии и вступления их в ЕС.

Показано, що преобразования в государствах Балтии и вступления их в ЕС и НАТО представляют научно-практический интерес в силу того, что большинство стран постсоветского пространства были ориентированы на достаточно быстрое за масштабами истории органическое включение в европейский интеграционный процесс. Однако, это удалось только странам Балтии. Определены позитивные и негативные последствия этих процессов.

Ключевые слова: европейская интеграция, страны Балтии, трансформации, современный политический процесс, постсоветское пространство.

Kokorev O. Positive and negative consequences of transformations in the Baltic states and their entry to the EU.

It is shown, that transformations in the Baltic states and their entry to the EU and NATO present scientific and practical interest. Despite the most post-soviet countries were oriented to rapid organic plugging in the European integration process, however, it was succeeded only to the Baltic states. The positive and negative consequences of these processes were certain.

Key words: European integration, Baltic states, transformations, modern political process, post-soviet space.

Політичні і економічні трансформації в країнах Балтії – це сучасний феномен, який викликає серйозний науковий інтерес багато дискусій щодо оцінки реального стану цих країн і наслідків перетворень.

Актуальність зазначеної тематики визначається тим, що перетворення в країнах Балтії за чверть століття – це, перш за все, перехід від однієї системи господарювання до іншої в досить стислі терміни і входження в Європейський Союз першими з країн пострадянського простору – країн минулого Радянського Союзу.

Перетворення в державах Балтії представляють науково-практичний інтерес в силу того, більшість країн були орієнтовані на досить швидке за масштабами історії органічне включення в європейський інтеграційний процес. Латвія, Литва, Естонія за короткий період пережили радикальні соціально-економічні, політичні перетворення, вступили в Європейський Союз, НАТО, СОТ.

В даний час відбулася оцінка реформ як в економіці, так і в соціальній сфері. Також представляється доцільною в силу вироблення напрямку оптимального вектора розвитку зовнішньоекономічної стратегії з країнами даного регіону з урахуванням їх політичного суверенітету і членства в ЄС.

Актуальність дослідження пояснюється ще й тим, що федералізація відносин при розвитку економічної інтеграції в Західній Європі зумовила модифікацію співвідношення сил як всередині ЄС, так і на світовому ринку, трансформування зовнішньоекономічних зв'язків в даному регіоні.

Європейський Союз за складом господарств окремих країн економічно не однорідний, і держави Балтії представляють собою специфічну групу країн – відносяться до периферії ЄС як інтеграційного об'єднання, де високо впливають на політичний істеблшмент європейських органів. Реалізація національних політико-економічних інтересів народів цих держав в рамках ЄС була підпорядкована пріоритетам європейської інтеграції.

Світова фінансово-економічна криза фактично сформувала умови більш реалістичних відносин політиків і економістів країн Балтії до місця і ролі їх національних господарств, як у складі ЄС, так і у світовому господарстві в цілому. І саме ця обставина позначила формування більш прагматичного підходу до зовнішньоекономічного співробітництва при відмові від його зайвої ідеологізації. Всі ці трансформації в політиці і економіці країн Балтії в сучасних умовах зумовлюють не тільки їх уважний аналіз з боку українських дослідників, а й ставлять завдання розробки адекватної політико-економічної стратегії в даному регіоні, що сприяє активізації використання раніше сформованих переваг і новостворюваних передумов для зовнішньоекономічного співробітництва.

Таким чином, метою статті є розгляд позитивних і негативних наслідків трансформації в країнах Балтії з урахуванням вступу останніх до ЄС задля креативного аналізу і використання їх досвіду для інших країн пострадянського простору, зокрема України.

Вивчення міжнародної інтеграції та її ролі у взаєминах з ЄС, викладається в роботах багатьох дослідників. Особливо слід відзначити праці таких авторів, як: Б. Балашші, Д. Митрани, В. Молле, А. Спінеллі, Е. Хааса, ін. В ході розробки теми були використані праці вчених, що займаються проблематикою країн Балтії, як-от: Р. Симонян, Г. Федоров, С. Жданов, Т. Мозель, С. Ознобцев, І. Григор'єв, в чиїх роботах розкриваються окремі аспекти країн Балтії і перетворень, що відбулися під час становлення незалежності.

Процес розпаду Радянського Союзу зайняв тривалий період часу; саме в цю стадію занепаду СРСР вписується перехід Естонії, Латвії та Литви від статусу Радянських Соціалістичних республік до статусу незалежних держав. Ці республіки були першими, які виказали бажання негайного виходу зі складу СРСР.

Відцентровий рух, що охопив прибалтійські республіки з перших місяців 1989 року, характеризувався серією маніфестацій і хвилювань, які увійшли в історію під назвою «співочої революції». Деякі з цих демонстрацій справили сильне враження на світову думку і суттєво вплинули на інші республіки СРСР.

Першою республікою СРСР, яка заявила про свою незалежність 11 березня 1990 року, була Литва. Згодом Естонія і Латвія вчинили за прикладом Литви, хоча формальне визнання незалежності настало із запізненням у декілька місяців через коливання міжнародної спільноти. Це рішення офіційно було прийнято тільки після проваленого антиурядового путчу 1991 року.

З цього моменту прибалтійські республіки стали стрімко здійснювати структурні реформи з метою організації вільних ринкових відносин, щоб скоротити розрив з сусідніми західними країнами. Ефективність вжитих

заходів мали безумовні позитивні результати, що дозволило країнам вступити у такі міжнародні організації, як НАТО (в березні 2004 року) і ЄС (у травні того ж року).

Членство в НАТО було для країн Балтії одним з основних завдань євроатлантичної інтеграції. З одного боку, воно задовольняло запити політичних еліт і створювало безпеку суспільству. З іншого боку, дозволило елітам позиціонувати свої країни як форпост проти Росії, прикордонну територію між Заходом і Сходом.

Після вступу в Північноатлантичний блок перед країнами Балтії постала кілька складних завдань:

- підтримка (точніше, досягнення) рівня витрат на оборону в розмірі 2 % ВВП;
- продовження реформування збройних сил і модернізація військової інфраструктури;
- участь у спільних військових операціях і навчаннях Альянсу;
- забезпечення патрулювання повітряного простору союзниками;
- підтримка політики «відкритих дверей».

Крім того, варто зазначити, що умови ЄС, які здавалися такими привабливими для Литви, Латвії та Естонії, виявилися на справі не настільки вигідними. Ці країни зіткнулися, в першу чергу, з такими проблемами, як сильна європейська конкуренція, обов'язкове виділення коштів на «порятунок» інших економік. Варто відзначити, що саме ці країни жили за рахунок фінансування Європейським Союзом, що проходило у кілька етапів. Так, на першому етапі виплат допомогу від ЄС Естонії в 2004-2006 рр. склала 800 млн євро, що вплинуло на поліпшення економічної ситуації і викликало зростання показників.

Аналіз динаміки розвитку прибалтійських і центральноєвропейських країн показує, що стосовно рівня добробуту населення вони йшли практично однаковим шляхом розвитку, і з моменту вступу ЄС також відчували поступове поліпшення рівня життя населення, який досяг свого піку перед початком світової економічної кризи.

Ставши учасниками престижних міжнародних форумів, три країни продовжили своє просування шляхом бурхливого економічного зростання. Але непропорційно роздуте фінансування економіки, хоча і забезпечило відсоткове зростання валового національного продукту, що вилився в двоцифрових значеннях, виявилось палицею з двома кінцями під час кризи 2008-2009 років. Естонія, Латвія і Литва отримали сумний титул країн, які найбільше постраждали від фінансової бурі. Валовий національний продукт Латвії впав на 18 % в найжахливіший рік кризи 2009 [5].

Дуже складне переплетіння в цих країнах тендітної економічної ситуації, делікатної політичної рівноваги, двосторонніх відносин з російським гігантом і політики надання громадянства, що проводиться національними урядами, дає вельми багатогранну картину з важко передбачуваним геостратегічним становищем Східної Європи. Почнемо з Латвії, що є важливим транспортним вузлом.

Так, важливий транспортний вузол Європи – Латвія відразу після отримання незалежності почала здійснювати програму деіндустріалізації, що супроводжувалася закриттям заводу-гіганта з виробництва електротехніки ВЕФ, заводу з виробництва мікроавтобусів РАФ, що призвело до значного зростання рівня безробіття, особливо серед робітничого класу. Заводи з переробки рибної продукції теж постраждали від втрати внутрішнього ринку СРСР. Валовий національний продукт скоротився на 12,6 % в 1991 році, на 32,1 % в 1992 році і на 11,4 % в 1993 році. Незважаючи на це, політична верхівка хотіла, щоб банківський сектор і логістика стали галузями-двигунами відродження економіки країни. Прямі західні інвестиції сприяли розвитку економічного «буму» в перші роки нового тисячоліття. Тим не менш, вибух фінансової «бульбашки» в 2008 році завдав економіці країни величезної шкоди.

У 2010 році валовий національний продукт Латвії ледь досягав 90 % того, що був зареєстрований в останній рік під час перебування Латвії Радянської Соціалістичної республікою в складі СРСР в 1990 році. Високий рівень безробіття (13,2 % у травні) продовжує підживлювати втеча громадян у бік Заходу (особливо в англomовні країни). Після розпаду Радянського Союзу населення скоротилося на 400 тисяч осіб, а зменшення людських ресурсів ще більше загострило етнічні тертя між російськими і латиськими громадянами.

Щодо Естонії, то вона пережила інтенсивну кампанію індустріалізації в радянський період. Так само як і в Латвії, маса іммігрантів, в основному некваліфікованих робітників, залучених робочими місцями, відбулася на демографічній ситуації. Після здобуття незалежності Естонія теж ввела жорсткі закони на отримання громадянства, що представляють перешкоду для не естонців. У той час як в Італії обговорюється питання – за яким принципом давати громадянство – *ius sanguinis* e *ius soli* (по крові або по місцю народження – прим. перекладача), у естонців не було сумнівів в цьому питанні. Естонцями є ті, хто мав естонське громадянство на 16 червня 1940 року, коли радянські війська увійшли в країну, і їх нащадки. Для всіх інших процедура отримання громадянства залежить від часу проживання на території країни і особливо на знанні естонської мови.

Естонія теж ввела два види паспортів: сірі – для тих, хто не має громадянства, і блакитні – для естонських громадян. Цей вибір привів до подальшої етнічної ізоляції для власників сірих паспортів. Тобто, у країні склалася тривожна картина, де мовний розрив слідував за етнічним і поглиблював його.

Щодо третьої країни Балтії – Литви, то вона може похвалитися перед своїми північними сусідами значною етнічною однорідністю складу її населення (приблизно 85 % литовців). Завдяки цій особливості немає особливих суперечок між різними етнічними групами у цій самій південній з прибалтійських республік. Країна пішла по шляху надання громадянства всім, які подали запит, не змушуючи жителів республіки здавати іспит з литовської мови.

Незважаючи на це, Литва теж переживає важкий соціально-економічний момент. Рівень безробіття досяг 17,9 % в 2010 році, а приросту населення немає взагалі, воно убуває (-0,27 %). Це один з найгірших показників у світі. Литва стала першою європейською країною, яка ввела в дію Третій енергетичний пакет ЄС, що передбачає серед інших положень роз'єднання управління мережами газопроводів і контролю за ними акціонерних товариств [3].

До кінця липня 2014 р споживчі ціни у 18 країнах валютного блоку, за даними Світового банку, виросли в річному обчисленні лише на 0,4% – це найнижчий показник з жовтня 2009 р. [3].

Однак можна виділити наступні основні класичні елементи успішної європейської інтеграції, які в теорії повинні бути основою будь-якого перспективного об'єднання.

У першу чергу, необхідно відзначити, що інтеграція має шанси на успіх тільки в тому випадку, якщо її учасники досить чітко визначили її стратегію, головні етапи та їх послідовність. У стратегію європейської інтеграції в міру її виконання не раз вносилися корективи, але її загальний вектор залишався незмінним.

Регіональна інтеграція в силу складності і різноманіття проблем і завдань, відмінності інтересів її учасників і т. д. несумісна з поспішністю. Спроби порушити послідовність завдань або дій і т. п. приречені на невдачу і можуть поставити під сумнів саму ідею інтеграції.

Бібліографічний список:

1. Носов, М. Г. ЕврАзЭС и интеграционный опыт ЕС / М. Г. Носов, А. Ю. Бочеввер, Ю. А. Борко. — М.: Ин-т Европы, 2013. — 112 с.

2. Goods and services (BPM5): Trade balance indicators, annual, 1980–2013 [Electronic resource] // UNCTADSTAT. — Mode of access: <<http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=16418>>.

3. Inflation, consumer prices (annual %) [Electronic resource] // The World Bank. — Mode of access: <<http://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG>>.

4. List of EU-members [Electronic resource] // European Union. — Mode of access: <http://europa.eu/about-eu/countries/index_en.htm>

5. Monthly bulletin of Latvian Statistics. June 2011. – Central Statistical Bureau of Latvia, Riga, 2011. – P. 109.

УДК 321.327

РЕНКІНГИ МІСТ ЯК РЕЗУЛЬТАТ КОМПАРАТИВНО-ПОЛІТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПОЗИЦІЙ МІСТ У ПРОСТОРІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Демичева А.В., к. соц. н., доцент кафедри соціології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (Україна)

Демичева А.В. Ренкінги міст як результат компаративно- політичного аналізу позицій міст у просторі міжнародних відносин.

Місто є повноцінним актором у сучасному просторі міжнародних відносин, отже може виступати й повноцінною одиницею компаративно-політичного аналізу. Результатом такого аналізу є фіксація внутрішньої структури та розподілу позицій домінування серед міст, в першу чергу глобальних/світових. Цей розподіл та його легітимація відбувається через механізм ранжування, створюючи картину світової ієрархії міст. На підставі порівняння міст за певний проміжок часу та за чітко визначеними критеріями складаються міжнародні ренкінги міст, які, зазвичай, мають моніторинговий характер. При цьому ренкінги мають як позитивні характеристики, так і певні обмеження, пов'язані в першу чергу з ігноруванням контекстів.

Ключові слова: глобальне місто, місто, компаративно-політичний аналіз, ренкінг, рейтинг

Демичева А.В. Рэнкинги городов как результат компаративно-политического анализа позиций городов в пространстве международных отношений.

Город выступает полноценным актором в современном пространстве международных отношений, следовательно, может являться и полноценной единицей компаративно-политического анализа. Результатом такого анализа является фиксация внутренней структуры и распределения позиций доминирования среди городов, в первую очередь глобальных/мировых. Это распределение и его легитимация происходит через механизм ранжирования, создавая картину мировой иерархии городов. На основании сравнения городов за определенный промежуток времени и по четко определенным критериям составляются международные рэнкинги городов, которые, как правило, имеют мониторинговый характер. При этом рэнкинги имеют как положительные характеристики, так и определенные ограничения, связанные в первую очередь с игнорированием контекстов.

Ключевые слова: глобальный город, город, компаративно-политический анализ, рэнкинг, рейтинг

Demicheva A.V. Cities' ranking as a result of comparative-political analysis too the position of a city the field of international relationship.

City is the full player in the modern international relations, therefore can be considered as an independent unit of comparative-political analysis. The result of such analysis is a fixation of the inner structure and separation of dominating positions among the cities. This separation and its legitimation occurs through the mechanism of

ranking, creating a picture of the world hierarchy. Based on comparison of the cities during certain period of time due to the strict criterion the international cities rankings are made that usually have monitoring feature. Along with positive characteristics, rankings also have some limitations, mostly connected with the ignorance of the context.

Key words: global city, city, comparative-political analysis, ranking, rating.

Одним з маркерів сучасних міжнародних відносин (далі – МВ) є зростання як числа, так і різновидів соціальних акторів, які у різній формі приймають в них участь, формують та переформатовують їх, що дозволяє стверджувати про відтворення в МВ таких характеристик постіндустріального суспільства, як поліваріативність, фрагментарність, пластичність, взаємозалежність, підвищення значення локального рівня тощо. Одним з нових акторів у просторі МВ є міста, які претендують на значну та самостійну роль у світі та світовій політиці, в першу чергу йдеться про глобальні (світові) міста. Проблема ситуація полягає в тому, що серед глобальних/світових міст як акторів МВ є внутрішня структурація та розподіл позицій домінування. Цей розподіл та легітимація відбувається через механізм ранжування глобальних міст, створюючи картину домінування та світову ієрархію міст, яку можна дослідити за допомогою компаративно-політичного аналізу. Тобто, головною метою дослідження при такому аналізі є співставлення міст за один проміжок часу за чітко визначеними критеріями. Місто у даному випадку виступає достатньо зручним об'єктом, оскільки має чіткі кордони, статистичне відображення тих процесів та видів діяльності, що відбуваються в ньому.

Історіографічний огляд повинний охоплювати два ракурси заявленої теми: специфіку компаративного аналізу та статуси міст (в першу чергу, глобальних) у просторі МВ. Отже, щодо компаративного аналізу, то серед сучасних дослідників компаративістики можна виділити А. Лейпхарта, Дж. Сарторі, Х. Мелчоу, Дж. Пауелла та ін. В Україні тематиці змісту та застосування копаративно-політологічного підходу присвячені праці О. Долженкова, М. Кармазіної, В. Кобильника, Л. Могилевець, А. Романюка, О. Чальцевої та ін.

Щодо інтерпретації міст як нових акторів МВ, то увага науковців справедливо зосереджена переважно на глобальних містах, які є об'єктами наукових розробок багатьох західних науковців, серед яких К. Аббот, Дж. Биверсток, Ф. Бродель, П. Геддес, М. Кастельс, Р. Коген, С. Сассен, П. Тейлор, М. Тимберлейк, Р. Флорида, Дж. Фрідман, П. Холл, Дж. Якобс та ін. На пострадянському науковому просторі відзначимо колективні монографії «Глобальный город: теория и реальность» під ред. Н.А. Служи, «Город в контексте глобальных процессов» під ред. І.І. Абилгазієва, І.В. Ильїна, Н.А. Служи; статті російського науковця Є.Г. Довбиша (роль глобальних мереж міст у світовій політиці); дослідження українських авторів Ю.Ю. Хватова (аналіз рейтингу конкурентоздатності глобальних міст), П.П. Баранцева (глобальні міста та індикатори їх класифікації), Н.С. Німченко (економічний потенціал глобальних міст), Скавронської І. (подібності та відмінності світових й глобальних міст з точки зору економіки), Л.Г. Руденко, І.Г. Савчук (міжнародні функції міст) та ін.

Щодо джерел інформації, зазначимо Індекс глобальних міст (GCI) Міжнародної компанії «А. Т. Kearney», дослідження глобальних міст британської групи GaWC, Індекс конкурентоздатності глобальних міст GCCI британського центру The Economist Intelligence Unit, ренкінги Mercer Human Resource Consulting.

Метою статті є розгляд можливостей копаративно-політичного аналізу при дослідженні позицій (статусів) міст у просторі МВ та результату такого аналізу у вигляді міжнародних ренкінгів міст.

Викладення основних результатів. Застосування порівняння в політичних дослідженнях має давню історію, проте про певну науковість таких робіт можна казати з к. XIX ст. Працям дослідників другої половини XIX - початку XX ст. Е. Фрімену, Дж. Брайсу, М. Дюверже, К. Шмітту, К. Фрідриху, А. Зігфріду та ін. був притаманний типовий паралельний опис окремих національних політик. Переломний момент у застосуванні компаративного підходу в політології відбувся у середині 50-х рр. минулого століття, що пов'язано з діяльністю Еванстонського семінару та Р. Макрідісом. Подальший розвиток порівняльного підходу в політології забезпечили теоретичні розробки Г. Екстейна та С. Роккана, а у подальші роки - Г. Алмонд, Д. Аптер, Р. Даль, Ш. Ейзенштадт, С. Хантінгтон та ін. Цей етап був присвячений переважно вивченню і вирішенню проблем політичного розвитку. Сьогодні компаративні дослідження відрізняє методологічний плюралізм, застосування як кількісних, так і якісних методів дослідження, розширення тематичного поля тощо. Використання компаративного методу надає можливість зробити політологічне дослідження більш глибоким та аналітичним, включити кожне конкретне дослідження (локальне) в ширший (глобальний) контекст. Способи порівняння, які застосовуються в політології, досить різноманітні. До провідних належать порівняльно - зіставний метод, орієнтований на вияв природи різноманітних об'єктів; історико - типологічне та історико - генетичне порівняння. Американський вчений Ч. Реджин вважає, що порівняльний метод у суспільно - політичних дослідженнях – це перш за все порівняння великих макросоціальних одиниць, але самі «одиниці аналізу» в політичній компаративістиці можуть розумітися по-різному: це можуть бути і системи в цілому, і окремі підсистеми, і елементи систем, і інститути, і процеси тощо [1].

Міста в сучасному просторі міжнародних відносин можуть виступати самостійними гравцями (в першу чергу мова йде про глобальні/світові міста), отже розглядатися як абсолютно адекватні одиниці кроснаціонального порівняльного аналізу. Одним з акторів, тобто найпотужніших гравців МВ в умовах постсучасного світу виступає глобальне (світове) місто. У науковому дискурсі точиться дискусія з приводу вживання конструкту «глобальне місто». Паралельно з ним у науковій літературі вживаються такі дефініції, як «світове місто», «мегамісто», «мегалополіс», «місто першого порядку», «альфа, бета, гама - міста» та ін. З точки зору зазначеної проблематики це не є суттєвим моментом, оскільки під глобальним (світвовим) містами ми розуміємо міста з найбільшою концентрацією капіталів та ресурсів різного роду, які займають домінуючу позицію, що визнається світом. Як вже зазначалося, глобальні (світові) міста як актори МВ мають у цьому полі нерівні позиції, тобто внутрішню

структурацію та розподіл позицій домінування (більш детально про застосування методології П. Бурдье щодо позиції міст у просторі МВ вже йшлося у статті авторки [2]). Цей розподіл та легітимація відбувається через механізм ранжування глобальних міст, створюючи картину домінування та світову ієрархію міст. Отже, результатом застосування компаративно-політичного аналізу щодо статусів міст у просторі МВ є ренкінги та рейтинги міст.

Деякі слова присвятимо розумінню відмінності між поняттями «ренкінг» та «рейтинг». Зазначимо, що ренкінг (ranking - ранжувати), за визначенням економіко-математичного словника, це список будь-яких об'єктів (наприклад, компаній, країн, людей тощо), який можна впорядкувати по кожному з наявних показників, які підлягають ранжуванню. На відміну від рейтингу, це не зафіксована форма або методика розрахунку, а база даних для отримання різних варіантів ранжування вихідного списку [3]. Тобто ренкінг, на відміну від рейтингу, надає дані та відомості, виходячи з ранжування конкретних статистичних показників. Залежно від завдання або спрямованості професійних інтересів, можна вибрати будь-які показники для оцінки та ранжування. За результатами ренкінгу розраховуються індекси міст як в певному сегменті, так і інтегральний. Аналізуючи світові ренкінги міст провідних наукових та аналітичних центрів, можна зафіксувати два моменти: зростання як кількості міст, так і кількості параметрів, що підлягають оцінці. Рейтинг (rating – оцінка, порядок), як правило, містить суб'єктивну оцінку, включаючи й якісну, на підставі аналізу об'єктивної інформації та багатьох показників. Цей висновок робиться зазвичай експертами чи командою рейтингової компанії.

Існують різні критерії та ракурси для вимірювання ресурсів міста та визначення його позиції. Британські дослідники з вивчення глобальних міст (група GaWC) на підставі аналізу переважно фінансових ресурсів та послуг, показників надання ділових та юридичних послуг, виокремлює такі групи світових міст, як група Альфа (світові міста з повним переліком послуг), серед яких Альфа ++ (Лондон, Нью-Йорк); Альфа + (наприклад, Гонконг, Париж, Токіо); Альфа (13 міст, включаючи Москву, Чикаго, Мілан та ін.); Альфа - (це 22 міста, серед яких Варшава, Сеул та ін.). Група Бета (провідні світові міста): Бета + (24 міста, наприклад, Київ, Рим та ін.), Бета (18 міст, наприклад, Осло, Женева та ін.), Бета - (34 міста); група Гама (світові міста другого порядку) теж включає підгрупи Гама +, Гама, Гама -. І окремими групами виступають міста, які мають значні ознаки глобального (світового) міста, що формується та міста, які володіють незначними та мінімальними ознаками цього типу міст [4].

Дослідження Індексу глобальних міст (The Global Cities Index – GCI) Міжнародної компанії «А. Т. Kearney» та дослідницького інституту The Chicago Council on Global Affairs вперше було здійснено у 2008 р. на підставі 24 критеріїв та включало 60 міст. Ранг та бал міста визначався шляхом додавання зважених значень кожного з вимірів. Джерела для аналізу беруться із загальнодоступних статистичних даних міського рівня. У 2016 р. ранжування відбувалося серед 125 міст за 27 критеріями, що групувалися у п'ять позицій - людський капітал (рівень освіти), культурний рівень (значні спортивні заходи, музеї, виставки та ін.), політична вага (політичні події, аналітичні центри, посольства), ділова активність (капітали, динаміка ринку, діяльність великих компаній), інформаційний обмін (доступ до інформації та мережі Інтернет). За результатами дослідження 2016 р. ренкінг таких міст очолив Лондон (у 2015 р. - Нью-Йорк). Далі йдуть Нью-Йорк, Париж, Токіо, Гонконг, Лос Анджелес, Чикаго [5]. Як зауважують дослідники, верхні позиції таких ренкінгів достатньо стабільні, проте відбуваються певні коливання в межах десятки та двадцятки. Щодо потенційного лідерства глобальних міст, то воно прогнозується на підставі індикаторів показників у чотирьох вимірах: особисте благополуччя (безпека, охорона здоров'я, соціальна нерівність та екологічні показники); економіка (довгострокові інвестиції, ВВП); інновації (підприємництво через патенти, приватні інвестиції, інкубатори); управління (транспарентність, якість бюрократії, легкість ведення бізнесу). Ранг та результат визначаються шляхом вимірювання змін по кожному показнику за останні п'ять років знов таки на підставі публічної інформації щодо міста.

У 2012 р. британський дослідницький центр The Economist Intelligence Unit розробив Індекс конкурентоздатності глобальних міст (Global City Competitiveness Index) та проаналізував позиції 120 економічно найрозвинутіших міст світу за 31 показником, серед яких економічний потенціал, людський капітал, ефективність інститутів, фінансова зрілість, глобальна інтеграція, інфраструктура, природне середовище, соціально-культурне середовище. У 2012 р. ренкінг очолили Нью-Йорк (71,4), Лондон (70,4), Сингапур (70,0), Гонконг (69,3), Париж (69,3), Токіо (68) та ін. Київ зайняв 108 місце, отримавши високі показники в категоріях «природне середовище» та «людський капітал» [6]. Дане дослідження можна вважати комбінованим, оскільки розрахунки ґрунтуються на комбінації статистичних даних і результатів експертних опитувань фахівців в області міського управління, мерів, керівників міжнародних компаній, тобто включають принципи рейтингу. По кожній групі показників досліджуваному місту виставляється оцінка у балах (від 1 до 100, де 1 – найгірший, 100 - найкращий), а підсумковий індекс являє собою середньозважену оцінку базових категорій. The Economist Intelligence Unit нещодавно опублікував «Рейтинг міст світу за рівнем якості життя у 2016 р.» (Global Liveability 2016) [7]. Індекс якості міського життя складається з 30 показників, які об'єднані в п'ять контрольних груп, що визначають умови життя в досліджуваних містах: стабільність, охорона здоров'я, культура і навколишнє середовище, освіта, інфраструктура. Дані, що використовуються в ренкінгу, в який увійшло 140 міст, засновані на загальнодоступній інформації та статистичних даних. У 2016 р. лідерує Мельбурн (97,5 балів), який, на думку авторів дослідження, є найбільш комфортним для проживання містом світу. На другому місці – Відень (97,4 б.), третю позицію зайняв Ванкувер (97,3 б.). Далі йдуть Торонто (97,2 б.), Калгарі (96,6 б.), Аделаїда (96,6 б.), Перт (95,9 б.), Окленд (95,7 б.), Гельсінкі (95,6 б.), Гамбург (95 б.). Найкращі для життя міста світу за версією укладачів ренкінгу – це не найбільші міста з досить низькою (у порівнянні з іншими світовими містами) щільністю населення, хорошою екологією, розташовані в економічно розвинених країнах. Досить низькі показники найбільших міст (Лондон, Нью-Йорк, Париж, Токіо) обумовлені значними ризиками в області безпеки, високим навантаженням на інфраструктуру та

екологію. Найгіршими містами світу стали в минулому році Дамаск, Тріполі і Лагос. Київ у 2016 р. зайняв 131 місце серед 140 міст.

Міжнародна консалтингова група Mercer Human Resource Consulting також складає ренкінг якості життя в містах світу. При підготовці рейтингу, в якому розглядається ситуація та умови життя в більш ніж 400 найкрупніших містах світу на шести континентах, дослідники аналізують 39 факторів, згрупованих у 10 категорій: політичне і соціальне середовище, економіка, соціально-культурне середовище, охорона здоров'я та санітарія, освіта і навчання, комунальні послуги і транспорт, відпочинок і розваги, товари масового споживання, житло та інфраструктура, природне середовище і клімат. Високі показники європейських міст коментує один з керівників дослідження С. Паракатіл: «У європейських містах у цілому високі стандарти життя, оскільки в них сучасна міська інфраструктура поєднується з високоякісними послугами у сфері охорони здоров'я, відпочинку та розваг. Проте із-за економічної нестабільності, високого рівня безробіття і браку довіри до політичних інститутів складно прогнозувати, якою буде ситуація з якістю життя в цих містах в майбутньому» [8]. Серед кращих міст для життя за 2016 р. (взяли участь 440 міст, проте в рейтингу 230 міст) з різних країн і континентів. До найкращих потрапили Відень (Австрія), Цюрих (Швейцарія), Окленд (Нова Зеландія), Мюнхен (Німеччина), Ванкувер (Канада), Дюссельдорф і Франкфурт (Німеччина), Женева (Швейцарія), Копенгаген (Данія) і Сідней (Австралія). Перша «п'ятірка» не змінюється протягом останніх чотирьох років. Київ посів 177 місце [9].

Компанія Mercer вже 22 роки складає ренкінг найдорожчих міст світу. При оцінці вартості проживання в 209 найбільших містах світу консалтингова компанія враховує близько 200 різних параметрів. Переміщення міст вгору або вниз за списком визначається в першу чергу, динамікою курсу гривні до долара США за попередні 12 місяців та динамікою цін за цей же період у порівнянні з Нью-Йорком, дані по якому прийняті за базу. Найдорожчим містом світу для іноземців за версією консалтингової групи Mercer Human Resource в 2016 р. став Гонконг, обігнавши за цим показником столицю Анголи Луанду (2-е місто у 2016 р.). Цюрих і Сінгапур зберегли свої минулорічні позиції і займають третю і четверту сходинки списку відповідно. Токіо повернувся в топ-10, піднявшись з 11-го на п'яте місце. Київ зайняв 176-е місце в цьому ренкінгу [10].

Є більш вузькі ренкінги, які складаються на підставі ранжування незначної кількості критеріїв. Наприклад, туристичний портал Rome2rio опублікував Global Connectivity Rankin, тобто ренкінг 1212 міст світу, пов'язаних з закордонними містами прямим авіасполученням, тобто в яких є міжнародні аеропорти. Лідерами є Лондон, Париж, Франкфурт на Майні, Амстердам, Стамбул [11]. Як відзначається у доповіді, у 201 місті кількість прямих міжнародних рейсів впала, наприклад, Київ втратив 23 прямі перельоти за останні два роки.

Висновки. Таким чином, зміст компаративно – політологічного аналізу полягає у співставленні різноманітних політичних об'єктів та виявленні загального та особливого в їх функціонуванні. Він має широкі евристичні можливості, а саме дозволяє краще зрозуміти ті процеси, що відбуваються як у власній країні, так і у світовому контексті; виявити альтернативні варіанти розвитку; врахувати загальні тенденції та особливості певної країни та ін. Особливо актуальним це стає в постсучасну епоху кардинальних та швидких змін, нестабільності, широкої різноманітності політичного світу. Місто є легітимним об'єктом такого порівняння, яке дозволяє досліджувати внутрішню структуру глобальних (світових) міст, ранжувати світові міста за будь-якими критеріями.

Однак зауважимо, що складання саме (чи суто) ренкінгів міст на підставі компаративно-політичного аналізу має певні недоліки, на яких наголосив М. Зінгер в статті «Життєвість міфічних чисел» (на нього посилається Дж. Шустер) – це проблема джерел, які беруться для аналізу для створення ренкінгів глобальних міст. Національна статистика, що береться для аналізу, інколи є неправдивою та викривлено відображує ситуацію в певних секторах життєдіяльності міста, може мати особливі національні методики розрахування, тобто «уявна статистика» починає цитуватися та аналізуватися [12]. До того ж, потрібно додати, що ренкінг не є якісним показником, а кількісні дані не враховують особливостей та специфіки певної країни в цілому та міста зокрема, тобто такі ренкінги залишають поза увагою контексти. Наприклад, в місті є значна кількість певних інфраструктурних об'єктів, проте їх якість може бути сумнівною. Окрім того, залишається поза увагою громадська думка населення цих міст, муніципальних управлінців, експертів тощо. Тобто для розуміння позицій міста у просторі міжнародних відносин необхідним є застосування як кількісної, так і якісної версії компаративно-політичних досліджень.

Бібліографічний список:

1. Чальцева, О.М. Проблеми формування предметного поля порівняльної політології / О.М. Чальцева // Вісник Харківського нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна «Питання політології». – 2009. – № 839. – С. 12 - 16.
2. Демичева, А.В. Глобальні міста та їх позиціонування у просторі сучасних міжнародних відносин / А.В. Демичева // «Молодий вчений». – 2016. – № 2 (29). – С. 241-245.
3. Лопатников Л.И. Экономико-математический словарь. Словарь современной экономической науки. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Дело, 2003. – 520 с.
4. The World According to GaWC 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lboro.ac.uk/gawc/world2012t.html>
5. The A.T. Kearney Global Cities Index and Global Cities Outlook (2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.atkearney.com/documents/10192/8178456/FG-Global-Cities-2016-01.png/276f7ce4-50e6-45c0-872f-f38ddf11343c?t=1464202397993>
6. Measuring City Competitiveness: Emerging Trends and Metrics [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.futurecitiesinstitute.org/wp-content/uploads/2013/05/Measuring-City-Competitiveness-Report-May-2013.pdf>
7. Global Liveability Ranking 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eiu.com/landing/special_reports

8. Исследование MERCER: рейтинг качества жизни в городах мира 2011 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/news/state/2011/11/30/3748>
9. Quality of living rankings. 2016 City rankings [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.imercer.com/content/mobility/rankings/index.html>
10. Continued demand for mobility in the global workforce challenged by cost of expatriate packages [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.mercer.com/newsroom/continued-demand-for-mobility-in-the-global-workforce-challenged-by-cost-of-expatriate-packages.html>
11. Global Connectivity Ranking [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rome2rio.com/labs/global-connectivity-ranking/>
12. Schuster, J. D. Making compromises to make comparisons in crossnational arts policy research // Journal of Cultural Economics. 1988. Vol. 11. № 2. P. 1–36.

СУЧАСНІ ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 32.019.52

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНИХ ПРОТЕСТІВ В УКРАЇНІ ТА БЕЛЬГІЇ

Бабкіна О. В., д. політ. н., професор, завідувач кафедри політичних наук Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова,

Булда О. А., аспірант Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова (Україна)

*One individual can begin a movement
that turns the tide of history.*

Бабкіна О.В., Булда О.А. Порівняльний аналіз політичних протестів в Україні та Бельгії.

У статті проаналізована сучасна практика громадського активізму в Бельгії та Україні. Розкрито культурні, історичні та економічні особливості розвитку політичних протестів в даних країнах. Здійснено порівняльний аналіз різних факторів, які впливають на розвиток сучасного громадянського спротиву в українсько-бельгійському вимірі. Наведено приклади проявів громадянського спротиву та проаналізовано їх відмінності за різними ознаками. Обґрунтовано важливість подальшого розвитку ненасильницьких методів громадянського спротиву та гармонізації українсько-бельгійської та в цілому європейської протестної активності для захисту прав та свобод людини.

Ключові слова: політичні протести, порівняльний аналіз, протести в Бельгії, протести в Україні

Бабкина О. В., Булда О. А. Сравнительный анализ политических протестов в Украине и Бельгии.

В статье проанализирована современная практика общественного активизма в Бельгии и Украине. Раскрыты культурные, исторические и экономические особенности развития политических протестов в этих странах. Осуществлен сравнительный анализ различных факторов, влияющих на развитие современного гражданского сопротивления в украинско-бельгийском измерении. Приведены примеры проявления гражданского сопротивления и проанализированы их различия по различным признакам. Обосновано важность дальнейшего развития ненасильственных методов гражданского сопротивления и гармонизации украинского-бельгийской и в целом европейской протестной активности для защиты прав и свобод человека.

Ключевые слова: политические протесты, сравнительный анализ, протесты в Бельгии, протесты в Украине.

Babkina O. V., Bulda O. A. Comparative analysis of political protests in Ukraine and Belgium.

The article analyzes the current practice of social activism in Belgium and Ukraine. Reveals the cultural, historical and economic features of political protests in these countries. The comparative analysis of the various factors that influence the development of modern civil resistance in the Ukrainian-Belgian context has been provided. Examples of manifestations of civil resistance and analysis of their differences on various grounds is proposed. Substantiated the importance of further development of methods of nonviolent civil resistance and harmonization of Ukrainian-Belgian and the whole European protest activity to protect human rights and freedoms.

Key words: political protests, comparative analysis, protests in Belgium, protests in Ukraine.

Мартін Лютер Кінг в русі за громадянські права, Махатма Ганді в Індії, Нельсон Мандела в Південній Африці є прикладами людей, які мужністю та цінностями мирного спротиву домоглися необхідних змін в історії своїх країн.

Історія України має чимало відмінностей від європейської історії, однак є неодмінною складовою частиною історії всього людства. Відмінність історичних процесів є цілком нормальним явищем, оскільки це обумовлено різною культурою, традиціями та способом життя. Однак, чи є ці відмінності настільки разючими аби вплинути на спільне європейське майбутнє України?

Тема даного дослідження наразі є достатньо **актуальною** та не потребує зайвих аргументів, оскільки український вимір громадянського спротиву в умовах сучасної історії Європи гостро потребує досліджень та висвітлення, за приклад доцільно брати бельгійський досвід як сукупність європейських особливостей громадянського процесу у європейському вимірі. В той час, коли Україна у стані війни, а Європа у стані глибоких реформ дуже важливо оцінити та порівняти відношення до громадянського спротиву у мирній формі та зробити кількісний та якісний аналіз сучасних практик громадянського спротиву, зокрема у Бельгії та Україні – у серці Європи та вічному борцю за європейські цінності.

Метою даної наукової статті є порівняльний аналіз сучасних політичних протестів в Україні та Бельгії.

Серед вітчизняних дослідників, які так чи інакше вивчають цю тему, слід назвати А. Колодія, П.Ф. Мартиненка, Ю.С. Шемшученка, А. Ткачука, М.О. Паламарчука, В. Речицького, С. Ковтуна, М. Тура. За кордоном явище громадянської непокори активно вивчається ще з часів Генрі Торо. Тож слід назвати прізвища Ханни Арендт, Еріха Фрома, Махатми Ганді, Мартіна Лютера Кінга, Джона Ролза, Марека Новіцького, Майкла Рендла, Джин Шарп, Д. Коена, Ендіро Арато, Рональда Дворкіна, П. Денхоффа, П. Вірно, К. Шмідта, Апресяна Р.Г., Ю.А. Мельвіля, Мальцева Г.В., М. Валцера, Е.Ченовет, М.Дж.Стефан, Х.Мерріман як авторів, які присвітили свої праці вивченню явища громадянської непокори.

Проблематика даного наукового дослідження полягає у висвітленні різниці у відношенні до громадянського спротиву та готовності брати участь у мирних акціях протесту та сучасних практиках реалізації громадянського права на спротив в Україні та Бельгії.

Основними завданнями даного наукового дослідження в українсько-бельгійському вимірі є наступні:

1. Порівняльна характеристика забезпечення прав та свобод.
2. Висвітлення основних сучасних практик ненасильницького спротиву та протестної активності.
3. Прогностична оцінка розвитку сучасних практик громадянського спротиву.

Право на свободу мирних зібрань, поряд зі свободою самовираження і свободою об'єднань, лежить в основі будь-якої функціонуючої демократичної системи. Право на свободу зібрань, а також обмеження цього права, чітко викладені в статті 11 Європейської конвенції з прав людини і в Копенгагенському документі ОБСЄ 1990 року. Більшість національних конституцій або основних законів повторює ці документи або поширює аналогічні принципи.

В той час, коли в Бельгії вже давно діють норми європейського права, що забезпечують та гарантують право на мирний протест, українські реалії дещо відрізняються прийняттям законів, які то частково обмежують права на самовираження, свободу зібрань, то породжують анархію, золоті середини важко дотримуватись.

Для здійснення порівняльного аналізу ступеня забезпечення прав та свобод варто звернутись до міжнародних організацій, які підтримують свободу слова, свободу зібрань та відслідковують протестну активність по всьому світу, особливо таких як Freedom House, Peace Worldwide, VTI, SIPRI, UN тощо.

За даними міжнародної організації Freedom House за 2016 рік Україна отримала 61 бал зі 100, в той час коли Бельгія впевнено оцінена у 95, як коефіцієнт забезпечення свободи та демократії, таким чином Україна відноситься до частково вільних держав, а Бельгія в переліку лідерів, які на високому рівні забезпечують свободу та принципи демократії [8]. 34 бали різниці це суттєво, однак в чому виявляється подібна відстань? Окрім різниці у розмірі країн, кількості населення та іншого, напевне однією з разючих причин у вигляді 34 балів різниці є рівень життя та розмір ВВП на душу населення. Саме у цій ситуації теорія історичного коловороту як ніколи пояснює безкінечність революцій в Україні та відносний спокій столиці європейських цінностей [8].

Для порівняння однієї з цілком ймовірних причин відстані до забезпечення прав та свобод на бельгійському рівні може бути інформація наведена за результатами проведеного дослідження міжнародною організацією Peace Worldwide Organization за 2016 рік. Особливо цікавим є те, що рівень грамотності в Україні сягає 99,8 % зі 100, а в Бельгії – 99,0, тобто український рівень грамотності на 8 сотих більше за бельгійський, однак різниця розміру ВВП на душу населення все ж є разючим: Україна – 114,3, а Бельгія – 475,5, тобто при рівні грамотності вище український рівень валового внутрішнього продукту як одного з найважливіших показників розвитку економіки є набагато нижчим, парадокс [9].

Для висвітлення основних сучасних практик громадянського протесту в порівняльному аспекті, варто звернути увагу на кількісні та якісні елементи протестів в Україні та Бельгії.

2016 рік для Бельгії став роком протесту: сільгосптехніка і свині під будівлею Ради Європи. Першими на протест в 2016 році вийшли бельгійські фермери. Близько сотні аграріїв виступили проти скасування квот і обвалу цін на сільгосппродукцію. З квітня по червень на акції протесту вийшли майже 250 тисяч осіб. У травні в Брюсселі зібрався найбільший за рік 60-тисячний мітинг. Виступали проти збільшення трудових годин - з 38 до 45 і проти підвищення пенсійного віку до 67 років. У хід йшли каміння і петарди, демонстранти будували барикади. Для розгону поліція використовувала водяні гармати. Кілька десятків людей заарештували. Ці ж вимоги виводили бельгійців на вулиці - в червні і жовтні. У листопаді ситуація ще більше загострилася. Люди вимагали створення нових робочих місць, підвищення зарплат, поліпшення умов праці. На вулиці Брюсселя вийшли 17 тисяч демонстрантів. У 2016 році в Бельгії на мітинги виходили вчителі, лікарі, військові. Але бельгійці борються не тільки за власні права. Збиралися через заборони абортів в Польщі, через кліматичної угоди в Парижі і навіть через виборів в Конго.

Україна ж в плані протестної активності у 2016 році не змінює своїх традицій: протягом року українське суспільство вступило в чергове коло протестних виступів. Їхніми учасниками висловлювалися як соціально-економічні, так і політичні вимоги. Соціально-економічні протести були пов'язані з погіршенням економічної ситуації й недостатньо ефективними діями владних структур, насамперед уряду, з її виправлення. Такі протести охопили різні верстви суспільства: шахтарів, аграріїв, науковців, вкладників банків. Політичні протести в основному були пов'язані з невдоволенням діями влади щодо вирішення ситуації на Сході України та продовженням малоєфективної політики щодо окупованого Криму, результатами місцевих виборів, резонансними судовими процесами, змінами назв населених пунктів у контексті декомунізації тощо. У цілому, як засвідчив аналіз матеріалів наукових видань та результатів соціологічних досліджень міжнародних організацій, у суспільстві посилюється градус напруження, який пов'язаний як із внутрішньо-економічною та політичною ситуацією, так і із затягуванням невизначеності в покаранні винних у значних втратах серед військових та добровольців на Донбасі й розвитку ситуації на Сході України. Причому частина виступів так чи інакше пов'язана з вимогами справедливого

судочинства: або об'єктивне проведення слідства і покарання винних, або припинення несправедливого судового тиску.

Отже, протести, що відбувалися в Україні протягом 2016 року засвідчили невизначеність і поляризацію настроїв в українському суспільстві, частина якого вимагає негайних і невідкладних реформ, а інша – не бажає і не готова міняти власний статус та реформуватися в умовах економічної кризи та війни. Крім того, слід відзначити поступову радикалізацію настроїв у суспільстві в бік насильницьких протестів, які є реакцією на бездіяльність або неефективну діяльність владних структур. Тут слід приділити увагу питанням удосконалення податкового законодавства, покращення динаміки модернізації структурних галузей економіки, а також прискорити процес реформування судової системи України. Специфіку протестних настроїв, зазвичай, вважають самодостатнім індикатором ефективності політичної і правової системи, одним із основних показників довіри населення до державної влади. Зрештою, політико-правовий контекст реалізації права громадян на мирний протест неодмінно позначається на розвитку громадянського суспільства. Поширення протестних настроїв і наростання соціальної напруги в українському суспільстві є загалом реакцією на соціально-економічні проблеми та пов'язані з ними очікування громадян, на загострення конфліктів в політико-ідеологічній площині. За даними опитування Київського інституту соціології, у виявленні мотиваційної основи протестних настроїв в українському суспільстві останніми роками виразною є наступна тенденція: більшість (60 %) протестних акцій пов'язана із соціально-економічними питаннями, меншою мірою – з ідеологічними й політичними (25 %), а також з питаннями захисту прав людини (17 %) [12].

Отже, причини протестних акцій обумовлені передусім тими питаннями, які найбільше турбують українських громадян. Найбільше їх непокоять питання безробіття, економічного розвитку, корупції і свавілля влади, рівня цін, міцності національної валюти, соціальних стандартів, охорони здоров'я та екології, політичної стабільності. Готовність брати участь у законних акціях протесту (мітингах, демонстраціях, пікетуваннях) громадяни висловлюють в разі невиплат зарплат, через їх низький рівень, масового скорочення робочих місць, проявів беззаконня і свавілля органів влади, порушення законних прав громадян.

При здійсненні порівняльного аналізу практики протестної активності в Бельгії та Україні варто виокремити наступні критерії – суб'єктний склад, мета протесту, кількість учасників та його характер. В Бельгії в більшості протестуючими є робітничий клас, вчителі, державні службовці, пролетаріат, іммігранти, в Україні суб'єктний склад дещо відрізняється – правозахисники, робітничий клас, фермери, пенсіонери, мета протестів у Бельгії зводить до боротьби проти капіталізму, проти боргового рабства, проти фінансової диктатури, за соціальну справедливість, за права робітників, проти глобалізації, проти підвищення податків, проти зниження соціальних виплат, проти скорочення робочих місць, в Україні ціль протестів також відрізняється і це в більшості пов'язано з проведенням реформ, жорсткими мірами економічної реформи для відновлення стабільної економіки, військовими діями на сході країни, щодо кількості учасників, то у Бельгії протести є добре організованими і їх кількість є значною та методи в більшості є мирними, в Україні у зв'язку з виснаженістю громадян війною та економічним занепадом кількість учасників менша, організація не стабільна та наразі протести в Україні мають від мирного до насильницького характеру, що пов'язано з загостренням як економічної, так і політичної ситуації в країні і радикалізацією суспільних настроїв.

З наведеного вище порівняльного аналізу чітко прослідковується різниця у характері протестної активності, мети та суб'єктного складу, що по-суті і є тими відмінностями у критеріях рівня забезпечення прав та свобод і демократії людей в даних країнах.

Прогностична оцінка розвитку сучасних практик громадянського спротиву в українсько-бельгійському вимірі є достатньо суперечливою:

Для України - за даними опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) в грудні минулого року в усіх, крім окупованих, регіонах України - 48,5% українських громадян готові до участі в акціях протесту, 45,6 % – не готові, а ще 5,9% не визначилися з цього приводу. За даними цього дослідження, більшість опитаних найбільше готові до участі в акціях пов'язаних із виборами. Загалом, результати опитування свідчать, що протестна активність є нижчою, ніж напередодні Помаранчевої революції 2004 року [12].

Для Бельгії – європейці, відстоюючи свої та не тільки права і свободи завжди готові долучитись до протесту. Стабільність мирного протесту бельгійців та європейців в цілому вражає готовністю до ненасильницького спротиву на постійній основі. Якщо для України важливий тригер для масового протесту, то для Бельгії цілком достатньо незадоволення політики уряду, оскільки європейці не приймають як дане те, з чим в Україні готові змиритись. Так само і характер протестної активності в Бельгії в більшості є ненасильницьким, в той час як в Україні радикалізація протестних настроїв росте на очах.

Отже, основними висновками даного наукового дослідження є кількісний та якісний аналіз сучасних практик громадянського спротиву в Україні та Бельгії. Дане порівняльне дослідження з використанням зведеної інформації міжнародних організацій та наукових публікацій показує деякі відмінності у протестній активності вітчизняного та європейського рівнів, як за характером, так і за іншими показниками. Основними перспективними напрямками розвитку сучасних практик громадянського спротиву в українсько-бельгійському вимірі можна визначити уніфікацію цих процесів у зв'язку з приєднанням України до європейського виміру протестної активності, наслідками чого може стати збільшення протестної ненасильницької активності в Україні за рахунок імплементації європейських цінностей.

Безумовно, тема сучасних практик громадянського спротиву в українсько-бельгійському як і в європейському вимірі потребує подальшого глибшого дослідження у контексті різних країн та критеріїв, однак

виявлені у ході даного наукового дослідження відмінності є ознакою ідентичності та особливостей українського виміру ненасильницької боротьби за права та свободи, які є невід'ємною частиною європейських цінностей.

Бібліографічний список:

1. Ченовет Е., Стефан М. Дж. Чому ненасильницький спротив ефективний. Стратегічна логіка громадянського конфлікту / Переклад С.Гіріка. [Текст] — К.: Видавництво «Кліо», 2014 (детальний порівняльний аналіз ефективності різних форм мирних та збройних протестних рухів).
2. Торо, Г. Д. О гражданском неповиновении // Торо Г. Д. Высшие законы [Текст] : Пер. с англ./Общ. ред., предисл., сост. Н. Е. Покровского. — М.: Республика, 2001. — 412 с.
3. Ганди М. Моя вера в ненасилие / М. Ганди / Вопросы философии [Текст]. — № 3. — 1992. — С. 46 — 52.
4. Девяткин С. В. Искусство сатьяграхи // Опыт ненасилия в XX столетии. Под ред. Р. Г. Апресяна. [Текст] — М.: Аслан, 1996. — 346 с.
5. Ляганов В. Гражданское неповиновение: история, теория и тенденции. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1056622980>
6. Видео&Аудио лекции «История гражданского неповиновения от Сократа до Мартина Лютера Кинга» - Эйдельман Т.Н. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=8vQHobeX3V0>
7. Gene Sharp «The politics of Nonviolent action» p. 34, Albert Einstein Institution <http://www.aeinstein.org/nonviolentaaction/198-methods-of-nonviolent-action/> ;
8. Freedom House, Discarding Democracy: FREEDOM IN THE WORLD 2016 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world-2016/discarding-democracy-return-iron-fist>
9. Civility Report 2016 The Peace Worldwide Organization [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://reports.peaceworldwide.org/civility-report-2016/> ;
10. Fromm E. On Disobedience and Other Essays. Harper & Row Publisher, 1981; Fromm E. Disobedience as Psychological and Moral Problem // Morality and the Law. Ed. by Baird R. and Rosenbaum S. Buffalo, N.Y., [Текст]. 1988. P.93-99.
11. Almond Gabriel A., Verba Sidney, The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations, Princeton, [Текст]. 1963. P. 12-26.
12. Опитування Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=685&page=1>

УДК 321.01:124.1:168.4

ПРОГНОЗУВАННЯ ЗАГРОЗ ПОЛІТИЧНІЙ СТАБІЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ДО 2030 Р. НА ОСНОВІ СИНЕРГЕТИЧНОГО ПАРАМЕТРУ ПОРЯДКУ

Польовий М. А., д. політ. н., професор політології та державного управління Донецького національного університету імені Василя Стуса (Україна)

Польовий М. А. Прогнозування загроз політичній стабільності в Україні до 2030 р. на основі синергетичного параметру порядку.

Стаття присвячена розгляду основних елементів синергетичного параметру порядку, який визначає динаміку політичного процесу в сучасній Україні та побудованого на його основі прогнозу загроз політичній стабільності України до 2030 року.

Ключові слова: політичний процес, параметр порядку, синергетика, прогноз політичної стабільності

Полевой Н. А. Прогнозирование угроз политической стабильности в Украине до 2030 г. на основе синергического параметра порядка.

Статья посвящена рассмотрению основных элементов синергического параметра порядка, определяющего динамику политического процесса в современной Украине и построенного на его основе прогноза угроз политической стабильности Украины до 2030 года.

Ключевые слова: политический процесс, параметр порядка, синергетика, прогноз политической стабильности

Polovyi M. A. Prognostication of threats to political stability in the Ukraine 2030 on the basis of synergetics parameter of order.

The article is devoted to consideration of basic elements of synergetical parameter of order, which determines the dynamics of political process in the modern Ukraine and to the prognosis of threats to political stability of the Ukraine to 2030 year built on this basis.

Key words: political process, parameter of order, synergetics, prognosis of political stability

Важливою проблемою сучасної політичної науки виступає питання побудови прогнозу політичного розвитку країн, які знаходяться на шляху політичного транзиту, до яких відноситься й сучасна Україна. Серед різних підходів до даної проблеми перспективним представляється моделювання соціально-політичних процесів в країнах демократичного транзиту, яке дозволяє прогнозувати розвиток цих країн на основі побудованих моделей. Слід

зазначити при цьому, що у гуманітарній науці ще наприкінці ХХ ст. стали з'являтися досить переконливі обґрунтування тверджень щодо нелінійності та хаотичності будь-яких процесів, пов'язаних із соціальною діяльністю людини. Можна пригадати, що на нерівноважний характер політичної системи та політичного життя в цілому вказував ще Д. Істон: "Найважливішим недоліком аналізу рівноважних станів, того типу аналізу, який переважає в політологічному дослідженні, є те, що він фактично нехтує здатністю систем справлятися зі збурювальною дією середовища" [3, с. 632].

Однією з головних характеристик політичного процесу завжди виступає політична стабільність. Власне кажучи, інколи ця характеристика починає вважатися найважливішою, хоча, на нашу думку, це вже результат вмілої передвиборної агітації певних політичних сил, зорієнтованої на відповідні прошарки населення, які потребують стабільності (або, як у випадку сучасної України, навіть ностальгують за нею). Можна стверджувати, що майже кожен політичний режим ставить собі за мету досягнення та підтримання політичної стабільності, хоча часто в цей термін й вкладають дещо різний зміст. Стабільність – це нормальне функціонування політичної системи, усіх її структур та інститутів, відсутність збоїв у механізмах державної влади, її певний авторитет. Стабільність проявляється також і в суворому дотриманні і виконанні законів та інших регулюючих нормативних актів, використанні стосовно мирних, ненасильницьких форм політичної боротьби [24]. Згідно одному із сучасних уявлень, під політичною стабільністю розуміється баланс стримувань і противаг, що дає можливість уникнення суспільних конфліктів. Стабільність має багатовимірне значення та є, з аксіологічної точки зору, цінністю, яка сприймається суб'єктивно [6, с. 4]. На слушну думку І. Б. Кіянки, політична стабільність визначається сукупністю зв'язків між різними політичними суб'єктами, які здатні цілісно і конструктивно співпрацювати між собою [6, с. 12]. В той же час стабільність – це певний стан системи, яка співвідноситься з іншим станом.

Отже, важливим елементом цілісної характеристики політичного процесу виступає саме політична стабільність та її антипод – стан нестабільності, який визначається відсутністю або неповнотою необхідної збалансованості або рівня співпраці між різними елементами політичної системи. Відзначимо, що у проблемі стабільності та нестабільності політичного процесу найбільш цікавою представляється саме нестабільність, точніше – час її настання або ж, у прогностичному сенсі, – час настання небезпеки появи нестабільності. Отже, проблема побудови моделі, яка могла б допомогти у прогнозуванні настання періодів політичної стабільності або нестабільності, уявляється достатньо важливою. Оскільки зрозуміло, що стан політичної стабільності визначає безліч факторів, причому вкрай складно інколи виявити відносну "вагу" кожного з цих факторів, досі майже не здійснювалися спроби побудови подібних динаміко-імітаційних або статичних моделей саме з огляду на уявну безперспективність такої побудови.

Г. Хакен та І. Р. Пригожин довели, що адекватним шляхом модельного врахування нелінійності соціального простору є застосування методів синергетики, спеціально призначених для моделювання нелінійної динаміки. Теоретичний розвиток синергетичного підходу пов'язаний також з іменами таких вчених, як Р. Том, Б. Мандельброт, Ю. Клімонтович, С. П. Курдюмов, Г. Г. Малинецький, Д. С. Чернавський та ін. Можливості застосування теорії хаосу та нелінійної динаміки в політичних дослідженнях позитивно оцінювало багато дослідників, серед яких І. Р. Пригожин, І. Стенгерс, Г. Г. Малинецький, Т. Браун, О. В. Мітіна, В. П. Петренко, Л. К. Шкаренков, М. Макбарнетт, Ю. А. Святець та ін. [див. напр., 16, 17].

Отже, завданням даної статті є опис теоретичної основи та змісту зробленого нами прогнозу політичної нестабільності в Україні до 2030 року.

Найпростішим дещо формалізованим, як того потребує моделювання, проявом нестабільності, на нашу думку, можна вважати нездатність здійснювати адекватне соціально-політичній ситуації державне керівництво з одного боку, та наявність широкого некерованого суспільного руху, розвиток якого є потенційно небезпечним для існування сучасного йому державного ладу, з іншого.

Розглянемо висхідні міркування щодо окреслення основних рис параметра порядку динаміки, – отже, стабільності/нестабільності – політичного процесу в Україні. Йдеться про нелінійний параметр порядку, динаміка якого призводить до появи небезпеки виникнення точки біфуркації у політичному процесі [21, с. 5; 8, с. 13 – 16]. Власне кажучи, саме модельне відтворення та подальше дослідження динаміки цього параметра порядку й дозволяє надавати прогноз політичної ситуації в країні. В літературі вже було здійснено кілька спроб визначити цей параметр порядку [22; 20; 9, с. 134 – 210; 10; 7, с. 101 – 102]. Майже єдиним беззаперечним результатом таких спроб можна вважати доведення тези про те, що все ще немає єдності думок відносно визначальних параметрів порядку для визначення політичної динаміки різних держав та різних періодів історичного розвитку. Водночас, в різних інтерпретаціях вказаних вчених параметр порядку політичної динаміки розвитку прогнозується у досить вузькому інтервалі навколо демографо-ресурсних показників.

Як нами було показано раніше [15], на роль сучасного параметра порядку політичної динаміки може претендувати здатність та можливість народу країни до запозичення зразків політичної дії інших народів – певний глобальний конформізм. Ми вважаємо доведеною дієвість цього параметра для сучасних країн Північної Африки та Близького Сходу. В той же час слід відзначити, що для України даний параметр має більш міцне підтвердження для подій 1989 – 1991 рр., властивих, шоправда не усьому світові, а лише східноєвропейським країнам т.зв. соціалістичного табору (такий собі локальний конформізм). Загальновідомо також, що в той період важливу, навіть вирішальну роль у політичному процесі відігравала діяльність політичної еліти, як то й очікується від авторитарного режиму в процесі модернізації зверху.

Навіть побіжний огляд політичного процесу в Україні доби незалежності показує, що параметр порядку, який ми називаємо глобальним конформізмом, явно не є вирішальним, а, отже, не є справжнім параметром порядку для сучасної української політичної дійсності. Але й параметр порядку, запропонований А. В. Коротаєвим для

країн, що перебувають в ситуації виходу з мальтузіанської пастки та у наступному періоді – п'ятирічний темп приросту міської молоді [7, с. 101 – 102] – також не є актуальним для України, у всякому разі, у такому вигляді, оскільки етап мальтузіанської пастки нашою країною вже давно пройдений. Є й ще одне зауваження до параметра порядку, запропонованого А. В. Коротаєвим – він представляє собою надто грубий інструмент прогнозування. Дійсно, А. В. Коротаєв вважає індикатором небезпеки політичної кризи наявність темпу зростання кількості молоді країні понад 30 % за п'ятирічку. З історичної точки зору це – хороший показник (досягнення такої відмітки у минулому часто співпадало із серйозними політичними кризами ще у ХХ столітті), але у поточній політиці кризи відбуваються значно частіше, ніж виникає таке, для сучасного періоду майже безпрецедентне у повному сенсі цього слова, демографічне становище. Крім того, власне показник темпу приросту за п'ятирічку робить неможливим моделювання кризових станів, які мають масштаб, співставимий або менший за часовим інтервалом за п'ять-десять років [13, с. 176 – 178]. Для моделювання динаміки політичного процесу, на нашу думку, більш придатним має бути показник із щорічною мінливістю.

Отже, бажано було б мати модельний інструмент для прогнозування не лише катастрофічних, але й менш жакливих за наслідками криз, які притаманні й українському політичному процесові. В той же час ми не маємо підстав відмовлятися від врахування динаміки приросту кількості міської молоді у пошуку параметра порядку політичної стабільності, хоча формат цього врахування потребує певної модифікації.

Аргументація, наведена у фундаментальній роботі С. П. Капіці [5, с. 189 – 193], також підтверджує вірність пошуків параметра порядку саме серед демографічних чинників. Як відомо, С. П. Капіца сформулював та обґрунтував так званий демографічний імператив, у відповідності до якого масштабні соціальні, економічні, культурні та політичні процеси пристосовуються під динаміку чисельності народонаселення. Саме ця величина відіграє роль провідної синергетичної повільної змінної – параметра порядку суспільно-політичного розвитку.

На другому місці за важливістю серед кандидатів на роль синергетичного параметра порядку можна розмістити наявність можливості користування сучасними засобами комунікації – мобільним зв'язком та мережею Інтернет. Роль першої скрипки серед засобів масової комунікації, на нашу думку, відіграє Інтернет, який виконує функції як постачання користувачів позаурядовою інформацією (такою, що не виходить від джерел в уряді, та, на думку її користувачів, відображає реальний стан подій), так і засобом їх згуртування. У цьому сенсі Інтернет стає всебічним заміником звичайної преси, яка була, за влучним твердженням В. І. Леніна, колективним пропагандистом, агітатором та організатором. Стосовно подій 2011 р. в Північній Африці деякі спостерігачі відмічали роль соціальних мереж у такому згуртуванні.

Нами було з'ясовано [13, с. 174-178], що існування дієвого інтернет-орієнтованого параметру порядку, який визначав би стабільність політичного процесу, можливе лише в умовах справжнього інформаційного суспільства, тобто за наявності хоча б 50-60-ти відсоткового проникнення Інтернет у країні. Статистичні відомості відносно кількості Інтернет-користувачів в Україні вкрай неточні та характеризуються великою мінливістю. Навіть державні органи подають стосовно цього показника такі дані, що не вписуються деколи у рамки здорового глузду. Наприклад, за відомостями Міністерства транспорту та зв'язку України, у квітні 2008 року в Україні налічувалось понад 8,2 млн. унікальних користувачів мережі Інтернет, серед яких 58 % приходилось на м. Київ [12]. Простий розрахунок показує, що на киян приходилось майже 4,8 млн. унікальних Інтернет-підключень, що складно очікувати від міста з населенням, на той час, у 2,7 млн. осіб. Навіть якщо додати до кількості киян кількість усіх – від немовлят до 100-річних осіб – жителів Київської області, то й тоді кількість унікальних підключень за відомостями Міністерства буде на майже півмільйона більшою [12; дані про кількість населення див.: 18]. Очевидно, що у даному прикладі ми маємо справу не лише із цілком можливим прикрашенням стану справ, а й з ситуацією, за якої одна людина користується протягом доби кількома різними підключеннями до Інтернет: щонайменше вдома та на робочому місці. Отже, точні підрахунки кількості користувачів Інтернет наразі не існують, й у цьому випадку, на нашу думку, по-перше, краще довіряти соціологічним засобам оцінки їхньої кількості, а по-друге, у вигляді показника для розрахунку проникнення Інтернет в Україні брати темп приросту кількості користувачів Інтернет за міжнародними даними, а також експертні оцінки. Згідно із даними міжнародного ресурсу Internet World Stats, тренд приросту кількості користувачів Інтернет в Україні з 2000 є експоненціальним [23]. В той же час оскільки можна досить впевнено стверджувати, що Україна поки що не пододала 50-60% бар'єр проникнення Інтернет, ми виходимо з того, що цей показник у чистому вигляді не може бути узятий як єдиний параметр порядку політичної стабільності в сучасній Україні.

Стосовно такого засобу масової комунікації, як мобільний зв'язок, слід зазначити, що починаючи з 2006 року рівень проникнення мобільного зв'язку в Україні перевищує 100 % [4], тому при побудові моделі, призначеної для прогнозування стабільності політичного процесу, слід виходити із рівня стовідсоткового проникнення мобільного зв'язку. Таким чином, цей показник може бути лише певним елементом "фону" у моделі.

Отже, виходячи з наведених вище міркувань ми пропонуємо вважати справжнім параметром порядку, який визначає довгошплину стабільність політичного процесу в сучасній Україні, темп річного приросту кількості молоді із переважно вищою або незакінченою вищою освітою у великих та середніх містах на фоні вкрай швидкого річного приросту охоплення населення засобами ефективною комунікації, не опосередкованою державним втручанням (мобільний зв'язок та, у першу чергу, Інтернет). Фактичний зміст цього параметра порядку для українського політичного процесу перших трьох десятиріч XXI століття, на нашу думку, має відображати щорічний темп приросту міської молоді вікового інтервалу 21 – 25 років.

Отже, зміст синергетичної моделі політичної динаміки сучасних країн, що будують демократичні режими із запропонованим параметром порядку, на нашу думку, може бути описаний наступним функціональним зв'язком:

$$S_{pp} = f(T_{пр_{ммол}}, \{ \Delta РБ \rightarrow \text{const}, ПрІ \in 5 \div 50 \%, ПрМоб > 50 \% \}, \quad (1)$$

де S_{pp} – показник стану політичної стабільності; $\Delta РБ$ – щорічна зміна рівня безробіття в країні (за умовою у моделі вона має наближатися до постійної величини); $ПрІ$ – рівень проникнення Інтернет у країні (модель є адекватною для країн, в яких цей рівень знаходиться у межах 5 – 50 %); $ПрМоб$ – рівень проникнення мобільного зв'язку в країні (за умовою моделі він має бути не нижчим за 50 %); $T_{пр_{ммол}}$ – річний темп приросту міської молоді у віці від 21 до 25 років, який обраховується за формулою:

$$T_{пр_{ммол}} = \frac{KMM_t - KMM_{t-1}}{KMM_{t-1}} \cdot 100\%, \quad (2)$$

де KMM – кількість міської молоді у відповідний рік (t).

Алгоритм обчислення функції темпу приросту міської молоді $f(T_{пр_{ммол}})$ побудовано таким чином, що в результаті обчислення темпу приросту кількості міської молоді у відсотковому вимірі отримується умовне цілочисельне значення показника стабільності розвитку політичного процесу. Значення цього показника може змінюватись від 0 (мінімальний рівень нестабільності) до 10 (максимальний рівень політичної нестабільності в країні на кшталт масштабної соціальної революції). Слід зазначити, що перетворення абсолютного значення параметра порядку в певне значення із невеликого ряду цілочисельних умовних одиниць, кожна з яких становить один клас (інтервал) ступеню політичної напруженості, дозволяє вивчати політичні процеси в умовах неповної або непевної інформації про них, включати у модель як якісні, так і кількісні ознаки. Крім того, такий підхід дозволяє змінювати модель виходячи із зміни суспільно-політичних умов. Наприклад, як ми вже відмічали, зі збільшенням ступеню проникнення Інтернет слід очікувати певної модифікації власне параметра порядку та характеру його дії.

Для нашої моделі, призначеної для відображення динаміки політичного процесу в сучасній Україні, використовується наступна схема визначення показника політичної стабільності (S_{pp}):

$$\begin{aligned} 10\% \leq T_{пр_{ммол}} &\rightarrow S_{pp} = 6 \\ 8\% \leq T_{пр_{ммол}} < 10\% &\rightarrow S_{pp} = 5 \\ 6\% \leq T_{пр_{ммол}} < 8\% &\rightarrow S_{pp} = 4 \\ 4\% \leq T_{пр_{ммол}} < 6\% &\rightarrow S_{pp} = 3 \\ 2\% \leq T_{пр_{ммол}} < 4\% &\rightarrow S_{pp} = 2 \\ 0 \leq T_{пр_{ммол}} < 2\% &\rightarrow S_{pp} = 1 \\ T_{пр_{ммол}} < 0 &\rightarrow S_{pp} = 0 \end{aligned}$$

Статистичні дані про наявне міське населення різних вікових груп в Україні [18] надали нам можливість розрахувати прогноз темпу приросту міської молоді в цілому по Україні віком 21 – 25 років, та побудувати прогноз динаміки показника політичної стабільності на період до 2030 р. У табл. 1 наведено ретропрогнози та прогнози значення темпу приросту міської молоді та показника політичної стабільності в Україні.

Виходячи з такого синергетичного параметра порядку, як темп річного приросту кількості молоді із переважно вищою або незакінченою вищою освітою у містах на фоні швидкого темпу річного приросту охоплення населення засобами ефективної комунікації (мобільний зв'язок та Інтернет) можна стверджувати про наявність цілком об'єктивних підстав для суспільно-політичних заворушень у 2004 р. в містах України (табл. 1) та у м. Києві.

Здійснюючи ретропрогноз, ми можемо стверджувати, що фактичною базою подій помаранчевої революції, її основними виконавцями, стали особи молодого віку – 21 – 25 років, темп приросту яких в Україні в цілому становив 2,9 % у 2003 р. та 4,6 % у 2004 р. (нагадаємо, що дані в табл. 1 наведені станом на 1 січня відповідного року, тобто для подій листопадового Помаранчевого майдану більш придатним є число, яке в таблиці наведене для 2005 р.), а у столиці відповідно 3,8 % у 2003 р. та 5,5 % у 2004 р., що було значно швидшим, ніж у попередні, та й годі вже казати, наступні роки. Слід нагадати, що найближчий попередній "сплеск" такого швидкого річного приросту молодіжного населення м. Києва припадає на добре відомий своєю бурхливістю 1991-й рік, в який він складав 4 % (станом на 1 січня 1992 р.). Дане спостереження також додає впевненості у наших висновках. Отже, у згадані роки спостерігається наявність в Україні в цілому та у м. Києві окремо певного "надлишку" молоді, що вже вийшла із інфантильного віку, у більшості своїй здобула вищу освіту, або незакінчену вищу, та вже стикнулася із цілком природною для країн, які повільно розвиваються, проблемою працевлаштування. Отже, цілком працездатні особи із рівнем знань вище середньостатистичного (щонайменше, із щирою вірою в такий високий рівень своїх знань), стикаються із закономірною нееластичністю ринку праці та, таким чином, отримують вочевидь реальний погляд на життя. Вони отримують, таким чином, три мотиви для участі у будь-яких заворушеннях:

- по-перше, їм є за що ображатися на існуючий політичний режим – він ледь спромігся забезпечити їх освітою та не забезпечив їх гідною працею,
- по-друге, їм немає за що триматися – в них немає ані гідної роботи, яку шкода втратити, ані значної (найчастіше – ніякої) власності;
- по-третє, в них є доступ до засобів ефективної комунікації та під час навчання та соціального спілкування набуто достатнє вміння їх використання (як доводять дослідження американських вчених, цей останній фактор стає

дедалі значущим). Разом із переважно більшим ступенем конформності молоді та, знову ж-таки, переважно більшим ступенем конформності користувачів Інтернет [19, с. 15 – 34], наявність подібного доступу до мобільного зв'язку та Інтернет робить можливим надшвидке згуртування даної категорії молоді навколо будь-якої ідеї, або навіть не ідеї, а певної діяльності.

Таблиця 1

Ретропрогноз та прогноз динаміки показника політичної стабільності в Україні

Рік	Прогнозне значення темпу приросту міської молоді, %	Прогноз значення показника політичної стабільності
1990	-2,9	0
1991	-2,0	0
1992	1,6	1
1993	2,1	2
1994	1,9	1
1995	0,4	1
1996	0,6	1
1997	-0,5	0
1998	-0,4	0
1999	-1,6	0
2000	0,3	1
2001	0,2	1
2002	0,7	1
2003	0,9	1
2004	2,9	2
2005	4,6	3
2006	3,4	2
2007	1,0	1
2008	1,3	1
2009	-1,2	0
2010	-4,0	0
2011	-4,6	0
2012	-4,6	0
2013	-6,0	0
2014	-5,9	0
2015	-6,8	0
2016	-6,6	0
2017	-6,5	0
2018	-6,2	0
2019	-6,0	0
2020	-5,3	0
2021	-5,1	0
2022	-4,5	0
2023	-3,6	0
2024	-0,9	0
2025	1,5	1
2026	4,1	3
2027	4,0	3
2028	5,3	3
2029	4,6	3
2030	5,1	3

* Дані наведено станом на 1 січня відповідного року крім 2002 р.: за 2002 р. інформація надається за даними перепису населення станом на 5 грудня 2001 року. Джерело: Статистика населення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://stat6.stat.lviv.ua/MULT/Database/Population/databasetree_uk.asp

Отже, вказана соціально-вікова група надала, на нашу думку, основний людський матеріал для свідомої участі у подіях кінця 2004 року. З огляду на те, що є загальновизнаним, що в останні понад два з половиною сторіччя революції у індустріальних країнах, та й багатьох доіндустріальних здійснюються у столицях (певним

виключенням у ХХ столітті можна вважати хіба що Кубу), цілком очевидно, що створення подібної віково-демографічної динаміки у столиці України надало достатньо "палива" для "роздмухування вогнища".

Аналіз наявної та прогнозованої динаміки запропонованого нами параметра порядку дозволяє зробити висновок про відсутність синергетично обумовленої, тобто обумовленої глибинними соціально-демографічними процесами, небезпеки політичної нестабільності для України у період до 2025 року. Слід зазначити, що наданий нами модельний прогноз об'єктивно не може врахувати дію більш мінливих факторів політичної стабільності, які повсякчасно з'являються у сучасному вкрай мінливому світі. Виходячи із принципової хаотичності сучасного політичного процесу та, відповідно, його дисипативності, слід очікувати, що будь-яке явище як ззовні, так й у внутрішньо-політичному житті країни здатне збурити політичний процес в сучасній Україні. Певні дії нашого північного сусіда чи країн Євросоюзу щодо України, певні дії щодо роздмухування опозиційної боротьби всередині країни тощо дійсно здатні певним чином змінити перебіг політичного процесу. Але аналіз, наприклад, реального перебігу подій акції "Україна без Кучми", її результату та їх співставлення з даними нашої моделі щодо цього періоду показують, що без наявності об'єктивної повільно змінюваної синергетичної умови, якою в останні 20 років виступає приріст кількості молоді у містах, дані спроби кардинально змінити плин політичного процесу за решти інших умов приречені на поразку.

Отже, можна констатувати, що згідно запропонованій моделі прогнозу політичної стабільності, *ceteris paribus* в Україні слід очікувати серйозних політичних пертурбацій у 2026 – 2030 рр. В той же час у період, щонайменше з 2009 р. до 2025 р. серйозні політичні проблеми, викликані внутрішнім плинним синергетичним параметром порядку, практично неможливі.

З цієї точки зору вкрай цікавою виглядає ситуація Євромайдану 2013-2014 рр., що представляла собою, за очікуваною результативністю, з точки зору значень запропонованого нами параметру порядку, ще одну варіацію невдалої акції «Україна без Кучми». Як видно з табл. 1, в Україні не було приросту того «багаття» з числа молоді, яке можна було б результативно «запалити» під час подій Євромайдану. Тому ми особисто скептично ставились до можливості його перемоги. Відтак, досягнення перемоги Євромайдану, з точки зору динаміки запропонованого нами параметру порядку є подією, яка мала якесь інше коріння, що належить до числа [поки що] непрогнозованих малоймовірних чинників. Зазвичай такі чинники вважаються тими самими випадковими флуктуаціями властивими розвитку бідь-якого політичного процесу в точці біфуркації. Отже, на нашу думку, розбіжність між результатом подій Євромайдану, передбачуваним нашою моделлю, та реальним результатом, свідчить про наявність достатньої кількості інших, «штучних» чинників, які призвели до перемоги Революції гідності. На жаль, подібне твердження може мати багато продовжень різного гатунку на кшталт «дії Вашингтонського обкому», або, навпаки «штучні дії російської ФСБ з роздмухування ситуації» тощо.

Але ми наполягаємо на тому, що як тривалість Євромайдану, так і його перемога обумовлені здебільшого не вказаним нами синергетичним параметром порядку (динаміка якого, нагадаємо, добре пояснює події акцій «Україна без Кучми» та Помаранчевого Майдану), а зовнішніми штучними факторами. Джерело цих чинників потребує додаткового з'ясування.

Слід зауважити, що запропонований нами модельний прогноз потребує щорічного коригування у міру все більшого уточнення демографічної та соціально-економічної ситуації. Крім того, існує вірогідність виникнення необхідності коригування й власне синергетичного показника моделі, оскільки сьогоденна модифікація моделі верифікована за сучасними соціально-політичними реаліями. Головним чинником вірогідної модифікації моделі ми вважаємо врахування поступового досить швидкого охоплення населення країни доступом до мережі Інтернет. За збереження існуючих сьогодні тенденцій цього "омережування" можна очікувати досягнення Україною рівня 50 % проникнення Інтернет, що фактично буде означати понад 70-ти відсоткове проникнення Інтернет у містах, протягом найближчих п'яти років. Як ми вказували вище, досягнення даного порогу автоматично зробить Інтернет більш дієвим ("тактичним") параметром порядку сучасного політичного поля, ніж демографічний. Щонайменше, це буде спостерігатись на малих проміжках часу – 5 – 10 років.

Слід зауважити, що описана нами вище проблема небезпеки втрати політичної стабільності за умови відносно різкого зростання кількості міської молоді існує лише *ceteris paribus* – за інших рівних умов – тобто якщо соціально-економічні умови мають сталу тенденцію й не змінюються певними екстраординарними методами. Якщо політична влада заздалегідь попереджена про подібну небезпеку та прикладає реальні зусилля для термінового зменшення темпу приросту кількості цієї категорії молоді, то небезпеки політичної нестабільності уповні можна уникнути. Серед заходів, які можуть бути спрямовані на певне управління вказаним параметром порядку, нам представляються придатними будь-які, що зменшують даний показник – від масового надання стипендій для навчання за кордоном до штучного створення добре оплачуваних робочих місць для значної кількості даної категорії молоді. Економічна неефективність подібних методів вирішення, або, щонайменше, відсунення, проблеми буде з лихвою компенсована політичною стабільністю, що надасть змогу подальшого, можливо, не самого швидкого, але без стресів, розвитку як суспільства, так і економіки.

Стосовно можливостей уникнення чи пониження рівня політичної дестабілізації, яке може виникати через дію вказаного параметра порядку, слід пригадати кілька прикладів з минулого:

1. Як відомо, черговий сплеск темпу приросту кількості міської молоді, причому найбільший – як раз у столиці, співпав у часі із молодіжними бунтами у Франції 1968 року, які було зупинено досить жорсткими заходами. Отже, маємо випадок політичної дестабілізації внаслідок неврахування появи певного "надлишку" молоді у країні взагалі та столиці особливо.

2. Інший приклад фактичного подолання проблеми "молодіжного пагорба" – плавне проходження без зайвих протестів періоду 2003-2006 рр, коли таки самий «молодіжний пагорб», як в Україні, спостерігався і в Російській

Федерації: оскільки потреба в робочій силі, наприклад, в Москві в той час складала 106-108% відсотків від наявної, Москва легко «поглинула» всіх бажаючих працевлаштуватися, та ще й захопила певну частину приїжджих.

Дані нашої моделі підтверджують майже стовідсоткову невідворотність потрапляння держави до фази політичної нестабільності у випадку підвищення темпів приросту міської молоді. Причому оскільки головну роль у серйозних політичних заворушеннях, здатних, щонайменше, змінити правлячу верхівку, відіграють події у столичному місті, підвищення рівня політичної нестабільності можливе й у випадку локального підвищення темпу приросту молоді у столиці. Навпаки, навіть за наявності високих темпів приросту міської молоді відсутність "залишків" (у висловленому вище сенсі) цієї молоді у столичному місті нівелює гіпотетичну результативність можливих політичних антиурядових акцій в інших містах країни. Отже, наявність такого повільного, але майже невідворотного за дією параметра порядку політичної стабільності, як темп приросту кількості міської молоді, висуває періодичну небезпеку будь-якому політичному режимові, вищу за звичайні ідеологічні суперечки. Вказана загроза підвищується для тих країн, які мають потужну концентрацію вищих навчальних закладів у столицях (як правило, таке стається історично), оскільки ці заклади сприяють додатковій міграції молоді у столицю, що посилює дію параметра порядку. Україна відноситься саме до таких держав. Дійсно, в м. Києві існує понад 60 вищих навчальних закладів III – IV рівня акредитації [11], в яких навчається понад 20 % усього студентства в Україні. Власне кажучи, це співвідношення постійно підвищується, так, у 2004/2005 навчальному році у м. Києві навчався 21 % усіх українських студентів, а з 2010/2011 навчального року – вже понад 25 % [2; 1]. Такий стан справ потребує додаткової уваги політичної влади до темпів щорічного приросту кількості молоді у м. Києві, пов'язаного не лише з природним приростом, що обраховується дуже легко, а як раз із міграційним приростом.

У перспективі найбільш радикальним засобом уникнення впливу будь-яких демографо-орієнтованих параметрів порядку політичної стабільності є перенесення столиці з історичного міста Києва. На нашу думку, саме адміністративні столиці, а не історичні, на що вказує хоча б порівняння впливу подій у Петрограді та Москві під час більшовицького перевороту жовтня 1917 р. на долю Російської імперії, є ареною перемог або поразок революцій. Отже, важливо, щоб адміністративна столиця була відокремлена не лише від історичного центру, як цього справедливо вимагають деякі захисники київської старовини, й не стільки ближче до геодеміду, як радять геополітики, а й від місця розміщення значної кількості вищів, оскільки такі міста мають квазіпотенційні (але фактично неіснуючі) місця для майбутнього працевлаштування їх випускників, що створює додаткові елементи загрози. Певний позитивний приклад надає Казахстан (зрозуміло, із застереженнями, які диктує інша політична культура цієї країни), який за приблизно схожої з українською демографічної динаміки, навіть дещо посилюваної особливостями відтворення населення у цій країні, не відчував протягом останнього десятиріччя етапів серйозної політичної нестабільності.

Отже, аналіз висновків зі створеної нами моделі показує, що міркування деяких геополітиків про те, що столиця держави має бути відокремлена від історичного центру держави, та, навпаки, наближена до її географо-демографічного центру можуть бути підкріплені ще й урахуванням синергетичного параметра порядку.

Ми передбачаємо можливість модифікації запропонованої нами моделі для врахування більш дрібних проявів політичної нестабільності, що мають базу певне "локальне віддзеркалення" використаного нами синергетичного параметра порядку. Така модифікація моделі повинна включати щомісячні дані темпів приросту міської молоді, деталізовані по областях та основних регіонах України, які ураховують і міграційні процеси та можуть бути використані для прогнозування появи небезпеки локальної нестабільності на часових інтервалах, що є зіставлюваними із декількома місяцями або кількома роками.

Бібліографічний список:

1. Вищі навчальні заклади [Електронний ресурс] / Головне управління статистики у м. Києві. – Режим доступу: <http://www.gorstat.kiev.ua/p.php3?c=532&lang=1>
2. Вищі навчальні заклади [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.html
3. Истон Д. Категории системного анализа политики / Д. Истон // Антология мировой политической мысли: В 5 т. – М. : Мысль, 1997. – Т. II. – С. 630 – 642.
4. iKS-consulting: отчеты и статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iksconsulting.ru/researches/2364772.html>
5. Капица С. П. Сколько людей жило, живет и будет жить на Земле. Очерк теории роста человечества / С. П. Капица. – М. : Международная программа образования, 1999. – 240 с.
6. Кіянка І. Б. Політична стабільність: суть і основні засоби її досягнення в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 – політичні інститути та процеси / І. Б. Кіянка ; Львівськ. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2003. – 16 с.
7. Коротаев А. В. Прогнозирование социополитических рисков: ловушка на выходе из мальтузианской ловушки / А. В. Коротаев, Ю. В. Зинькина // Информационный бюллетень Ассоциации "История и компьютер" : Материалы XII конференции АИК. – 2010. – № 36 (Октябрь). – С. 101 – 102.
8. Малинецкий Г. Г. Нелинейная динамика: подходы, результаты, надежды / Г. Г. Малинецкий, А. В. Потапов, А. В. Подлазов. – 2-е изд. – М. : КомКнига, 2009. – 280 с.
9. Некоторые возможные направления развития теории социально-демографических циклов и математические модели выхода из мальтузианской ловушки / Л. Е. Гринин, С. Ю. Малков, В. А. Гусев и др. // История и Математика: процессы и модели / ред. С. Ю. Малков, Л. Е. Гринин, А. В. Коротаев. М. : Либроком/URSS, 2009. – С. 134 – 210.

10. Нефедов С. А. Факторный анализ исторического процесса. История Востока / С. А. Нефедов. – М. : Территория будущего, 2008. – 751 с.
11. Освіта в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osvita.com.ua/universities/?page=4&city=28&desc=1>
12. Підсумки роботи галузі зв'язку / Державна адміністрація зв'язку Міністерства транспорту та зв'язку України // <http://www.stc.gov.ua/uk/publish/article/63905>
13. Польовий М. А. Застосування кореляційного та дисперсійного аналізу для дослідження формування і функціонування регіональних хлібних ринків / М. А. Польовий // Джерелознавчі та історіографічні проблеми історії України. Мова науки. Термінологія. Межвузівський збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1997. – С. 176 – 190.
14. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання: монографія / М. А. Польовий. – Одеса : Фенікс, 2011. – 288 с.
15. Польовий М. А. Системно-синергетична експланація біфуркації політичного процесу в країнах Північної Африки та Близького Сходу на початку 2011 року / М. А. Польовий // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса : Фенікс, 2011. – Вип. 43. – С. 16 – 27.
16. Пригожин И. Наука, цивилизация и демократия [Електронний ресурс] / И. Пригожин ; пер. В. Н. Игнатъева // Futures. – 1986. – Vol.18. – № 4 (August). – P. 493 – 507. – Режим доступу: <http://study.ustu.ru/view/aid/95/1/Prigojin.doc>
17. Святець Ю. А. Злами в історії як точки біфуркації / Ю. А. Святець // Ейдос. Альманах теорії та історії іст. науки / редкол. : В. Смолій (гол. ред.) та ін. – К. : Ін-т історії України, 2008. – Вип.3.– Ч. 1. – С. 297 – 318.
18. Статистика населення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://stat6.stat.lviv.ua/MULT/Database/Population/ databasetree_uk.asp
19. Тернер Дж. Социальное влияние / Дж. Тернер. – М. : Питер, 2003. – 256 с.
20. Турчин П. В. Историческая динамика. На пути к теоретической истории / П. В. Турчин. – М. : URSS, ЛКИ, 2010. – 365 с.
21. Халтурина Д. А. Системный мониторинг: Глобальное и региональное развитие / Д. А. Халтурина, А. В. Коротяев. – М. : УРСС, 2010. – 296 с.
22. Goldstone J. A. Population and Security: How Demographic Change Can Lead to Violent Conflict / J. A. Goldstone // Journal of International Affairs. – 2002. – № 56/1. – P. 3 – 22.
23. Internet Word Stats: Usage and Population Statistics [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.internetworldstats.com/>
24. Przeworski A. Democracy and development : political institutions and well-being in the world, 1950-1990 / A. Przeworski, M. E. Alvarez, J. A. Cheibub et al. – Cambridge : Cambridge University Press, 2000. – 321 p.

УДК 323.25

ПОЛІТИЧНИЙ ГЕПЕНІНГ У СИСТЕМІ АКЦІОНІСТСЬКИХ ФОРМ ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ

Наумкіна С. М., д. політ. н., професор, завідувач кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,

Груєва О. В., аспірант кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Україна)

Наумкіна С. М., Груєва О. В. Політичний гепенінг у системі акціоністських форм політичної активності.

Стаття присвячена вивченню політичного гепенінгу як форми політичної активності, яка виникає в добу постмодернізму. Гепенінг позиціонований як протестна акціоністська форма політичної участі. Наголошується на театралізованому, імпровізаційному характері гепенінгу, як мистецько-культурної форми, яка поширилася на поле політики. Вивчаються проведені за допомогою технології політичного гепенінгу акції наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. Зокрема, аналізуються гепенінги польського руху «Помаранчева альтернатива», російські гепенінги «Субтропічної Росії», Партії любителів пива, руху «Фіолетових», арт-групи «23:59». Вивчаються українські політичні гепенінги починаючи від акцій «Променів чучхе».

Ключові слова: політичний гепенінг, політичний протест, постмодернізм, театралізація політики.

Наумкина С. М., Груева А. В. Политический хэппенинг в системе акционистских форм политической активности.

Статья посвящена изучению политического хэппенинга как формы политической активности, которая возникает в эпоху постмодернизма. Хэппенинг позиционирован как протестная акционистская форма политического участия. Отмечается театрализованный, импровизационный характер хэппенинга, как художественно-культурной формы, которая распространилась на поле политики. Изучаются акции, проведенные посредством технологии политического хэппенинга в конце XX – в начале XXI века. В частности, анализируются хэппенинги польского движения «Оранжевая альтернатива», российские хэппенинги «Субтропической России», Партии любителей пива, движения «Фиолетовых», арт-группы «23:59». Изучаются украинские политические хэппенинги, начиная от акций «Лучей чучхе».

Ключевые слова: политический хэппенинг, политический протест, постмодернизм. театрализация политики.

Naumkina S., Grueva O. V. Political happening in system forms of political activity.

The article is devoted to the study of political happening as a form of political activity that arises up in the epoch of post-modernism. Happening is positioned as a protest form of political participation. The theatricalized, improvisation character of happening as an artistically-cultural form, that spread to the field of policy, is marked. The actions conducted by means of technology of political happening at the end of the XX – at the beginning the XXI century are studied. In particular, happening of Polish motion the «Orange alternative», Russian happening of «Subtropical Russia», Party of beer lovers, motions of «Violet», art-group «23:59» are analyzed. Ukrainian political happening, beginning from the actions of «Rays of Juche» is studied.

Key words: political happening, political protest, post-modernism. theatricalization of policy.

Політичний гепенінг є малодослідженою протестною акціоністською формою політичної участі театралізованого характеру, яка виникає у добу постмодерну. Ми ставимо завдання проаналізувати політичний гепенінг, з'ясовуючи потенціал цієї мистецько-культурної форми у громадсько-політичному житті сучасної спільноти.

Філософсько-методологічне підґрунтя аналізу політичного гепенінгу підведене такими вченими, як Г. Арендт, Дж. Батлер, С. Зонтаг та ін. Серед наукових досліджень політичного гепенінгу виділимо доробок Д. Левчика, який аналізував ранні пострадянські гепенінги періоду 1991–1995 років. Гепенінг як акціоністська практика на пострадянському просторі є об'єктом аналізу Д. Буличевої. У розвідках вітчизняного історика В. Окаринського розглянуті українські акціоністські практики у період перебудови (контркультура), коли лише зароджувалися умови для вираження опозиційних ідей, виникають креативні формати протесту (зокрема, аналізується рух «чучхівців»). Відзначимо глибину аналізу акціоністських практик, характерну науковим доробкам української дослідниці-культуролога К. Станіславської. Н. Хома вивчає гепенінг як протестну форму політичної участі, театралізовану дію громадсько-політичної спрямованості.

Гепенінг у широкому розумінні є напрямом акціонізму; це певна форма дій, акцій, учинків, під час яких виконавці гепенінгу намагаються залучити глядачів до гри, сценарій якої окреслений лише приблизно. Теорія та практика гепенінгу опирається на художній досвід футуризму, дадаїзму, сюрреалізму, театру абсурду. Гепенінг зародився на межі модернізму та постмодернізму (започаткований у 1952 році).

Суттєвий наголос у політичному гепенінгу робиться на імпровізаційному началі; відсутній конкретний сценарій подій: лише частково передбачено ситуації й навіть розвиток сюжетних ліній, не завжди є відомі результати гри. Подія відбувається у реальному часі, завжди вперше та ніколи не може бути повторена. Особливість політичного гепенінгу – це не просто видовище, а зовні спонтанне (спровоковане, імпровізоване, непередбачуване і под.) дійство, учасниками якого стають цілком випадкові люди (їх участь обов'язкова у політичних гепенінгах).

Приклади політичних гепенінгів знаходимо у антикомуністичних акціях протесту кінця 80-х років ХХ століття. Так, під час протестів проти військової диктатури генерала В. Ярузельського, у Польщі з ініціативи В. Фидриха (Майора) був утворений політично-мистецький рух «Помаранчева альтернатива». Основна мета руху була в тому, щоб протестувати проти влади, використовуючи елементи абсурдизації, аби завуалювати протест і уникнути репресій комуністичного режиму. У формі різноманітних гепенінгів висміювалася комуністична система, цензура та влада загалом. Іронія, сарказм, гумор – основна зброя у гепенінгах «Помаранчевої альтернативи». За розповіддю В. Фидриха, «коли генерал Ярузельський запровадив військовий стан, люди писали різні гасла на стінах, проте їх зафарбовували. Всюди було дуже багато плям. І на тих плямах ми почали малювати гномиків. А після того як стався Чорнобиль, реальні гноми з'явилися на вулиці. Перед тим я роздав листівки, в котрих написав, що в центрі міста з'явилися гномики, а вирости вони тому, що їли чорнобильські гриби. Мешканці міста повинні їх привітати» [2]. Наступного разу частиною гепенінгу стала роздача капелюшків, яка супроводжувалася арештами тих, хто їх одягав. Але акції з капелюшками активізувалися, залучаючи щоразу більше людей, виглядаючи театралізовано, але поступово це призвело до зникнення страху людей перед правоохоронцями, шок військового стану минувся.

У рамках створеного В. Фидрихом руху «Помаранчева альтернатива» у 1986–2004 роках, митець організував майже шістьдесят гепенінгів у Польщі та її межами. Проаналізуємо кілька із них.

1. Гепенінг «Туалетний папір» (Вроцлав, жовтень 1987 р.) привертав увагу до проблеми товарного дефіциту при соціалізмі, коли люди мріяли про товари першої необхідності. Громадян закликали прийти 1 жовтня о 16 год. дня на вулицю Швидницьку, маючи зі собою туалетний папір. На гепенінг людей запрошували листівкою в дусі

сюрреалізму: «Туалетний папір, наймолодше покоління паперу, насправді не служить збільшенню пірамід, однак може спричинитися до розпаду не однієї Імперії. Сьогодні, у час соціалістичного сюрреалізму, який заволодів цілим світом, туалетний папір – це дипломатичний протокол, біла ворона польської гігієни. Людям подобається випикувати й малювати найпростіші знаки. Соціалізм із його екстравагантним поділом споживаних благ, а також ексцентричною суспільною позицією, поставив туалетний папір на вершину мрій. Зараз він просто недосяжний. Так само і крем для гоління належить до обмеженої еліти продуктів, за які треба боротися... Щоб нога в ногу крокувати з передовою світовою думкою, прийди на вул. Свідницьку о 16.00, принеси з собою папір, і... творімо. Творімо з нього незалежні суспільні, психічні, фізіологічні, космічні й транспортні композиції. О 16.00 позовлі виймаємо папір і по клаптику роздаємо його людям. Ділімося справедливо. Хай справедливість почнеться з туалетного паперу! У певних специфічних ситуаціях стіймо на одній нозі» [Цит. за: 4, с. 41–42]. Масова роздача сангігієнічного дефіциту спрацювала краще за будь-яку демонстрацію.

2. Гепенінг «Референдум» (Варшава, 29 листопада 1987 р.). Під час нього знову ж піднімалася проблема товарного дефіциту. Гепенінг проводили у форматі матчу між футбольними командами зі символічними назвами – «Бідність» і «Добробут». Найактивніший уболівальник отримав купон на шматок копченої свинини для реалізації її покупцеві аж у 1990 році.

3. Гепенінг «РіОбітничий карнавал» (Вроцлав, 16 лютого 1988 р.) став першим справді масштабним закликком приєднатися до традиції Ріо-де-Жанейро й Венеції. Листівка запрошувала такими словами: «Одягніся святково!!! Ми з'явимося сповнені радості!!! Цього разу, після багатьох вдалих гепенінгів, міліція нас не чіпатиме. Утнемо кілька карнавальних штучок, а міліція буде спокійна, маленький фокус-покус і її або не буде, або вона сама приєднається до карнавалу – веселитиметься, танцюватиме і дуркуватиме разом з нами!» [Цит. за: 4, с. 48].

4. Гепенінг «Міжнародний день тайняка» (Вроцлав, 1 березня 1988 р.) був присвячений секретним співробітникам спецслужб чи розвідки (на жаргоні їх зневажливо називали сексотами). Без їх нагляду не проходив жодний гепенінг «Помаранчевої альтернативи» і щоб «вшанувати їх сумлінну працю» акціоністи запросили людей долучатися і допомагати спецслужбам у їхній нелегкій роботі. У запрошенні до участі в гепенінгу зазначалося: «Якщо хочеш побачити роботу Воєводського відділу внутрішніх справ, просто з'явися на вул. Свідницькій о 16.00 1 березня (вівторок) біля бару «Барбара». У цей день відбудеться урочистості з нагоди Міжнародного дня тайняка. Ініціатором свята є наш вроцлавський Воєводський відділ внутрішніх справ. Працівники цієї квітучої фірми належать до представників світових вершків. Як господарі вони запросили представників інших фірм: ФБР, Скотланд-Ярду, КДБ і інших. Одягніся відповідно – у чорні окуляри, капелюх, плащ, шкірянку або накидку. Візьми обладнання для прослуховування: трубку, лійку або мікрофон. Заохочуємо монтувати мікрофони в парасольки чи ціпки. Шанувальників Скотланд-Ярду просимо прийти з люльками. Надзвичайним козирем є собаки. На вулиці також відбудеться виставка аксесуарів служб охорони порядку. Поводься вільно, перевіряй документи в перехожих. Хай на твоєму плащі видніється службовий значок. Якщо тебе попросять до поліцейської машини, іди! Бо то твоє природне місце. Обрані винуватці свята одержать запрошення до академії. Не зігноруй цього великого шансу. Щастя тобі всміхається. Вийди йому назустріч» [Цит. за: 4, с. 44–45];

5. Гепенінг «Марш гномів» (Вроцлав, 1 червня 1988 р.). Близько 10 тисяч осіб у помаранчевих капелюхах гномів організували маніфестацію на вулиці проти уряду генерала Ярузельського, виголошуючи «Немає свободи без гномів» (один із найпопулярніших закликів часів Солідарності в Польщі – «Немає свободи без Солідарності»).

6. Гепенінг «Галопаюча інфляція» (Лодзь, 7 листопада 1988 р.) Кільканадцять осіб із табличками «Інфляція» галопають центральною вулицею міста, аж поки їх не затримує міліція. І вже наступного дня організатори заявляють, що всі економічні проблеми закінчилися, оскільки вчора лодзька міліція проявила справжній економічний інстинкт і затримала галопаючу інфляцію [4, с. 42].

7. Гепенінг «День солідарності з громадською міліцією» (Лодзь, 13 грудня 1988 р.). Це ще один гострий гротеск на діяльність інституту міліції. Під час гепенінгу виголошується гасло «Допоможи міліції – побий себе сам!». «Помаранчева альтернатива», назвавшись Галереєю маніакальної діяльності, видає інструкцію з поведінки для учасників: «Прогулюємося в окулярах туди-сюди, домагаємося затримання міліцією. Сміливо залазимо до приготованих для нас будок, вручаємо працівникам заздалегідь приготовані доноси на себе і своїх знайомих і заяви із проханням провести обшук у наших квартири. Дівчат просимо розважливо кидатися міліціонерам на шию. Ми вітаємо каральні органи, бо всі органи – наші!!! Громадянино! Допоможи міліції – побий себе сам! Геть диктатуру схем! Хай живе спонтанність!» [Цит. за: 4, с. 43].

8. Гепенінг «Збивання піни» (Вроцлав, лютий 1989 р.). В основу назви гепенінгу покладено польський фразеологізм «*bić pianę*» в значенні розмовляти намарно, довго, або бурхливо й безглуздо обговорювати якусь справу. Кілька учасників, вдягнених у костюми, сидять за круглим столом і з поважними виразами обличчя збивають піну з яєчних білків. Сенсом гепенінгу була демістифікація віри в наради Круглого столу (переговорів між офіційною польською владою та профспілкою «Солідарність», які проходили у лютому – квітні 1989 року) та будь-який конструктивний діалог. За окрему плату глядачі також могли долучитися до процесу «збивання піни».

9. Гепенінг «Гайд-парк» (Лодзь, 5 червня 1989 р.) проводився на наступний день після перших виборів до Сейму та Сенату на основі нових правил. Сценографія гепенінгу побудована навколо боксерського матчу, де змагаються боксер-«Солідарність» та боксер-комунізм. Переможець чекає висока посада, однак бій закінчується обопільним нокаутом. І Л. Валенса, і генерал В. Ярузельський, і медіа трактували вибори як велику перемогу і священний обов'язок кожного. Проте 40 % населення не взяли участі в голосуванні, на чому загострила увагу «Помаранчева альтернатива», вважаючи це протестом людей проти політичної містерії, що відбувалася в країні.

«Помаранчева альтернатива» своїми гепенінгами карнавалізовано «вшанувала» тогочасні державні свята, насамперед, річницю Жовтневої революції, свято Праці, 8 березня, дні виборів до національних рад. Численні

професійні свята також стали причинами та темами для гепенінгів («День міліціонера», «День війська», «День служби здоров'я» та ін.). Особливо «пошановувалися» річниці Жовтневої революції. Сятукувався її святвечір, бо власне 7 листопада трибуни і святковий настрій гарантовано лише для найвищих партійних функціонерів; натомість надвечір'я 6 листопада має стати святом кожного, варто лише прийти на вулицю Свідницьку, одягнувши щось символічно червоне. «Святвечір Жовтневої революції» є одним з найбільш видовищних гепенінгів: частина учасників переодягнена у червоноармійців або моряків, інша частина має червоні крила за спиною, тактична ціль – здобути бар «Барбара» (де продають червоний борщ), тактичний ворог – кордон міліції.

Загалом гепенінги «Помаранчевої альтернативи», на думку О. Коваленко, «елімінували почуття страху та нормалізували феномен вуличного протесту» [4, с. 46].

Зауважимо, що В. Фидрих продовжив свій «помаранчевий гепенінг» у дні української Помаранчевої революції 2004 року [15]. Із його ініціативи в Україну було привезено довжелезний помаранчевий шарф, сплетений поляками на знак солідарності з українцями на Майдані. Гепенінг був доповнений виготовленням із ініціативи Фидриха двох великих шоколадних голів кандидатів у президенти України В. Ющенко та В. Януковича; дорогою на Київ робилися зупинки, коли людям пропонувалося скуштувати «голови» (символ Януковича був об'їдений до неупізнаваності, а символ Ющенко втратив небагато) [13].

Чимало прикладів політичного гепенінгу можна віднайти на пострадянському просторі, особливо у перші роки після розпаду СРСР. Покажемо їх характер на прикладі російських гепенінгів, які містили антикомуністичні, антиєльцинські, антипарламентські та інші критичні мотиви:

– покладення т. зв. «Суспільством дурнів» вінка до пам'ятника Леніну в м. Самара з нагоди дня народження вождя (22.04.1991 р.) із надписом «Леніну від дурнів». Акція зумовила подальше зіткнення «дурнів» ветеранами КПРС, які теж проводили на цьому ж місці мітинг [7, с. 51]. Гепенінг «Суспільства дурнів» мав характер контрпропагандистського антикомуністичного мітингу;

– гепенінг «Ініціативи революційних активістів» у Москві (01.04.1991), який проходив під гаслом «Збір коштів на канонізацію Бориса Єльцина». У результаті було зібрано 1 руб. 74 коп. Акція мала на меті висловити протест проти популістського возвеличення першого Президента Російської Федерації Б. Єльцина. Її форматом була імпровізована демонстрація за коронацію та канонізацію очільника держави. Також акція була спрямована проти офіційного підвищення цін, про що свідчили гасла: «Геть 2 квітня! Хай живе 33 березня» (ціни підвищувалися з 2 квітня);

– гепенінг-купання членів руху «Субтропічна Росія» у фонтані на пл. Пушкіна у Москві. Купання проводилися кілька років поспіль (починаючи з 1992 р.) 29 вересня «з нагоди чудесного порятунку Бориса з вод» (натяк-пародія на відоме падіння Б. Єльцина в Москву-ріку у 1989 р.). До «купань» долучалися й інші квазі-партії, як-от: Партія любителів пива, КПРС ім. Брежнєва, Партія диктатури плюралізму. Учасникам купання присвоювався титул «ельцинятко на ім'я Боря» (ймовірно, за аналогією з «жовтенятками»). Гепенінги мали характер антипрезидентської акції;

– гепенінг «Котити бочку на Думу!» (1995 р.) – акція проти нижньої палати російського вищого законодавчого органу, організована Партією любителів пива. Партійці прикотили до парламентської будівлі порожню бочку.

Головним актором гепенінгів у Російській Федерації виступали квазі-партійні організації з гумористичними назвами, наприклад, рух «Субтропічна Росія», Партія любителів пива, Партія диктатури плюралізму, Партія вільного кохання, КПРС ім. Брежнєва і т. д. Яскравим гепенінгом було саме створення та акції Партії любителів пива ім. А. Лінкольна: продемонстрований цілковитий дисонанс зі серйозністю за своєю суттю будь-якого об'єднання громадян: шанування хмільного напою, поцінування А. Лінкольна, який не має жодного стосунку до пивоваріння і т. д.

До політичних гепенінгів можна віднести такі «партійні» акції: 1) Партії любителів пива. Нею проведено гепенінг дарування Б. Єльцину як подарунка на день народження засобів для зняття похмільного синдрому в 1995 р.); 2) руху «Фіолетових». Вони декларували «Фіолетові прийдуть – багато хто піде!», «Майбутнє або фіолетове, або ніяке!» і под.

Окремо зупинимось на гепенінгах, які проводить рух «Субтропічна Росія». Ними ставилася абсурдна вимога покращити політичний клімат шляхом підвищення мінімальної температури навколишнього середовища до +20° С і зниження температури кипіння води до +50° С); вимога заборони проходження айсбергів через територіальні води Росії; вимога підвищення градусу горілки і т. д. Гепенінги цього руху проходять у визначені дати, наприклад, 28 травня, 24 вересня і т. д. Так, 28 травня члени «Субтропічної Росії» відзначають т. зв. «День Матіаса Руста або Урочисте очікування Другого Пришестя на Василівському узвозі» (у цей день у 1987 р. німецький пілот приземлився на Червоній площі). 24 вересня «Субтропічна Росія» проводить гепенінги з нагоди т. зв. «Дня замочування терористів»; цього дня 1999 р. тоді ще прем'єр-міністр В. Путін публічно ужив нелітературну фразу «Мочити у сортирі» під час коментування бомбардування 23.09.1999 р. російською авіацією Грозного. Гепенінг «Субтропічної Росії» щодо цієї події відбувається шляхом замочування вирізаних фотографій осіб, звинувачених у тероризмі, у воді.

Також «Субтропічна Росія» завжди висловлювалася щодо значимих політичних подій, наприклад, коли на Мадридському саміті НАТО (липень, 1997 р.) було прийнято рішення про розширення альянсу, «Субтропічна Росія» спільно зі ще однією карнавального типу організацією – «Броунівський рух», нагадали, що за фізичним законом Гей-Люссака усі об'єкти при розширенні охолоджуються. Заявлялося: «З огляду на це ми знімаємо зі себе будь-яку відповідальність за негативні кліматичні наслідки, які очікуватимуть території, охоплені процесом розширення НАТО. Рух «Субтропічна Росія» та «Броунівський рух» підтверджують свою прихильність ідеї створення єдиного

субтропічного простору для забезпечення ефективного взаємовигідного тепло- й енергообміну, який сприятиме встановленню динамічної рівноваги і постійної цілорічної температури довкілля на рівні 20 градусів Цельсія» [12].

Утворення такої та інших схожих карнавальних партій зумовлене запитом на прояв антивладного сарказму, критику партійних і виборчих «брудних» ігор, практикованих «класичними» партіями та ін. причинами. «"Сміхові" партії є своєрідною суспільною противагою партіям номенклатурного спектру» [6]; це ознака кризи у певній країні партогенези. Наприклад, Антибюрократична партія при висуненні кандидатів на виборні посади у списку вказувала не прізвища кандидатів, а політичні псевдо – Шуруп, Гвіздок, Болт і т. д.

Гепенінг Ю. Шабельникова і Ю. Фесенка «Ленін в тобі і у мені» або «Мавзолей. Ритуальна модель» (30.03.1998 р.). Виставковий зал, де проходив гепенінг, був декорований під ритуальний, а у центрі залу на високому задрапірованому подіумі стояв 80-кілограмовий торт в формі фігури В. Леніна у труні у натуральну величину (1 м 64 см). Гепенінг супроводжувався траурною музикою, люди заходили по черзі за аналогією зі справжнім Мавзолеєм. Учасники підходили для прощання з «тілом» і отримували свій шматочок торта. Акція обігрувала відомий вірш Л. Ошаніна «Ленін завжди з тобою». Це була насмішка над тоталітарною директивною примусового зображення вождя. «Поїдання» вождя автори гепенгу розглядали як своєрідну метафору звільнення від зобов'язання його зображати.

Події на Сході України 2014–2017 років зумовили проведення низки політичних гепенінгів на підтримку України. Зокрема, активісти російського руху «Синій вершник» відомі низкою яскравих акцій, одна із яких була проведена на підтримку України (Москва, листопад 2014 р.). Гепенінг проводився за участю двох учасників (О. Басов, Є. Авілов): один лежав на землі біля підніжжя пам'ятника місту-герою Києву, накритий українським прапором, а інший із банкою червоної рідини пропонував відвідати «української крові». Прапором нагадувалося, що ним накривали убитих на Майдані протестувальників, а імітація крові символізувала протест проти тих, хто радіє смертям українців. 06.08.2014 р. петербурзька активістка Кадо вийшла на Невський проспект в образі «осліпшої Росії з кров'ю на руках». Жінка в одязі кольорів російського прапора і пов'язкою на очах видавала голосний крик на одній ноті та падала на асфальт. 21.11.2014 р. біля московського Кремля пройшов політичний гепенінг на відзначення річниці початку Євромайдану зі спаленням опудала В. Путіна [14, с. 272].

Російська арт-група «23:59» відома низкою гепенінгів. Наприклад, політичний гепенінг «Гноми» (25.03.2012 р.) передбачав викладання англійського слова «НАТЕ» (англ. hate – ненавидіти). До акції були залучені дванадцять осіб, котрі після виконання надпису на цьому ж місці запалили свічки [11, с. 173]. Ця акція є саме гепенінгом, а не перформансом, бо до нього почали залучатися проїжджі автомобілісти. Ненависть передбачалася щодо корумпованих і недружніх до громадян влади, силових структур, судів.

Першопрохідцями політичного гепенінгу в Україні дослідники називають були акції «Променів чучхе» (з вересня 1990 р.). «Промені Чучхе» вважаються першою в перебудовному СРСР (виникла у 1988 р. у середовищі Української студентської спілки) партією пародійного (помаранчевого) типу (такі організації пародіюють діяльність політичних партій і рухів; переймаючи зовнішні ознаки політичних партій, вони ставлять відверто безглузді й абсурдні цілі як програмні). В. Окаринський вважає, що гепенінг був головним політичним засобом Молодіжного революційно-патріотичного союзу (МРПС) «Промені чучхе» [9, с. 197]. «Промені чучхе» у своїх гепенінгах пародіювали й абсурдизували комуністичні ідеї. Розглянемо їх.

Група киянських студентів проголосила себе послідовниками вчення Кім Ір Сена, висунувши гасло перебудови СРСР за північнокорейським зразком [10]. У вересні 1990 року відбувся перший політичний гепенінг «Променів чучхе». Біля будівлі Київради, де незадовго до цього було піднято український синьо-жовтий прапор, на ділянці біля флагштока утворилося місце зібрань місцевих «пікейних жилетів». З'явилися листівки про те, що до червоного прапора УРСР, що був піднятий поруч, готується покладання «революційної квітки Кімченірхви» (названої, на честь Кім Чен Іра й обов'язковою для вирощування у кожній північнокорейській сім'ї). На призначену годину біля прапора зібралися учасники «Променів чучхе» і під крики «Ганьба!» на гранітну основу флагштока встановили горщик із зав'язю бегонією та стрічкою від похоронного вінка з написом: «Червоному прапору від дітей Вождя».

Пік активності «Промені чучхе» у Києві припав на кінець 1990–1991 років. За цей короткий проміжок часу центральне киянське відділення «Променів чучхе» здійснило понад 50 резонансних заходів. Серед них: символічне закопування для нащадків книг М. Горбачова; хороводи навколо пам'ятника В. Леніну; виклики на ідеологічні двобої редакторів «недостатньо комуністичних» газет [3, с. 23]; «обстріл», за допомогою петард із меморіальної арсенальської гармати Верховної Ради, що «продалась буржуазним націоналістам» [8]; чіпляння 21 серпня 1991 р. на дверях штабу УНСО оголошення: «Опечатано до выяснення обставин участя в путче!»; «ганяння рухофренів» – провокування «національно-стурбованих» дідусів на Майдані Незалежності [5, с. 133–134].

У роковини Жовтневої революції, 7 листопада 1991 року, було на афшах анонсовано: «Степан Хмара знову серед людей», а далі конкретизовано програму дійства: «На майдані Незалежності відбудеться театралізоване свято «Урочисте побиття Степаном Хмарою полковника Григор'єва». У програмі свята організатори передбачали: мітинг, інцидент, незалежне розслідування, розстріл винних, буфет. Після інсценізації, у якій в ролі дійових осіб виступили члени «Променів чучхе», у підземному переході було урочисто встановлено пам'ятний знак із написами українською і російською мовами із радикально-протилежними інтерпретаціями події [3].

Також «чучхісти» привітали початок роботи одного з останніх, ще «радянських» з'їздів КПУ. Його делегатів закидали серпантинном і конфетті та зустрічали величезним плакатом: «Рішення з'їзду схвалюємо і вітаємо!», при тому, що з'їзд тоді ще не почався і ніяких рішень ще не прийняли [9]. Також відбулися урочисті проводи до Іраку загону «Пхеньянські яструби» (на відміну від «Соколів Жириновського», вони на своєму старенькому автобусі з написом «Замовлений. Київ – Багдад», доїхали лише до найближчої кнайпи [10, с. 198]. Якщо 7 листопада 1991

року, у річницю більшовицької революції, «чучейці» провели власне святкування на мотиви Жовтневої революції. Дійство відбулося на київському Майдані Незалежності з подальшою маніфестацією Хрещатиком і грандіозним мітингом на завершення. У ньому взяло участь близько 10 тисяч осіб [10].

Різноманітні гепенінги здійснювалися в дні студентської «революції на граніті» (02–17 жовтня 1990 року). Наприклад, біля флагштоків збирали кошти на «світову революцію» і квиток тодішньому голові Верховної Ради Л. Кравчуку до Москви. З часом умовою цього пожертвування було кидати лише однокопійчані монети. Згодом туди кияни почали кидати свої комсомольські квитки.

Велику кількість гепенінгів було проведено під час українських революцій, особливо Революції Гідності. Українська дослідниця Н. Авер'янова називає події мирного періоду Революції Гідності величезним за своїм масштабом гепенінгом [1, с. 50–51]. Кількість акцій періоду Євромайдану була настільки вражаючою, що дає матеріал для аналізу у подальших наукових дослідженнях.

Отже, політичний гепенінг – протестна акціоністська форма політичної активності театралізованого характеру; певна форма дій, акцій, учинків, під час яких ініціатори-виконавці акції залучають глядачів до гри, сценарій якої окреслений лише приблизно і розгортається непрогнозовано. Політичний гепенінг є імпровізацією з активною глядацькою співучастью. Головним у гепенінгу є ігровий простір, у якому усі бажаючі можуть самовиразитися. Значна частина проаналізованих нами гепенінгів стосувалися новітнього періоду розвитку країн колишнього соціалістичного табору та СРСР, де гепенінги були відображенням суспільного запиту на прояв антивладного сарказму, критику партійних і виборчих «брудних» ігор, практикованих «класичними» партіями та ін. причинами. Такими вони залишаються і сьогодні.

Бібліографічний список:

1. Авер'янова Н. Консолідуюча роль мистецтва в сучасному українському суспільстві [Текст] / Н. Авер'янова // Українознавчий альманах. – 2016. – № 19. – 48–51.
2. Десятерик Д. Гном без гальм: організатор «Помаранчевої альтернативи» польський художник Майор про соціалістичний сюрреалізм, сексотів і євро [Текст] / Д. Десятерик // День. – 2005. – 02 груд.
3. Калініченко О. Полковник і демократи [Текст] // Антологія публікацій у газеті «Post-Postup» (1991–1994) / за ред. О. Кривенка. – Львів: ЗУКЦ, 2005. – С. 23–24.
4. Коваленко О. Помаранчева альтернатива: мистецтво у політиці [Текст] / О. Коваленко // Європейський світ. – 2012. – № 6. – С. 32–54.
5. Кривенко О. Енциклопедія нашого українознавства [Текст] / О. Кривенко, В. Павлів // Енциклопедія нашого українознавства; вид. 2-ге, випр. – К.: Дух і літера, 2003.
6. Левчик Д. «Смеховые» партии [Текст] / Д. Левчик // Моя газета. – 1996. – № 14. – 17 апр.
7. Левчик Д. А. Политический «хэппенинг» [Текст] / Д. А. Левчик // Социологические исследования. – 1996. – № 8. – С. 51–56.
8. Лейбедев-Кумач Д. Україно наша чучейська... [Текст] / Д. Лейбедев-Кумач // Дзеркало тижня. – 2004. – 3 верес.
9. Окаринський В. Риси контркультури у суспільних процесах періоду перебудови в Україні (друга половина 1980-х – 1991 рр.) [Текст] / В. Окаринський // Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. – Сер.: «Історія». – 2010. – № 1. – С. 190–203.
10. Полухович Д. Висміяні монстри / Д. Полухович [Текст] // День. – 2006. – 15 верес. – № 156.
11. Скиперских А. В. Политические перформансы арт-группы «23:59» в дискурсы литературных текстов [Текст] / А. В. Скиперских // Вест. Воронеж. гос. ун-та. – Сер.: «История. Политология. Социология». – 2013. – № 2. – С. 172–176.
12. Совместное заявление Координационного совета Движения «Субтропическая Россия» и Наблюдательного совета Броуновского движения по поводу планов расширения НАТО (1997). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politika.su/str/970710n.html>
13. Стах В. Вальдемар Майор Фридрих: «Краснолюбки всіх країн – єднайтеся» [Текст] // Україна молода. – 2005. – 16 листоп.
14. Khoma N. Political happening as a protest from of political participation [Text] / N. Khoma // Studium Europy. – 2015. – № 3. – pp. 267–273.
15. Krasnoludki jadą na Ukrainę [Text] // Pomarańczowa alternatywa – happeningiem w komunizm. – Kraków, 2011. – 36 p.

УДК 328.184

КОМУНІКАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛОБІФЕНОМЕНУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ

Корнієнко В. О., д. політ. н., професор, завідувач кафедри суспільно-політичних наук
Вінницького національного технічного університету,

Годний С. П., здобувач Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова
(Україна)

Корнієнко В. О., Годний С. П. Комунікативний потенціал лобіфеномену в сучасній українській політиці.

У статті розкриваються особливості комунікативних аспектів лобіювання в Україні. Подається авторське розуміння сутнісного наповнення понять «комунікативний потенціал лобізму», «інформаційне лобіювання». Узагальнюється досвід дослідження феномена лобіювання зарубіжними і вітчизняними вченими. Проводиться комплексний аналіз видів, методів і можливих стратегій інформаційного лобіювання. Визначено, що комунікативний потенціал лобіювання в українському суспільстві безпосередньо пов'язаний з розвитком сучасних інформаційних технологій, які слід розглядати одночасно як елемент і функцію інформаційного суспільства. Підкреслюється необхідність легалізації інституту лобіювання в Україні.

Ключові слова: лобіювання, інформаційне лобіювання, політична комунікація, комунікативний потенціал лобіювання, інституціоналізація лобіювання.

Корниенко В. А., Годный С. П. Коммуникативный потенциал лобифеномена в современной украинской политике.

В статье раскрываются особенности коммуникативных аспектов лоббирования в Украине. Подается авторское понимание сущностного наполнения понятий «коммуникативный потенциал лоббизма» и «информационное лоббирование». Обобщается опыт исследования феномена лоббирования зарубежными и отечественными учеными. Проводится комплексный анализ видов, методов и возможных стратегий информационного лоббирования. Определено, что коммуникативный потенциал лоббирования в украинском обществе непосредственно связан с развитием современных информационных технологий, которые следует рассматривать одновременно как элемент и функцию информационного общества. Подчеркивается необходимость легализации института лоббирования в Украине.

Ключевые слова: лоббирование, информационное лоббирование, политическая коммуникация, коммуникативный потенциал лоббирования, институционализация лоббирования.

Kornienko V. A., Godnyiy S. P. Communicative Potential of Lobifenomena In Modern Ukrainian Politics.

The article describes the features of the communicative aspects of lobbying in Ukraine. Author's understanding of the essential content of concepts «communicative potential lobbying» and «advocacy information» is given. The experience of the study of foreign and domestic scholars phenomenon of lobbying. A comprehensive analysis of the types, methods, and possible strategies for lobbying information is conducted. It was determined that the communicative potential of lobbying in the Ukrainian society is directly connected with the development of modern information technology, which should be considered both as element and function of the information society. The necessity of lobbying institution legalization in Ukraine.

Key words: lobbying, information lobbying, political communication, communicative potential of lobbying, the institutionalization of lobbying.

Дослідження лобізму як різновиду політичної комунікації є достатньо новим напрямком політологічного дослідження. З метою його позначення в політичній науці сьогодні застосовують термін «інформаційний лобізм» [1], однак, і цей феномен є недостатньо вивченим, а самий термін як в наукових, так і в публіцистичних працях, можна зустріти лічені кількості разів. Російські дослідники В. Єгоров й Д. Іонин в доволі загальному вигляді визначають, що інформаційне лобіювання — це «сплановані інформаційні зусилля, які формують і підтримують» [2, с. 130]. Щоб визначити його суть, коротко звернемося до більш широкого поняття – лобізму в цілому.

По-перше, сучасне розуміння політичного лобізму у вітчизняній літературі багато в чому спирається на вже накопичений в зарубіжних дослідженнях досвід. Тому лобізм трактується в цілому як феномен «одновекторного» спрямування саме на органи влади, тобто, це специфічний інститут політичної системи, що представляє собою механізм впливу приватних і громадських організацій, а також фахова діяльність службовців та спеціальних консультантів, найнятих компаніями — на процес прийняття рішень тими чи іншими органами влади [3, с. 361]. Причому, рішення, прийняті приватними особами, організаціями або корпораціями, можуть також бути в просторі інтересів певних зацікавлених груп, проте такий вплив чомусь не прийнято називати лобізмом.

По-друге, цілком очевидно, що будь-яке лобіювання незмінно пов'язане з встановленням контактів для передачі повідомлень, оскільки це єдиний шлях, за яким можна здійснювати вплив. Тобто, лобізм є сполучною ланкою, свого роду «комунікатором» між державою та інститутами громадянського суспільства. Але прийнято

вважати, що цей комунікатор, чи представник як сполучна ланка між групою громадян і державними офіційними особами, зазвичай також є особою, чи особами фізичними.

По-третє, всі різновиди лобізму мотивовані бажанням вплинути. Багато дій або події можуть впливати на процес прийняття урядових рішень, але якщо вони не викликані бажанням впливати, то це не лобізм.

Але щодо інформаційного лобізму, то в ньому слід, на наш погляд, вбачати якби подвійну природу: з одного боку — це організований тиск на осіб, що приймають рішення в рамках інститутів державної влади, який здійснюється шляхом організації комунікативних обмінів між учасниками взаємодії з метою прийняття / неприйняття певного варіанту рішення на користь зацікавлених осіб. І це об'єктивно: за умов подальшого демократичного розвитку України, як слушно зауважує вітчизняний науковець Н. Гнатенко, ефективного врядування неможливе без дієвих і легальних механізмів залучення максимально широкого спектра зацікавлених груп до правотворчості органів державної влади [4, с. 434]

А з іншого боку — це й певний інформаційний тиск органів влади на суспільну свідомість громадян із залученням прямих (зустрічі, консультації, виступи) і непрямих (через ЗМІ) методів передачі політичної інформації громадянам з метою легалізації, офіційного визнання прийнятого владою певного політичного рішення.

У практичній площі сьогодні ця теза актуалізується Указом Президента України №47/2017 щодо введення в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України», в якій підкреслюється «недостатня розвиненість національної інформаційної інфраструктури, що обмежує можливості України ефективно протидіяти інформаційній агресії та проактивно діяти в інформаційній сфері для реалізації національних інтересів України» [5].

Важливість феномену лобізму давно зумовлює підвищений інтерес до нього із боку багатьох зарубіжних й вітчизняних науковців-політологів. Особливий внесок в осмислення теорії лобізму як політичної категорії здійснили відомі науковці – М. Адамс, Г. Бентеле, Б. Вулл, Р. Еделман, Дж. Кумбер, П. Метью, Дж. Олзевські, Р. Прайс, Ф. Штольц та ін.

У вітчизняній політології фундаментальні напрацювання щодо аналізу цього феномену з'явилися ще в 90-х роках ХХ ст. Сьогодні їх представлено у дослідженнях В. Андрущенко, В. Бебика, Т. Богині, Д. Богуша, Н. Гнатенка, Н. Гричини, Л. Губерського, О. Дягілева, Ф. Кирилюка, В. Королька, О. Лісничука, Є. Макаренко, Л. Малишенка, Р. Мацкевич, М. Михальченка, М. Недюхи, В. Нестеровича, М. Ожевана, Г. Почепцова, С. Телешуна, Є. Тихомирової, С. Чумака та ін.

В цілому праці згаданих науковців присвячені аналізу концепції лобізму в умовах інтеграції сучасного політичного середовища та прикладних аспектів лобіювання в країнах зрілої демократії, окремим аспектам лобізму як системи фундаментальних цінностей суспільства, аналізу законодавчих ініціатив щодо легалізації лобізму в Україні за часів незалежності тощо.

Узагальнюючи попередній досвід вивчення феномену лобізму, сьогодні представляється можливим доповнити існуюче поле його дослідження новими позиціями. Незважаючи на те, що в сучасній науці превалює тенденція до ототожнення лобізму з артикуляцією виключно економічних інтересів, (при цьому, зазвичай, використовується політичний інструментарій, бо в основі політики лежать, як би там не було, інтереси економічні), дане явище є значно ширшим.

Виходячи із зазначеного, метою статті є теоретичне визначення комунікативних можливостей і особливостей застосування лобізму в сучасній українській політиці. Авторами запропоноване власне бачення змістового наповнення таких понять як «комунікативний потенціал лобізму», «інформаційне лобіювання».

Почнемо із того, що згадані вище категорії сьогодні, на наш погляд, з необхідністю слід розглядати в єдиному концептуальному полі з урахуванням того, що певна комунікація, яка спрямована на прийняття того чи іншого ключового рішення, безпосередньо спирається на сплановане інформаційне зусилля, яке «формує і підтримує комунікаційний процес» [2]. В кінцевому підсумку, комунікаційно-інформаційне лобіювання створює в суспільстві певну політичну реальність і впливає на уявлення й поведінку громадян. Отже, комунікацію, що здійснюється через використання засобів масової інформації, яка передбачає, що певний тиск (відповідно, на владні інститути, чи з боку владних інститутів) здійснюється шляхом формування сприятливої для групи інтересів громадської думки, на наш погляд, і слід називати інформаційним лобіюванням. Головною особливістю його реалізації слід вважати опосередкований характер спілкування груп інтересів з об'єктом тиску в результаті високого ступеня автономності інформаційних продуктів після їх потрапляння в масові інформаційно-комунікативні системи. Тому в системі інформаційного лобіювання існує проблема підтримки такої системи комунікацій, яка могла б гарантувати, що повідомлення, що формується інформаційним лобістом, дійде до адресата.

У політичному контексті одну із перших згадок про зв'язок цих понять слід віднести до відомого вислову Ф. Ратцеля, який підкреслював, що передача інформації може без сумніву розглядатися як найважливіша з усіх комунікаційних послуг в політичному відношенні [6].

Згадаймо також дослідників комунікаційної теорії Г. Інніса і М. Маклюена, які вважали, що саме процес еволюції технологій комунікацій безпосередньо впливає на форми суспільної організації, оскільки програмне і апаратне забезпечення засобів передачі обумовлює формат пізнання об'єктивної дійсності. У зв'язку з цим вчені виділяють три ключових епохи цивілізаційного розвитку в комунікативному контексті: 1) «суспільство вуха», для якого характерно усна міжособистісна комунікація; 2) «Галактика Гутенберга» з розвиненим друкованим виробництвом і відповідними культурними особливостями; 3) «глобальне село» — сучасне інформаційне суспільство, в рамках якого традиційні зорові і слухові канали сприйняття, а також колективізм знову виходять на перший план, багаторазово посилені новими інформаційно-комунікативними технологіями [7, с. 286]. Разом із тим і

сьогодні є досить поширене техніко-технологічне розуміння сутності інформаційного суспільства на противагу очевидного значення його гуманітарної та політичної складових.

Відповідно, теза про те, що лобізм є набагато ширшим явищем, ніж просте економічне відстоювання інтересів, дозволяє нам говорити про те, що відбувається постійна еволюція цього феномена. На наш погляд, глобалізація сучасного світу і розвиток інформаційних технологій повинні найближчим часом дати новий поштовх попиту на нові соціальні технології, в тому числі і в сфері лобіювання.

Повертаючись до комунікативних аспектів лобіювання в українській політиці, слід відзначити ту характерну рису, що на процес прийняття державно-управлінських рішень істотно впливають актори, які діють всередині самої політичної системи, чия діяльність має вузькокорпоративний характер. Тут, головним чином, працюють інституційні групи тиску, що представляють собою частину державного апарату, або мають з ним тісні корпоративні стосунки. Якщо в західних політичних системах правляча еліта розглядається як головний суб'єкт прийняття рішень на основі різних джерел інформації, до яких відносяться і групи тиску, то в українських політичних умовах не вистачає комунікативних каналів між елітою і громадянами. Справа в тому, що в Україні більшість ЗМІ суспільно-політичного спрямування фінансово неспроможні. Виняток становлять ті, що отримують інвестиції українських олігархів, у результаті чого інвестори мають можливість формувати програмну політику підконтрольних їм ЗМІ. Телепростір розподілений між конкурентами, які перебувають при владі й постійно змагаються одне з одним шляхом виходу в ефір [8].

Українською особливістю є й те, що економічна залежності від олігархів проявляється на всіх рівнях — національному, локальному та «районному». У законодавчій гілці влади, від Верховної Ради і до селищної чи сільської ради, інтереси олігархії широко лобіюють або самими олігархами, або їх довіреними особами. У багатьох випадках українські чиновники перебувають на утриманні в олігархів. Саме вони повідомляють їм, якою буде кон'юнктура на метал або транспорт, якими будуть податки, як коливатиметься курс долара. Саме олігархізація влади істотно послаблює інститути української держави [9]. Все це призводить до того, що в суспільній свідомості на рівні стереотипів лобіювання розглядається як складова частина корупційних процесів. Тому слід цілком погодитися із слушним зауваженням вітчизняної дослідниці В. Сумської, що «в цьому випадку йдеться про лобіювання лобіювання, причому це лобіювання є інформаційним» [10, с. 162].

Обсяг наукової статті не дозволяє нам зупинитися на більш детальному висвітленні всіх конструктивних параметрів, які в цілому складають розуміння комунікативного потенціалу політичного лобіювання в Україні. Тому тезисно зупинимося на основних.

Насамперед, говорячи про види інформаційного лобіювання, ми маємо на увазі можливість Інтернету. Лобіювання через Інтернет підсилює дві найважливіших ланки лобістської кампанії: мобілізація сил і пошук необхідних даних. Миттєва мобілізація сил можлива за допомогою використання електронної адресної книги з миттєвою розсилкою та координацією дій в режимі «виртуальної реальності». У свою чергу, постійний моніторинг подій створює можливість бути в курсі того, що відбувається, в режимі реального часу, незалежно від місця розташування на земній кулі.

Сучасні комп'ютерні служби та пошукові системи дозволяють мати повну інформацію щодо всіх рішень влади одночасно. Це завдання полегшує те, що практично кожна сучасна організація має свій сайт, на якому розміщують загальну інформацію, основні новини, звіти, звернення керівництва тощо. Можна використовувати цю можливість для відстеження ставлення різних організацій й до самого лобіюванню. Для прикладу, сьогодні більше 90% державних відомств в США не тільки мають соціально-мережеві представництва, а й характеризуються високою функціональною інтеграцією з соціально-мережевим середовищем. У Великобританії високою популярністю користується інтегрований з соціально-мережевим середовищем інформаційний ресурс «Вони працюють для вас» (theyworkforyou.com), що дозволяє здійснювати моніторинг і коментування діяльності членів законодавчого органу. Показовими результати аналізу соціально-мережевих представництв лідерів 173 держав — членів ООН — в рамках публіцистичного соціально-мережевого веб-сервісу Twitter.

За результатами дослідження, більше 90% глав держав на початок 2016 р. були присутніми в соціально-мережевому середовищі. Найбільш популярними соціально-мережевими комунікаторами в 2016 р стали: Б. Обама, Н. Моді, Державний департамент США, Т. Ердоган, Е. Ньето, С. Сварадж [11]. Подібний підхід забезпечує значне розширення комунікативного потенціалу лобіювання в кількісному і якісному розумінні.

Актуальним залишається створення політичних блогів — мережевих інформаційно-публіцистичних оглядів політичної тематики, активна інформаційна взаємодія з громадськістю в рамках мереж соціальних контактів, поширення вірусних політичних відеороликів, організація роботи передвиборних штабів в ході виборчих кампаній, а також збір фінансових ресурсів, політичний маркетинг і політична реклама. Події на Україні, пов'язані з бойовими діями на Донбасі, активізація націоналістичних рухів, крах цивільного авіарейсу МН17, мінський переговорний процес тощо — значно підвищили активність дискурсу політичного характеру.

Однією з PR-технологій, яка широко використовується в лобіюванні, є створення інформаційних приводів, тобто подій, які можуть викликати ажіотажний інтерес у публіки, і тому завжди висвітлюються в ЗМІ. Як приклади інформаційних приводів може бути організація круглого столу, конференції або будь-якого іншого публічного заходу, із запрошенням на нього провідних представників експертного співтовариства, політичної і ділової еліти, будь-якого політика чи громадського діяча і т. п.

Сьогодні все більшого поширення в Україні набуває «електронна демократія», найбільш відомим проявом якої є електронне управління. Її можна ефективно використовувати для інформаційного лобіювання, оскільки вона має на увазі використання громадянами інформаційних, а також телекомунікаційних технологій для участі в законодавчо передбачених діях з управління справами держави і місцевих спільнот.

Як видається, незалежно від видів інформаційного лобіювання воно може реалізовуватися за допомогою трьох основних стратегій (або їх комбінацій): «стимуляція», «унеможливлення» і «конструювання іміджу».

Перша стратегія може передбачати організацію максимально широкої підтримки суспільством необхідних рішень при одночасній стимуляції громадян на їх реалізацію, друга — завжди спрямовується на перемикання уваги суспільства від обговорення непопулярних проблем, третя — націлена на формування сприятливого іміджу. Зазвичай, задля інформаційної підтримки лобіювання обирають саме третю стратегію.

Таким чином, комунікативний потенціал лобіювання в українському суспільстві спирається на розвиток сучасних інформаційних технологій, які можна розглядати як елемент і функцію інформаційного суспільства, спрямовану на регулювання, збереження, підтримку і вдосконалення системи його управління, яке все більше набуває вигляду мережевого. Важливо мати на увазі, що інформаційно-комунікативне лобіювання проявляється саме в активній участі політичних суб'єктів [12, с. 108]. Одним з основних суб'єктів інформаційно-комунікативного лобіювання політичного процесу є держава, що володіє монополічним правом на легітимний примус. Іншим не менш важливим політичним суб'єктом лобіювання є громадянське суспільство.

Ще раз відзначимо, що в Україні в суспільній свідомості на рівні стереотипів лобіювання розглядається як складова частина корупційних процесів. Цей факт явно стримує інституціоналізацію лобіювання, чому сприяє відсутність самого закону про лобістську діяльність, незважаючи на існуючі у Верховній Раді законопроекти [4]. Відповідно, слід змінити громадську думку в потрібному напрямку — формування розуміння лобіювання як важливої складової політичних і державно-управлінських процесів, що не сприяє корупції, а навпаки її зменшує. Перспективами для подальшого наукового дослідження зазначеної тематики може бути інформаційне лобіювання як інформаційно-політична технологія, яка буде «лобіювати саме лобіювання» як необхідний в українському суспільстві політичний інститут.

Бібліографічний список:

1. Славянський А. В. Технологии информационного лоббизма в региональном политическом пространстве [Текст] / А. В. Славянський // Ученые записки ДЮОИ. — 2010. — №37. — С.26–31.
2. Егоров В. В., Ионин Д. А. Информационный лоббизм как социально-политический феномен [Текст] / В. В. Егоров, Д. А. Ионин // Известия УрГУ. — 2008. — №2 (21). — С. 127–133.
3. Політологія : навчальний енциклопедичний довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / за наук. ред. д-ра політ. наук Н. Н. Хоми, В. М. Денисенко, О. М. Сорба [та ін.]. — Львів : «Новий Світ-2000», 2014. — 779 с.
4. Гнатенко Н. Г. Інституціоналізація лобізму в Україні: історія та сучасність [Текст] / Н. Г. Гнатенко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. — К. : «Видавництво «Гілея», 2016. — Вип. 115 (12). — С. 434–439.
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017. — Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> . — Назва з екрана.
6. Цыганков П. А. Международные процессы в условиях глобализации: проблема эффективной коммуникации [Текст] / П. А. Цыганков // Вестник Московского университета. — Сер. 18: Социология и политология. — 1999. — № 4. — С. 56–65.
7. Мак-Люен М. Галактика Гутенберга [Текст] : становлення людини друкованої книги / М. Мак-Люен ; пер. з англ. В. І. Постнікова, С. В. Єфремова. — К. : Ніка-Центр, 2001. — 464 с.
8. Корнієнко В. О. Державна інформаційна політика в контексті глобальних викликів [Електронний ресурс] / В. О. Корнієнко // XLV науково-технічна конференція гуманітарних підрозділів. — Вінниця : ВНТУ, 2016. — Режим доступу : <http://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2016>. — Назва з екрана.
9. Корнієнко В. Олігархізація влади [Текст] / В. Корнієнко // Новітня політична лексика (неологізми, okazionalіzми та інші новотвори) / І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов [та інш.]; за наук. редакцією Н. Хоми. — Львів : Новий Світ-2000, 2015. — С. 269.
10. Сумская В. В. Информационно-политическое лоббирование и институционализация лоббирования [Текст] / В. В. Сумская ; Управление Государственной казначейской службы Украины // Научные ведомости БелГУ. Сер. История. Политология. Экономика. Информатика. — 2014. — №1(172), вып.29. — С. 162–168.
11. Fletcher T. Twiplomacy Study 2016 [Електронний ресурс] // Twiplomacy : електрон. період. вид. — 2016. — 31 may. — Режим доступу : URL: <http://www.twiplomacy.com/blog/twiplomacy-study-2016>. — Назва з екрана.
12. Політологія для вчителя [Текст]: навч. посібн. для студ. педагогічних ВНЗ / за заг. ред. : К. О. Ващенко, В. О. Корнієнка. — К. : Вид-во імені М. П. Драгоманова, 2011. — 406 с.

УДК 32.019.51[316.774+324]+303.64

ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬСТВА ЧЕРЕЗ ПРЕСУ У ПЕРЕДВИБОРЧИЙ ПЕРІОД НА ПОДОЛАННЯ ПОЛІТСИЛАМИ ПРОХІДНОГО БАР'ЄРУ

Юзва Л. Л., к. соц. н., асистент кафедри методології та методів соціологічних досліджень Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна)

Юзва Л. Л. Вплив інформаційного забезпечення суспільства через пресу у передвиборчий період на подолання політсилами прохідного бар'єру.

До уваги читача запропоновано результати емпіричного соціологічного дослідження, проведеного на основі застосування контент-аналізу у передвиборчий період 2015 року. Єдиницями аналізу в дослідженні виступили газети з міст-маркерів: Києва, Запоріжжя та Харкова. Отримані результати дозволили не лише відстежити специфіку висвітлення виборчого процесу 2015 року в регіональній газетній пресі України, а також проаналізувати вплив інформації, що подавалась на шпальтах газет, на вибір громадян через співставлення з результатами екзит-полу. Додатково було здійснено порівняльний аналіз контенту про вибори у газетній пресі в цілому.

Ключові слова: вибори, преса, контент-аналіз, екзит-пол.

Юзва Л. Л. Влияние информационного обеспечения общества через прессу в предвыборный период на преодоление политсилами проходного барьера.

Вниманию читателя предлагаются результаты эмпирического социологического исследования, проведенного на основе применения контент-анализа в предвыборный период 2015 года. Единицами анализа в исследовании выступили газеты из городов-маркеров: Киева, Запорожья и Харькова. Полученные результаты позволили не только отследить специфику освещения избирательного процесса 2015 году в региональной газетной печати Украины, а также проанализировать влияние информации, которая подавалась на страницах газет, на выбор граждан через сопоставление с результатами экзит-полла. Дополнительно был осуществлен сравнительный анализ контента о выборах в газетной печати в целом.

Ключевые слова: выборы, пресса, контент-анализ, экзит-пол.

Yuzva L. L. Impact of information support of society through the press in the pre-election period political forces to overcome the barrier.

Attention readers suggested the results of empirical sociological research conducted on the basis of content analysis of pre-election period in 2015. The unit of analysis in the study were newspapers with markers cities: Kyiv, Zaporizhia and Kharkiv. The results allowed not only to track the specific election coverage in 2015 in the regional newspaper press Ukraine, as well as analyze the impact of the information lodged in newspapers, on the choice of citizens by comparison with the results of exit polls. Additionally been made a comparative analysis of the content of the election in a newspaper press in general.

Key words: election, media, content analysis, exit poll.

Якщо в багатьох країнах світу вічними іменують теми любові, щастя та подібні їм, то в Україні такою «вічною темою» є політичні колізії та, зокрема, вибори. У пересічного громадянина склалось стійке відчуття, що він постійно перебуває у виборчому процесі. Оскільки, окрім періоду власне виборів занадто тривалими в Україні є також період «пост-вибори» та період «перед-виборами». За фінансової підтримки USAID (<https://www.usaid.gov/uk/ukraine>) перед минулими виборами було проведено емпіричне соціологічне контент-аналітичне дослідження преси з різних регіонів. Його метою було виявити специфіку висвітлення через друковані газетні ЗМІ виборчого процесу в різних регіонах України. Дані результати й досвід набувають вагомості й актуальності в якості попереднього досвіду перед наступними виборами.

Тема ролі преси під час виборів не є новою. До неї звертаються фахівці різних галузей науки: соціологи, політологи, журналісти, історики та ін. Наприклад, А. Червінчук звертається до проблематики ролі преси у інформаційному забезпеченні суспільства під час виборів до ВР України (2012 р.), здійснюючи якісний аналіз газетної преси [1]. О. Разуваєва у своїй статті узагальнює емпіричний матеріал, отриманий у результаті проведення соціологічних опитувань, аналізу документів та використовує кореляційний аналіз для вивчення проблеми впливу ЗМІ на масову політичну свідомість [2]. О. Колесников розглядає проблему ефективності електоральної комунікації через різноманітні канали українських ЗМІ [3]. У більшості джерел здійснюється теоретичний аналіз проблематики. Досліджень же преси у виборчий період загалом – обмаль. Це пояснюється рядом причин, а в першу чергу – падінням ролі газетної преси на тлі росту значення ТВ-медіа та Інтернету. Однак, не можна списувати її вплив і зводити його нанівець. В Україні досі є значна аудиторія читачів саме газетних шпальт. Тож, доцільність проведеного дослідження видається очевидною.

Тож, у передвиборчий період 2015 року було проведено емпіричне соціологічне дослідження. Воно проводилось у два етапи: 1 - за місяць та 2 - за тиждень до виборів. Містами (регіональними маркерами) було обрано Харків, Київ та Запоріжжя. Отримані результати дозволили не лише відстежити специфіку висвітлення виборчого процесу 2015 року в регіональній газетній пресі України, а також проаналізувати вплив інформації, що подавалась на шпальтах газет, на вибір громадян через співставлення з результатами екзит-полу. Аналіз взаємозв'язку інформації, що викладалася на шпальтах українських газет та подальшого вибору аудиторією політ сил та політ персон, вочевидь, варто почати зі звернення до концепції «спрямування уваги аудиторії».

Концепція «спрямування уваги аудиторії» (priming) є подальшим розвитком ідеї, згідно з якою, спрямовуючи увагу аудиторії на певні питання та події або ж відвертаючи її від інших, засоби масової інформації допомагають аудиторії зорієнтуватися у політичних реаліях. Концепція «спрямування уваги» передбачає, що ЗМІ впливають не лише на те, які питання мають бути у центрі уваги аудиторії, але й на те, як аудиторія має оцінювати варіанти політичного вибору. Оскільки люди не можуть звертати і не звертають увагу на всю інформацію, яку вони отримують, їх оцінка ефективності діяльності політиків чи окремих політичних питань зазвичай будується на підвалинах аналізу кількох головних тем та евристичних схем. Оцінка політиків виборцями залежить від того, що перше спадає їм на думку, «від тих сегментів та фрагментів політичної пам'яті, що доступні у певний момент». У такий спосіб добір засобами масової інформації певних питань для висвітлення у новинах впливає на критерії, за якими виборці, наприклад, оцінюють роботу уряду: «якщо телебачення робить наголос на матеріали, присвячені питанням національної оборони, люди оцінюватимуть ефективність роботи президента переважно за тим, як він, на їхню думку, забезпечує стан національної оборони; якщо перевага віддаватиметься матеріалам, що стосуються рівня інфляції, люди оцінюватимуть президента за тим, наскільки він здатний із нею впоратися й утримувати ціни на низькому рівні тощо» [4, с. 114-115].

Враховуючи основи даної теорії та модальні оцінки інформації з газетних шпальт Києва, Харкова, Запоріжжя, зафіксовані в ході контент-аналізу, можна встановити певні залежності та взаємозв'язки інформації, що викладалась до виборів та зробленого вибору (на основі результатів екзит-полу).

Однак, перш за все варто оцінити «хто» ж писав про вибори найбільше, як вони це робили і про що писали, тобто здійснити порівняльний аналіз контенту про вибори у газетній пресі: Київ vs Харків vs Запоріжжя. У даному розрізі найбільша частка згадувань (47%) – у вимірі одиниць розрахунку – припадає на пресу Запоріжжя (див. Рис. 1). Найменша, відповідно, на пресу Харкова (21%).

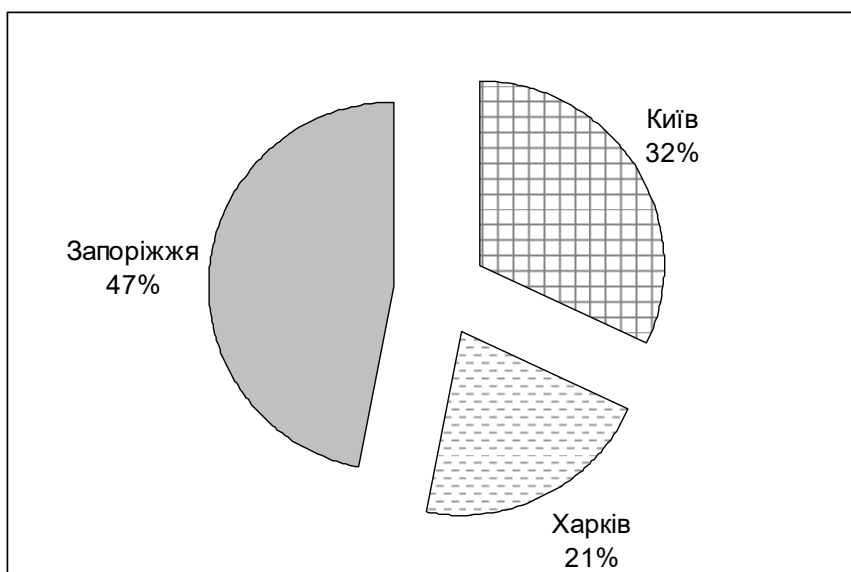

Рис. 1. Частка одиниць розрахунку в пресі різних міст

Однак, здійснити коректне порівняння в даному випадку щодо змістовного обсягу дуже важко. Оскільки запорізький обсяг – це, фактично, у переважній більшості рекламний контент. Проте, варто зважати на таку значну частку й враховуючи розуміння того, що це політична реклама здебільшого, можна робити висновок про надмірний обсяг подібного політичного продукту в запорізькій пресі.

Іншим вагомим аспектом є змістове наповнення того обсягу інформації, яка присвячується виборам у газетній пресі різних міст. Відносно категоріального наповнення в даному розрізі київська преса претендує на масштабність й узагальненість поглядів (див. Рис. 2). Протилежністю є запорізька преса, яка характеризується місечковим рівнем подачі інформації. Харківська преса вирізняється від інших тим, що приділяє надмірну увагу лише виборам на Донбасі, залишаючи далеко позаду у кількісному вимірі як загальнонаціональний, так і місцевий рівні виборчого процесу. Виборчий процес як такий в цілому тощо.

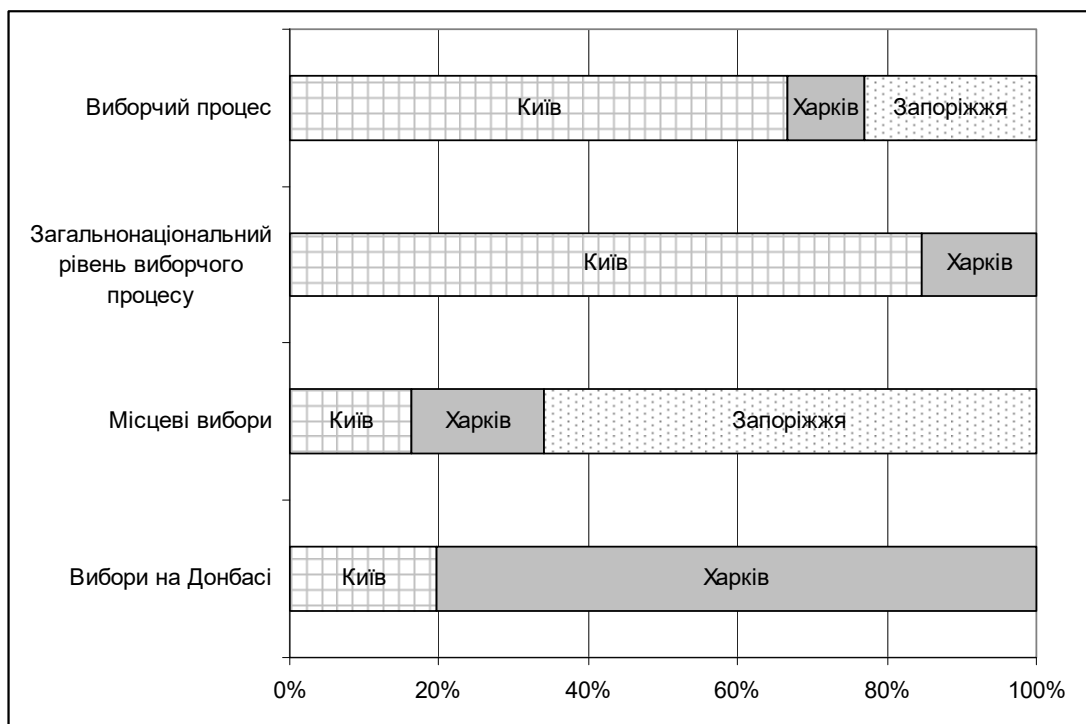

Рис. 2. Частка різних типів оцінок категорій дослідження в пресі різних міст

Якщо відсторонитись від партійних сил, окремих політичних лідерів й інших «наповнювачів» виборчого процесу, до яких традиційно прикуто найбільше уваги громадянина-виборця, то одним з найвагоміших аспектів будь-якого виборчого процесу в країні є легітимність, коректність, правильність його проведення. Тож, надзвичайної ваги набуває опис проблем, які супроводжують даний процес. Тут можна побачити, що найбільше уваги різноманітним перипетіям виборчого процесу 2015 року в Україні надавала саме київська преса (див. Рис. 3).

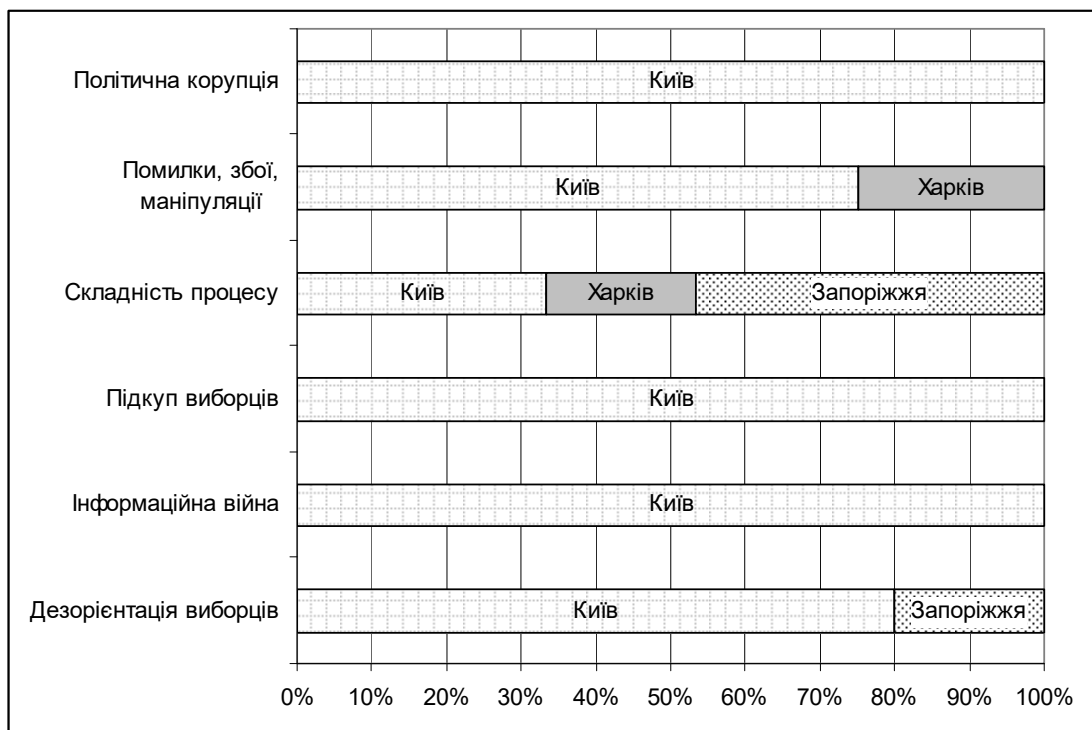

Рис. 3. Частка згадуваних проблем виборчого процесу-2015 в пресі різних міст

Можна було б стверджувати, що вочевидь київська преса «грішить» надто критичним підходом до викладу негараздів і вад виборчого процесу 2015 року в Україні. Для підтвердження або спростування подібного припущення варто звернутись до часток різних типів оцінок, застосованих при викладі інформації про вибори у газетних джерелах різних міст (див. Рис. 4).

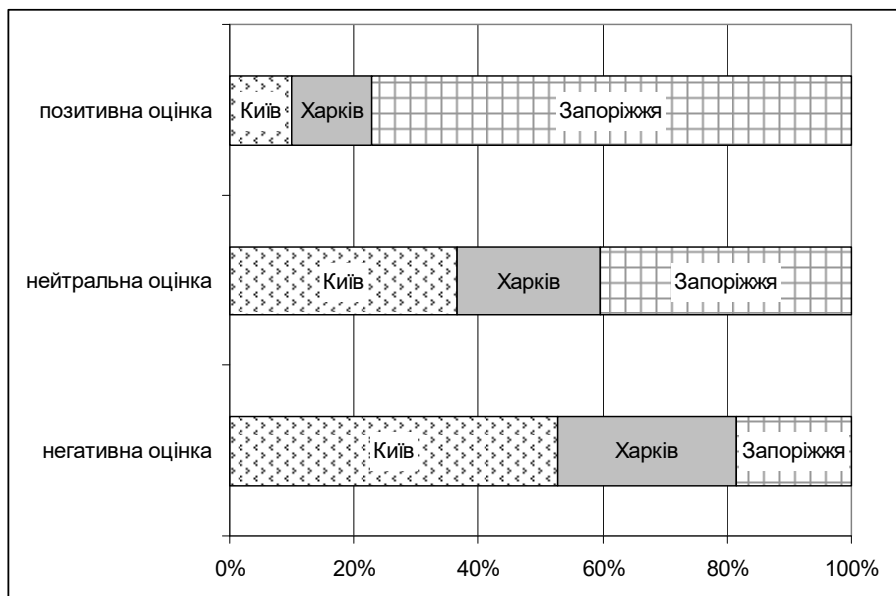

Рис. 4. Частка різних типів оцінок в пресі різних міст

Оскільки київській пресі притаманна справді найбільша кількість саме негативних оцінок, то, вочевидь, припущення можна підтверджувати. Інша справа, якого полюсу йому надати. Чи це негативно для українського виборця сприймати критичні оцінки, чи, навпаки, позитивно... З іншого боку, подача інформації через такий типаж вказує на контингент, для якого вона готується, як такий, що здатен до осмислення. З іншого боку, запорізька преса демонструє перевантаження позитивними оцінками, що своєрідним чином вказує на те, що інформаційний посил розраховано на низький рівень осмислення. Він готується й надається для простого зчитування й прийняття. В даному розрізі, харківська преса отримує статус «золотого січення» - займає усереднену позицію між двома яскраво полюсними позиціями київського та запорізького контенту.

Київ. Вибори до міськради. На газетних шпальтах Києва протягом місяця (тут і надалі маються на увазі періоди: останній тиждень вересня та останній тиждень жовтня перед днем виборів (25.10.2015 р.) найбільші частки згадувань мали такі політсили як «Свобода», «Самопоміч», «Радикальна партія Олега Ляшка», «Батьківщина», «Опозиційний блок», «БПП – Солідарність» та «Правий сектор» (див. Рис. 5). Зауважимо, що тут і надалі в тексті наводяться частки лише для партій, які в загальному розподілі отримали понад 5% згадувань.

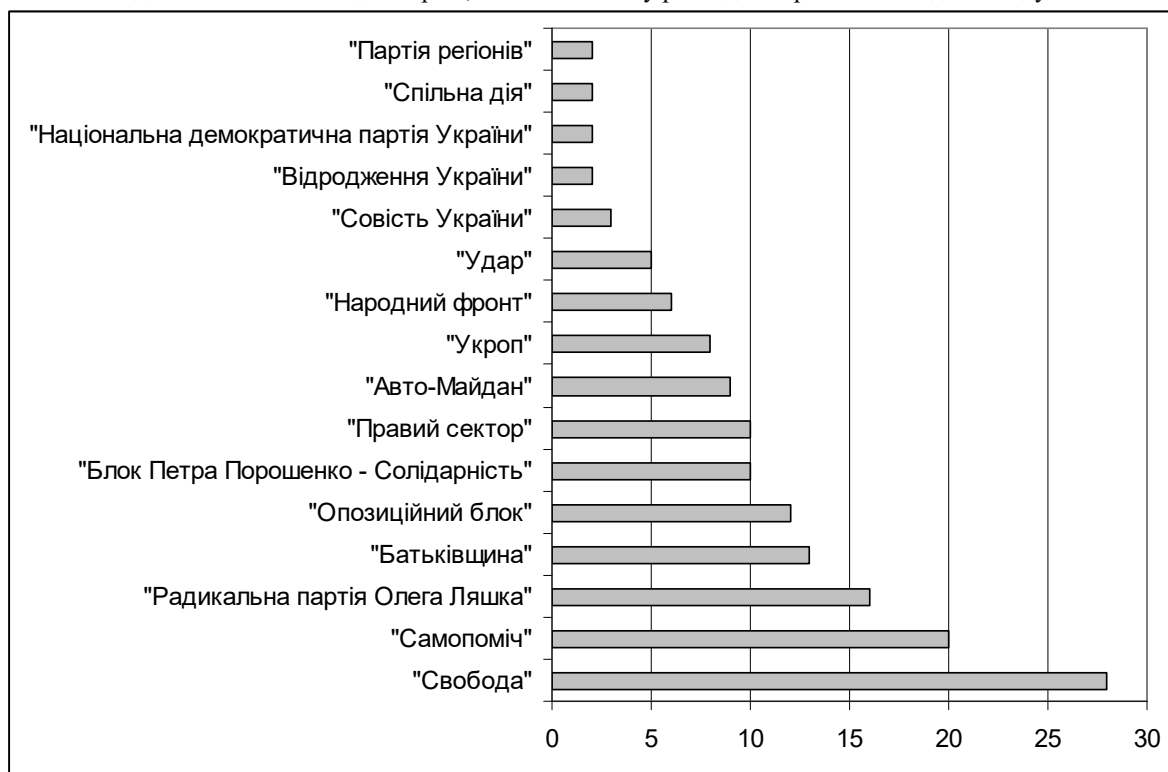

Рис. 5. Розподіл партій, що мали частку згадувань більше 5%

Відповідно, за результатами екзит-полу від «Роби_Вибори», перелік партій, що отримують понад 5% виглядає наступним чином (див. Рис. 6).

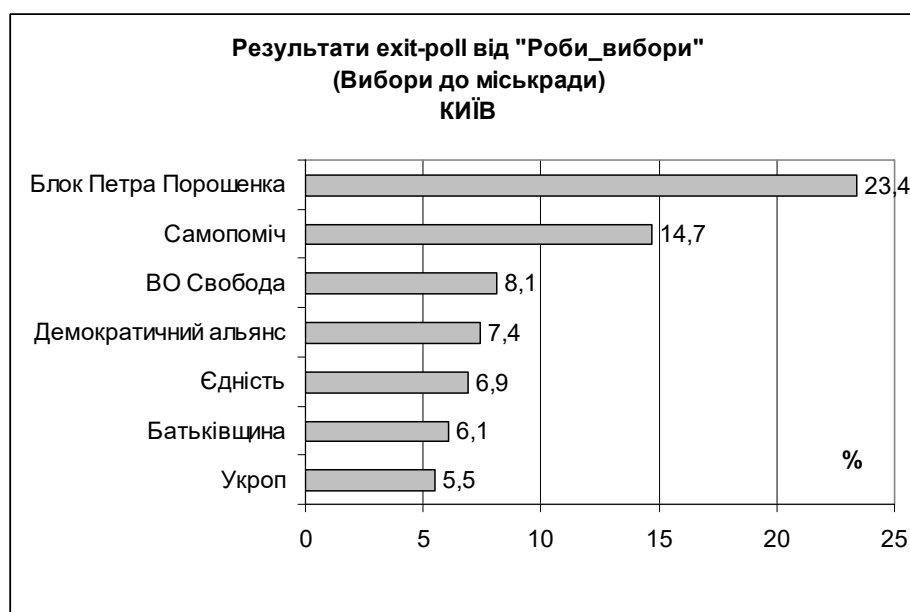

Рис. 6. Партії, що отримали понад 5% за результатами екзит-полу

Таким чином, певну кореляцію між частотою згадувань партії в газетах та її позицією на виборах можна спостерігати, перш за все, щодо таких політичних сил як Самопоміч та ВО Свобода (табл. 1). Вочевидь, щодо даних партій в ході виборчої кампанії було вдало використано метод ін'єкції інформацією, досить широко відомий тим, хто працює зі ЗМІ та розуміється на специфіці їхнього впливу.

Таблиця 1

Рангові позиції партій

Ранг	Позиція за частотою згадувань в газетній пресі	Позиція за результатами екзит-полу	Ранг
1	ВО Свобода	БПП – Солідарність	1
2	Самопоміч	Самопоміч	2
3	Радикальна партія Олега Ляшка	ВО Свобода	3
4	Батьківщина	Демократичний альянс	4
5	Опозиційний блок	Єдність	5
6	БПП – Солідарність	Батьківщина	6
7	Правий сектор	Укроп	7

Саме ці партійні сили й потребували такого ін'єкційного впливу інформації, оскільки Самопоміч на хвилі здобутого триумфу на попередніх загальноукраїнських виборах мусила підтримувати свій рейтинг, до того ж – закріплювати його. Для ВО Свободи, в свою чергу, яка фактично «зникла» не лише з приміщення ВР, а й з екранів ТБ (як одного з найвпливовіших ЗМІ в Україні) та вразила громадськість славнозвісними подіями зі стріляниною під ВР, критичними були інформаційні ін'єкції в будь-якому інформаційному просторі України. Вони необхідні були, якщо не для поліпшення іміджу, то хоча б для зупинки процесів забування та відторгнення.

Певна кореляція наявна також для партії Батьківщина. Щоправда, за частотою згадувань на газетних шпальтах дана партійна сила все ж мала дещо вищу рангову позицію, ніж за результатами екзит-полу. Ймовірно існував певний дисонанс між зусиллями, в тому числі інформаційними, партії по відновленню/закріпленню/

підсиленню своєї позиції в суспільстві та недовірою/ негативом/ неприйняттям щодо неї, які досить довгий період формувались в масовій свідомості громадськості через канали ЗМІ.

Фактично «протилежна» кореляція спостерігалася щодо БПП – Солідарність. З одного боку, можна стверджувати, що кореляція наявна, адже БПП потрапляє до рангової сімки за обома ознаками: як за частотою згадувань у газетах, так і за результатами екзит-полу. З іншого ж боку, в межах цієї рангової сімки її позиція майже повністю протилежна: 6 – 1. Вочевидь, БПП мав стійку асоціативну прив'язку в масовій свідомості громадськості з постаттю Президента. Тож, його відокремлений образ як такий не працював на повну потужність. Достеменно дані міркування можна підтвердити або спростувати після аналізу частоти згадувань окремих політиків. А П.Порошенко, мав одну з найбільших часток згадувань в київській пресі (поряд з В.Кличком та А.Садовим).

Повністю відсутня кореляція для таких політ сил, як Радикальна партія Олега Ляшка, Опозиційного блоку та Правого сектору. Після певного триумфу Олега Ляшка на президентських виборах, ЗМІ запропонували через свої канали таку порцію неопозитивного контенту громадськості про даного політика, що, вочевидь, відбувся значний спад прихильності до нього і як реакція – до його політсили. До того ж в даному контексті потрібно враховувати специфіку саме київської аудиторії, яка все ж не є базовим електоратом даного політика і його партії.

З іншого боку, Демократичний альянс, Єдність та Укроп, що потрапили до рангової сімки за результатами екзит-полу мали поодинокі згадування (1%/ 1%/ 5% відповідно) й замалі частки в загальному розподілі згадування політичних сил на газетних шпальтах.

Вибори кандидата на посаду міського голови. Специфіка подачі інформації про виборчий процес 2015 року в київській пресі полягала в тому, що, по-перше, інформації була значна частка до загального обсягу, а, по-друге, вона претендувала на узагальненість розуміння, певну глобальність поглядів. Тож, часто згадувались не кандидати на посаду міського голови, наприклад, а партії, до яких вони належать або їх політичні лідери. В будь-якому разі, все ж один з кандидатів мав найбільшу частку згадувань і без відсилань до політсили або лідера вищого владного ешелону – це Віталій Кличко (52%) (див. Рис. 7).

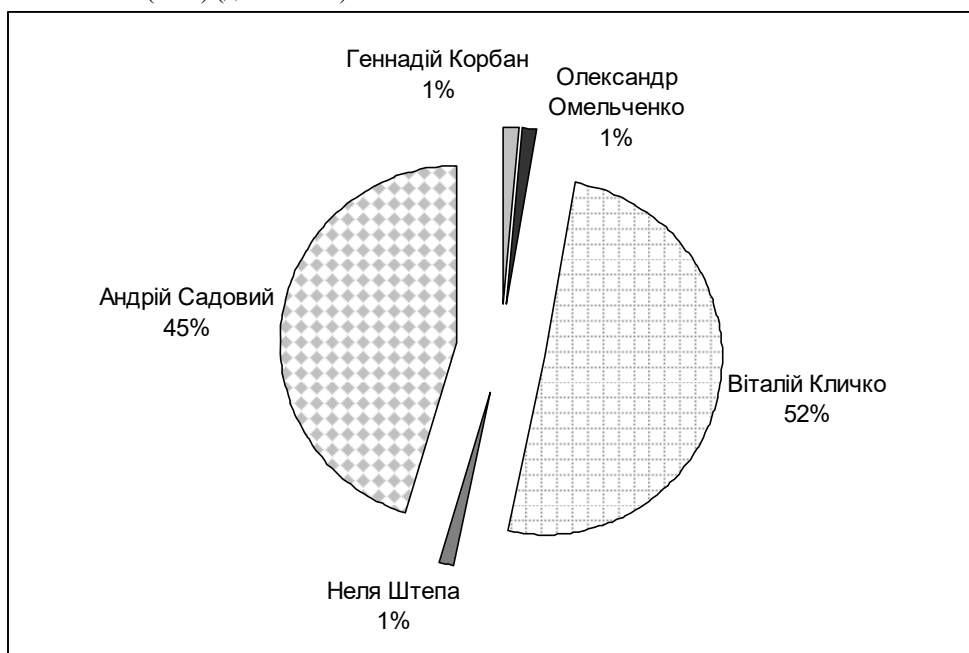

Рис. 7. Розподіл персоналій, що мали частку згадувань більше 5%

Відповідно, за результатами екзит-полу від «Роби_Вибори», перелік осіб-претендентів на посаду міського голови, що отримали понад 5% виглядав наступним чином (див. Рис. 8).

У даному випадку спостерігалася пряма залежність по позиції В.Кличка: він мав першу рангову позицію як за частотою згадувань в газетній пресі, так і за результатами екзит-полу (табл. 2).

Досить характерна ситуація для тогочасного очільника міста, якому традиційно присвячувалося багато уваги в ЗМІ. Також пряму кореляцію мала й друга рангова позиція, але з певною специфікою. За результатами екзит-полу другий ранг отримав С. Гусовський, а за згадуваннями у пресі – А. Садовий. Даний факт демонструє специфіку виборчого процесу по-українськи та особливості сприйняття політиків українським виборцем. Для київської аудиторії С. Гусовський був новим обличчям, мало відомим і не до кінця зрозумілим. Однак голосує виборець за принципом «партія - (лідер партії) – кандидат». Тотожна ситуація спостерігалася і щодо постаті В. Бондаренка, коли ймовірніше за все електорат голосує за «Батьківщину» (Ю. Тимошенко) в образі його постаті, а не за нього самого. Враховуючи специфіку такого підходу в процесі вибору можна стверджувати, що позиція В.Кличка додатково була підсилена згадуваннями таких постатей як П. Порошенко та А. Яценюк (як учасників так званої «президентської команди»).

За іншими позиціями кореляційні залежності були відсутні.

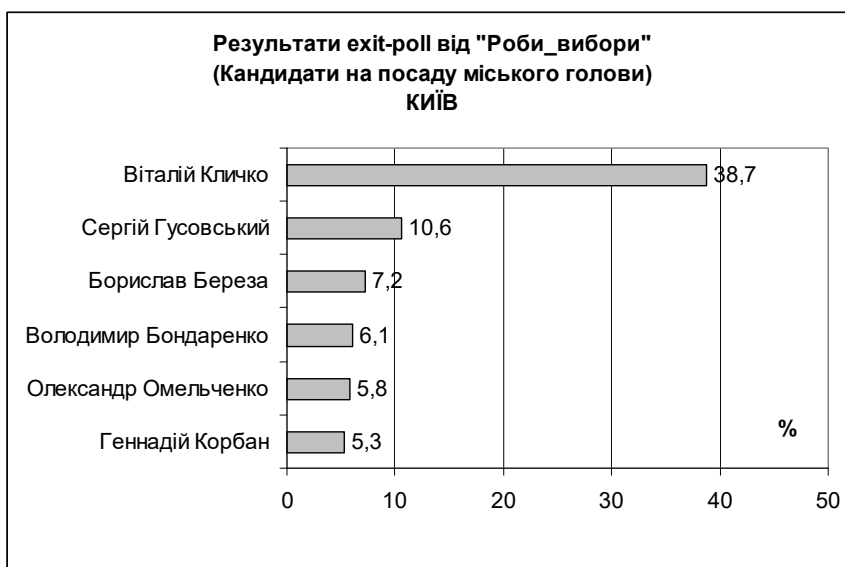

Рис. 8. Претенденти на посаду мера, що отримали понад 5% за результатами екзит-полу

Таблиця 2

Рангові позиції політиків			
Ранг	Позиція за частотою згадувань в газетній пресі	Позиція за результатами екзит-полу	Ранг
1	Віталій Кличко	Віталій Кличко	1
2	Андрій Садовий	Сергій Гусовський	2
3	Петро Порошенко	Борислав Береза	3
4	Олег Ляшко	Володимир Бондаренко	4
5	Юлія Тимошенко	Олександр Омельченко	5
6	Арсеній Яценюк	Геннадій Корбан	6

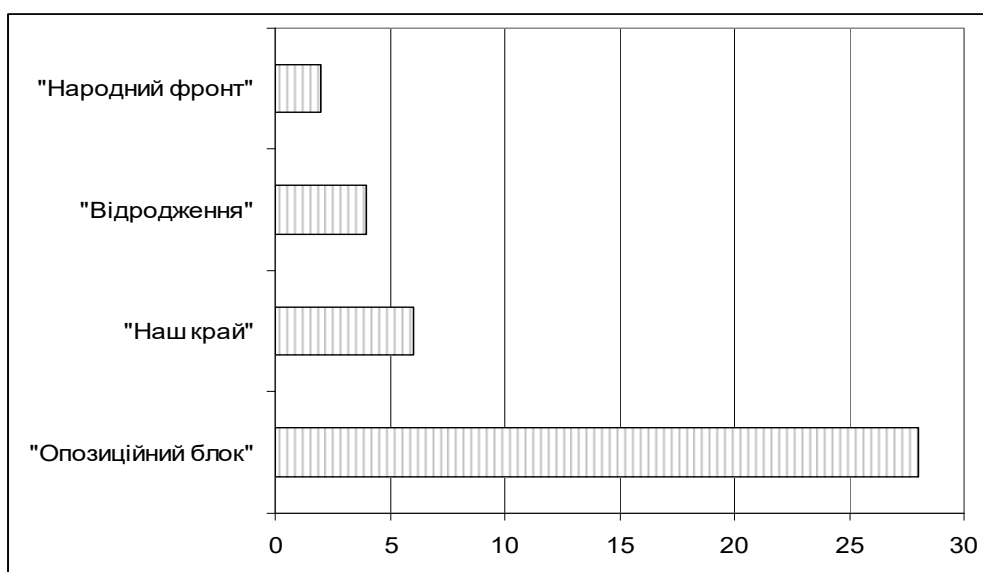

Рис. 9. Розподіл партій, що мали частку згадувань більше 5%

Харків. *Вибори до міськради.* На газетних шпальтах Харкова протягом місяця перед днем виборів (25.10.2015 р.) найбільші частки згадувань мали такі політсили як «Опозиційний блок», «Наш край», «Відродження», «Народний фронт» (див. Рис. 9).

Відповідно, за результатами екзит-полу від «Роби_Вибори», перелік партій, що отримують понад 5% виглядав наступним чином (див. Рис. 10).

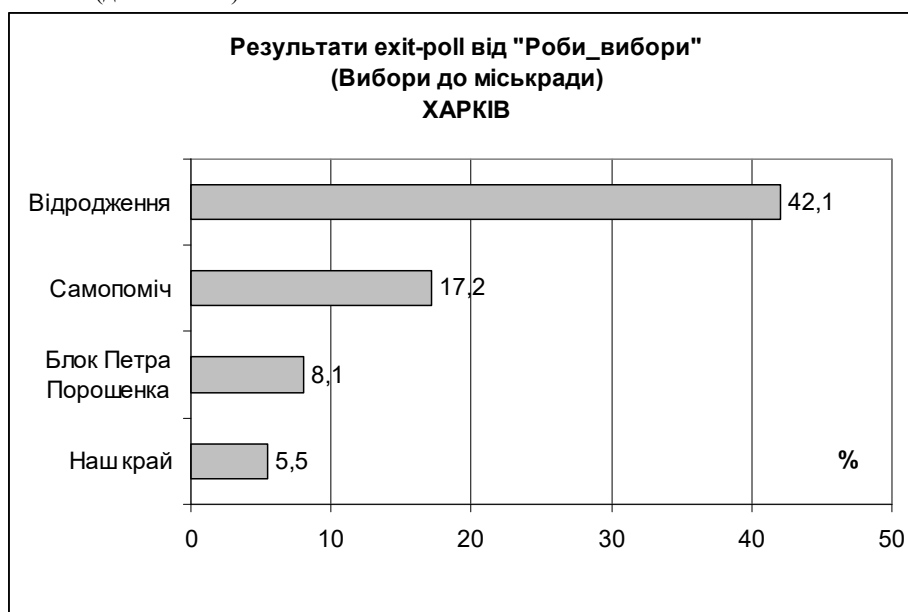

Рис. 10. Партії, що отримали понад 5% за результатами екзит-полу

Перш за все, варто відмітити, що кількість рангів, що долають п'ятивідсотковий бар'єр як за часткою згадувань у пресі, так і за потраплянням до переліку партій-лідерів за результатами екзит-полу, має таку незначну кількість (4) внаслідок «політичної бідності» харківських газетних шпальт. Інформації про вибори, окремі партії, кандидатів тощо надавалось настільки мало, що прочитання передвиборчих шпальт мало б викликати як мінімум політичний голод у читача-виборця.

Крім малої кількості рангів ще одним наслідком такого стану речей стала низька кореляційна залежність контенту преси й вибору громадян. До обох рангових переліків потрапили «Наш край» та «Відродження», але без прямої кореляції (табл. 3).

Таблиця 3

Рангові позиції партій

Ранг	Позиція за частотою згадувань в газетній пресі	Позиція за результатами екзит-полу	Ранг
1	Опозиційний блок	Відродження	1
2	Наш край	Самопоміч	2
3	Відродження	БПП Солідарність	3
4	Народний фронт	Наш край	4

Зворотну кореляцію мав «Опозиційний блок», частка згадувань в пресі якого була найбільшою, однак він не потрапив до лідируючих рангових позицій. Критичність такої кореляції підкреслюється тим, що «Опозиційний блок» мав 50% у розподілі згадувань всіх політ сил у харківській пресі. Тобто надзначну частку уваги було приділено саме йому. До того ж уваги з нейтральною та позитивною модальністю, при повній відсутності негативних оцінок. Вочевидь, спрацювала ментальна обережність українського виборця, яка частково описується загальновідомим прислів'ям «Гуртом і батька добре бити». Харківський виборець, ймовірно, вирішив не долучатись до гурту, який б'є колишнього батька, але й не заступатись за нього. Позиція харківського електорату щодо цієї політсили виглядала такою собі усередненою.

Інших прямих або зворотних кореляцій не спостерігалось зовсім.

Вибори кандидата на посаду міського голови. Інформаційна політична бідність харківської передвиборчої газетної преси далася взнаки, коли мова йшла й про інформаційне поле щодо кандидатів на посаду голови міської

ради. Можна достеменно стверджувати, що до згадувань у пресі не потрапила більшість претендентів. Натомість найбільшу частку мав Г. Кернес (див. Рис. 11).

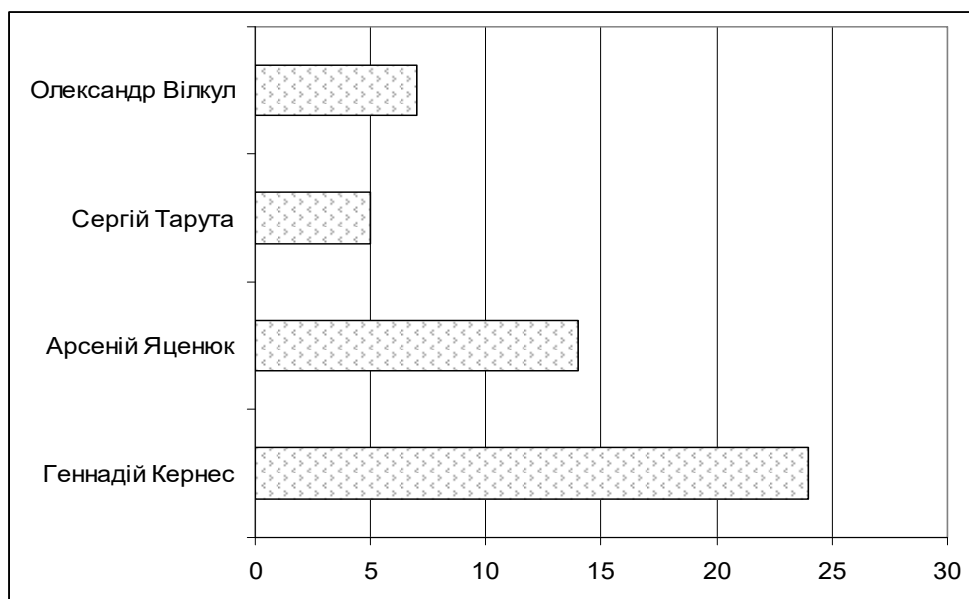

Рис. 11. Розподіл персоналій, що мали частку згадувань більше 5%

Найбільший відсоток саме Г. Кернес отримав і за результатами екзит-полу, проведеного «Роби_Вибори» (див. Рис. 12).

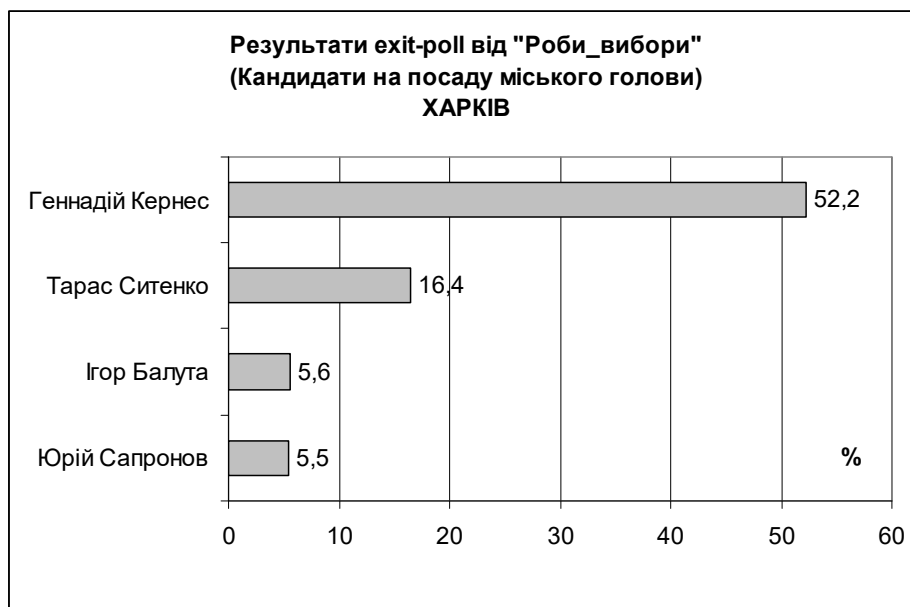

Рис. 12. Претенденти на посаду мера, що отримали понад 5% за результатами екзит-полу

Тож яскрава пряма кореляційна залежність спостерігалася лише по його кандидатурі (табл. 4). Інші персоналії, які потрапили до рангової четвірки за згадуваннями в пресі, фактично, жодного відношення до місцевих виборів у Харкові, а зокрема – виборів міського голови, напряду не мали. Щодо рангової четвірки за результатами екзит-полу, то з неї лише Ю. Сапронов один раз згадувався за передвиборчий місяць на харківських газетних шпальтах. Інші ж – туди просто не потрапили.

Інші залежності – прямі чи зворотні – загалом встановити надзвичайно важко. Фактично, вони були відсутні.

Рангові позиції політиків			
Ранг	Позиція за частотою згадувань в газетній пресі	Позиція за результатами екзит-полу	Ранг
1	Геннадій Кернес	Геннадій Кернес	1
2	Арсеній Яценюк	Тарас Ситенко	2
3	Сергій Тарута	Ігор Балута	3
4	Олександр Вілкул	Юрій Сапронов	4

Запоріжжя. Вибори до міськради. На газетних шпальтах Запоріжжя протягом місяця перед днем виборів (25.10.2015 р.) найбільші частки згадувань мали такі політсили як «Наш край», «БПП – Солідарність», «Опозиційний блок», «Партія регіонів», «Сильна Україна», «Батьківщина» та «Нова політика» (див. Рис. 13).

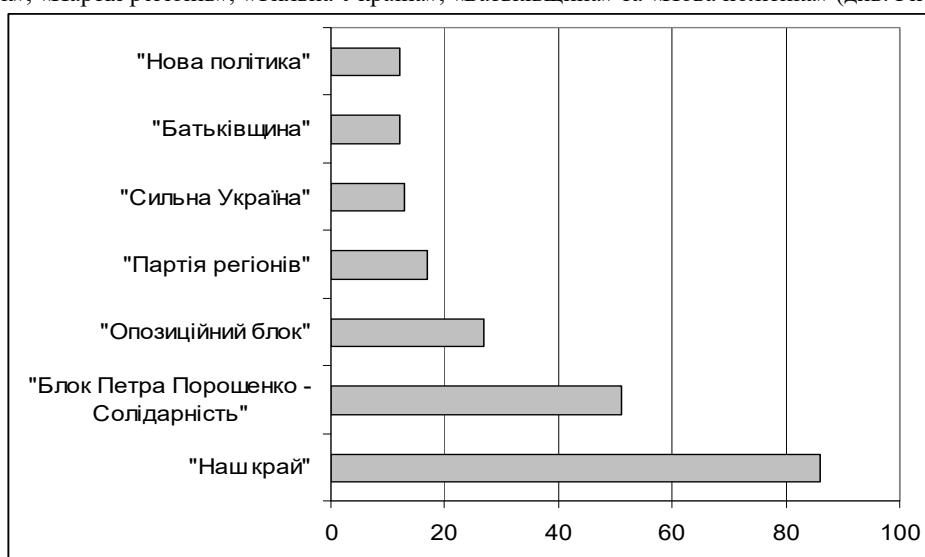

Рис. 13. Розподіл партій, що мали частку згадувань більше 5%

Відповідно, за результатами екзит-полу від «Роби_Вибори», перелік партій, що отримали понад 5% виглядав наступним чином (див. Рис. 14).

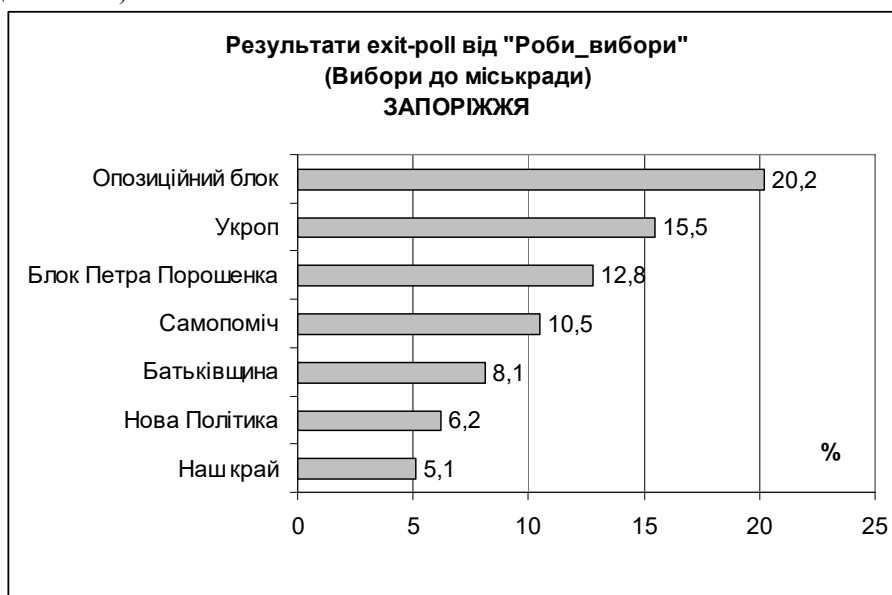

Рис. 14. Партії, що отримали понад 5% за результатами екзит-полу

Таким чином, можна констатувати, що була наявна низка кореляційних залежностей. Зокрема, кореляцію між часткою згадувань у газетній пресі Запоріжжя та результатами екзит-полу можна було спостерігати для таких політичних сил, як Опозиційний блок, БПП Солідарність, Батьківщина та Нова політика (табл. 5). По цим партіям наявна незначна відмінність щодо рангових позицій в переліках за згадуваннями у пресі та за результатами екзит-полу, однак це не є суттєвим.

Таблиця 5

Рангові позиції партій			
Ранг	Позиція за частотою згадувань в газетній пресі	Позиція за результатами екзит-полу	Ранг
1	Наш край	Опозиційний блок	1
2	БПП Солідарність	Укроп	2
3	Опозиційний блок	БПП Солідарність	3
4	Партія регіонів	Самопоміч	4
5	Сильна Україна	Батьківщина	5
6	Батьківщина	Нова політика	6
7	Нова політика	Наш край	7

Зворотна кореляція відмічалася для однієї з партій, що потрапили до рангової сімки – це Наш край. Саме ця політсила мала найбільшу частку (33%) не просто згадувань, а у переважній більшості випадків згадувань рекламного типу, або пропонувала читачу-виборцю звичайний політичний піар. Звісно, очікуваннями даної політсили (як так званої – нової, якої її представники себе «пропагували») могло бути звичайне подолання п'ятивідсоткового бар'єру. Тоді її результат – може трактуватись як позитивний для неї. Однак за такої частки згадувань відповідного типу все ж можна відзначити низьку реакцію електорату на завдану інформаційну атаку.

Щодо інших партій кореляційні зв'язки відсутні. Образ Партії регіонів здебільшого використовувався у газетному контенті іншими політ силами для протиставлення «злий – добрий поліцейський», або ж просто для нагадування про лихі часи її правління. Щодо партійної сили Укроп в контенті були наявні 4% згадувань, до того ж з нейтральним та позитивним модальним фоном. А ось партія Самопоміч мала лише 2% - суто негативних оцінок при згадуваннях на шпальтах запорізьких газет, тож її рангова позиція в результатах екзит-полу є «вражаючою».

Вибори кандидата на посаду міського голови. Саме в запорізькій пресі було згадано найбільшу кількість політиків, що брали участь у місцевих виборах (зокрема, претендували на посаду міського голови). Були згадані всі політики, які потрапили до результатів екзит-полу тощо. Найчастіше згадувались І. Артюшенко, О. Сін, В. Зайцев, Ю. Тимошенко, О. Притула та Я. Гришин (див. Рис. 15).

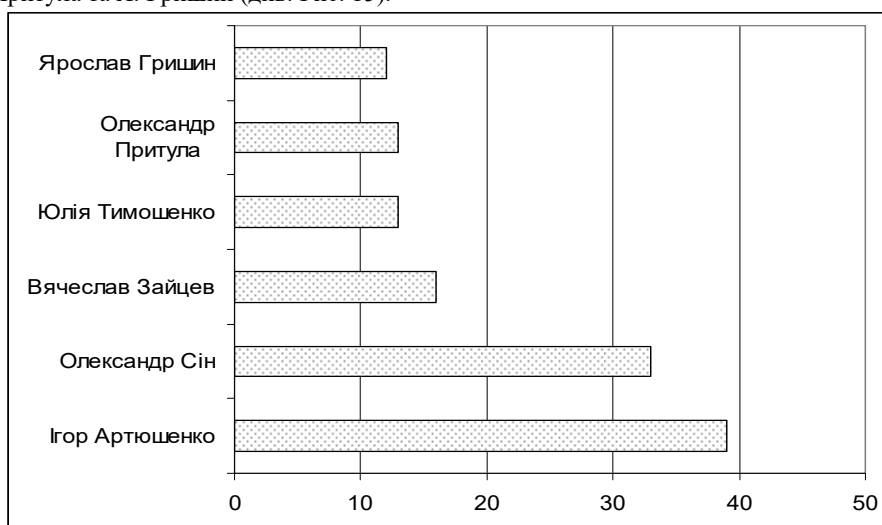

Рис. 15. Розподіл персоналій, що мали частку згадувань більше 5% (Виключення становить «Ярослав Гришин», який має 4%.)

Відповідно, за результатами екзит-полу від «Роби_Вибори», перелік осіб-претендентів на посаду міського голови, що отримують понад 5% виглядів наступним чином (див. Рис. 16).

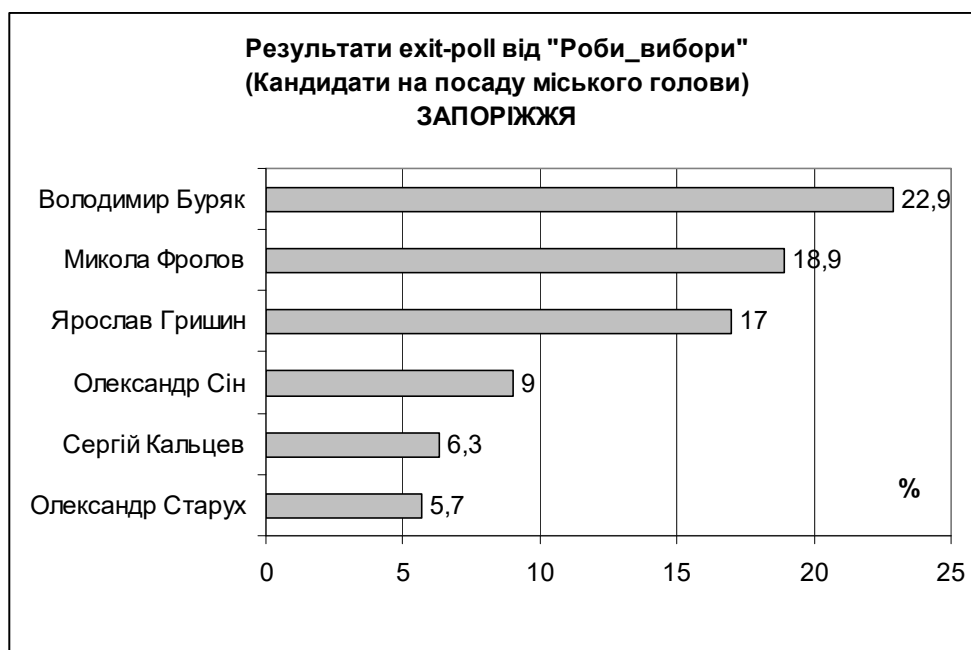

Рис. 16. Претенденти на посаду мера, що отримали понад 5% за результатами екзит-полу

Тож наявна слабка кореляція звичайного потрапляння до рангових переліків лише для двох осіб – О. Сіна та Я. Гришина (табл. 6). Рангові позиції в переліках не корелюють, констатувати можна лише наявність цих політиків у обох переліках.

Таблиця 6

Рангові позиції політиків

Ранг	Позиція за частотою згадувань в газетній пресі	Позиція за результатами екзит-полу	Ранг
1	Ігор Артюшенко	Володимир Буряк	1
2	Олександр Сін	Микола Фролов	2
3	Вячеслав Зайцев	Ярослав Гришин	3
4	Юлія Тимошенко	Олександр Сін	4
5	Олександр Притула	Сергій Кальцев	5
6	Ярослав Гришин	Олександр Старух	6

Ситуація з першою ранговою позицією за результатами екзит-полу у В. Буряка відтворює інформаційну ін'єкцію (надзначну її дозу), яка була надана в пресі Запоріжжя у формі відвертої самореклами та самопіару. Тож, достеменно можна стверджувати, що вона мала свій вплив на вибір запорізького електорату. А ось І. Артюшенко, як представник БПП, має першу рангову позицію за згадуваннями у газетному контенті, а БПП, як можна було бачити вище, має третю рангову позицію за результатами екзит-полу. Тож, це ілюструє своєрідну інформаційну ін'єкцію, яку партія використала через постать політика, відомого в певному регіоні.

Узагальнюючи, варто зауважити, що «споконвічний» поділ України на регіони, відображається й, вочевидь, породжується, зокрема, специфікою контенту в різних частинах нашої держави. Адже у дослідженні проілюстровано, що контент у містах-маркерах відрізняється як змістовно, так і своєю модальністю (тональністю оцінок тощо). Іншим вагомим для осмислення результатом є те, що яким би інформаційним не визначали сучасне суспільство, власне для України, де рівень включеності до інтернет-середовища не такий високий, як у інших (зокрема, європейських) країнах, газетна преса досі є джерелом інформаційного забезпечення. Особливо для певних

вікових категорій населення. Відповідно, вона здійснює вплив. Даний вплив відобразився у тому, що в ході дослідження було зафіксовано безліч кореляційних зв'язків між контентом у пресі та подоланням політичними силами прохідного бар'єру. Подібні дослідження допомагають не лише інформувати наукову спільноту (і не лише) про специфіку виборчих процесів в Україні, але і здійснювати свого роду громадянський контроль, на основі виявлення (зокрема, кількісного) порушень у його ході.

Бібліографічний список:

1. Червінчук А. Роль преси у інформаційному забезпеченні суспільства під час виборів до Верховної Ради України (2012 р.) [Електронний ресурс] / Аліна Червінчук // Студентська наука: журналістика. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://ijimv.knukim.edu.ua/zbirnyk/3_1/50-Chervinchuk.pdf
2. Разуваєва О. О. Моделі впливу засобів масової інформації на масову політичну свідомість [Електронний ресурс] / О. О. Разуваєва // Інститут журналістики – Режим доступу до ресурсу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1659>
3. Колесников О. Електоральна комунікація за допомогою ЗМІ: проблема ефективності в українських умовах [Електронний ресурс] / О. Колесников // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/8101/1/ЕЛЕКТОРАЛЬНА%20КОМУНІКАЦІЯ%20ЗА%20ДОПОМОГОЮ%20ЗМІ.pdf>
4. Iyengar S. News That Matters: Television and American Opinion [Електронний ресурс] / S. Iyengar, D. Kinder // University of Chicago Press. – 1987. – Режим доступу до ресурсу: https://books.google.com.ua/books/about/News_That_Matters.html?id=mvRM9mEDkn0C&redir_esc=y

УДК 321.7. 324

КОЛОРИСТИКА ОДЯГУ В СИСТЕМІ ВІЗУАЛЬНИХ ПАРАМЕТРІВ ІМІДЖУ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА: ДІАХРОНІЧНИЙ ТА СИНХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ

Шерман О. М., д.політ.н., професор, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін та соціальної роботи Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (Україна)

Шерман О. М. Колористика одягу в системі візуальних параметрів іміджу політичного лідера: діахронічний та синхронічний аспект.

Розглянуто специфіку сприйняття такого візуального компоненту іміджу політичного лідера, як колористика його одягу, з урахуванням діахронічного аспекту питання. Доведено, що самостійне значення цього компонента іміджу спирається на низку чинників, провідними серед яких є культурні традиції та естетичні канони соціуму. Колір одягу, який використовується в процесі створення іміджу, повинен не викликати негативних асоціацій, не порушувати певні гендерні стереотипи (на кшталт розподілу на "жіночі" і "чоловічі" кольори) і відповідати архетипам та іншим образам, які покладені в основу іміджу.

Ключові слова: імідж, візуальний параметр, колористика, естетичний канон, політичне лідерство.

Шерман Е. М. Колористика одежды в системе визуальных параметров имиджа политического лидера: диахронический и синхронический аспект.

Рассмотрена специфика восприятия такого визуального компонента имиджа политического лидера, как колористика, с учетом диахронического аспекта вопроса. Доказано, что самостоятельное значение этого компонента имиджа основано на ряде факторов, среди которых ведущими являются культурные традиции и эстетические каноны социума. Цвет одежды, который используется в процессе создания имиджа, не должен вызывать негативных ассоциаций, нарушать определенные гендерные стереотипы (наподобие распределения на "женские" и "мужские" цвета) и отвечать архетипам и другим образам, положенным в основу имиджа.

Ключевые слова: имидж, визуальный параметр, колористика, эстетический канон, политическое лідерство.

Sherman O. M. Coloring of clothes in system of visual parameters of image of the political leader: diachronic and synchronical aspect.

Perception specifics of such a visual component of a political leader image, as coloring, taking into account diachronic aspect of questions is considered. It is proved that independent value of this component of image is based on a number of factors, main among these factors there are cultural traditions and esthetic canons of society. The color of clothing, that is used in the process of producing an image, must not cause negative associations, not to violate gender stereotypes (like distribution on "woman" and "masculine" colors) are certain and to answer archetype and other offenses that is fixed in basis of image.

Key words: image, visual parameter, coloring, esthetic canon, political leadership.

Постановка проблеми. Віртуалізація та персоналізація політичних процесів, властиві інформаційній добі, спричинили до зростання значення усіх візуальних складових іміджу політика, у тому числі й тих, що пов'язані з його одягом. Функція соціальної диференціації, яку одяг почав виконувати ще в добу перших держав, тісно пов'язана з його символічним навантаженням. Вже на зображеннях, які дійшли до нас зі Стародавнього Єгипту та держав Месопотамії, правителі відрізняються від підданих одягом та аксесуарами, причому суттєву роль у використанні одягу як соціального маркера відіграла його колористика.

Роль колористики одягу у формуванні іміджу є двоякою. З однієї сторони, колір належить до чинників, які безпосередньо впливають на наше сприйняття одягу і ширше – візуального образу його носія. З іншої – символіка кольорів є невід'ємною частиною національних культур: без її урахування розуміння місця і значення кольорової гами одягу у формуванні іміджу буде неповним. В одязі політичних лідерів не буває «випадкових» кольорів: іміджмейкери, персональні стилістики та самі політики свідомо чи інтуїтивно враховують символічне навантаження кожного кольору, традиції та стереотипи сприйняття.

Усе вищезазначене перетворює колористику одягу не лише на один із ключових візуальних параметрів іміджу, а й на актуальний об'єкт наукових досліджень.

Ступінь дослідження проблеми. В українській політичній науці питання іміджу викликали значний науковий інтерес протягом останніх десятиліть. Зокрема, варто згадати таких науковців, як В. Королько, Г. Почепцов, М. Михальченко, В. Бебик, В. Полохало, А. Пойченко, І. Бекешкіна, Є. Головаха, Н. Паніна, Н.В.Лікарчук. В останнє десятиліття захищено цілий ряд дисертацій, присвячених різноманітним аспектам формування іміджу політичного лідера: маркетинговим засобам формування іміджу політичного лідера, формуванню іміджу жінки – політичного лідера; особливостям формування та механізмам реалізації іміджу політичного лідера в контексті розвитку української політичної культури; використанню комунікативних методів та інших методів в процесі створення політичного іміджу ЗМІ тощо [1-6]. Водночас широка розробка даної проблематики у вітчизняній політології не означає відсутності тем, повнота дослідження яких є недостатньою. До останніх, на нашу думку, належить й колористика як візуальний компонент іміджу у діахронічному та синхронічному аспектах. (Колір в політичній сфері досліджувався переважно в аспекті партійної символіки, напр. [7, 8]).

Мета статті – проаналізувати специфіку сприйняття кольору одягу як візуального елементу іміджу політичного лідера у часових межах від античності до нашого часу.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає Ж.Бодрійяр у своїй «Системі речей»: «Барви традиційно наповнюються морально-психологічними смислами. <...> Традиційно колір предмета підпорядковано його внутрішньому значенню і замкненості його контурів. Навіть у такому вільному церемоніалі, як мода, колір багато в чому усвідомлюється не сам собою – він служить метафорою певних культурних значень. На найбільш спрощеному рівні символіка кольорів розчиняється в психології: червоний колір – темпераментний, агресивний, блакитний – знак спокою, жовтий – оптимістичний, і т.д.» [9, с.36]. Наочним доказом слушності цих положень є використання певної кольорової гами одягу як ознаки високого соціального статусу у Стародавньому світі, властиве практично всім без винятку культурам.

У європейській традиції до смислового поля вищої влади відсилає пурпур [10, с. 177]. Пурпуровий барвник робили з певного виду морських моллюсків, причому для отримання достатньої кількості барвника треба було зібрати та переробити величезну кількість моллюсків. Висока ціна барвника перетворила пурпурову тканину на предмет розкоші, недоступний для абсолютної більшості населення. Традиція вважати пурпур «царським» кольором йде зі Стародавнього Риму.

У Римі доби царів царська мантия – трабея – була червоного або пурпурового кольору. Червону трабею носили й вищі жерці – авгури. Червоний колір у римлян – це колір жертвової крові, що пояснює його присутність в одязі жерців, що приносили криваві жертви, і в одязі царів, оскільки війна для римлян могла відбутися тільки тоді, коли одне із сусідніх племен викликало гнів богів, і вмилосердити богів можна було лише даруванням їм крові злочинця, тобто військового супротивника. Таким чином, війна постає чимось на кшталт ритуалу сакрального жертвоприношення, де цар-головнокомандувач опинявся в ролі верховного жерця, який керує ритуалом. Згідно з Плутархом, трабею почали фарбувати у пурпуровий колір з часів Ромула, за легендами, найбільш войовничого римського царя [11].

У Римській імперії пурпурова тога стала офіційним одягом імператорів. Візантія успадкувала ставлення до пурпуру як до символу вищої влади. Частиною візантійської культури стали «багрянниця» – довгий верхній одяг з дорогої тканини багряного кольору, який у старовину носили монархи [12, с.85] та епітет «багрянроджений», який застосовували стосовно дітей візантійського імператора, які народилися під час його правління.

В Китаї у цей же період роль імператорського кольору відіграв жовтий. Колір правлячої династії символізував не тільки монарха, а й Китай, і звичайні люди не мали права носити жовтий одяг під загрозою смертної кари. Там також існували певні вербальні вираження символіки кольору: наприклад, сказати про когось, що він «носить жовтий одяг» означало визнати, що ця людина узурпувала владу. Звісно, символічне значення кольорів змінюється з плином часу. Так, у сучасному Китаї жовтий колір асоціюється з матеріалами порнографічного характеру [13].

Кольорова гама одягу європейських монархів сучасності ґрунтується на загальноприйнятій символіці: ми не можемо говорити про існування окремих «королівських» кольорів. Однак очевидним є існування певних тенденцій: по-перше, одяг монархів має набагато ширшу кольорову гаму, ніж одяг інших політичних лідерів, по-друге, деякі кольори у ньому практично відсутні. Аналіз кольорової гами одягу британської королеви Єлизавети II протягом року продемонстрував, що цей монарх надає перевагу яскравим кольорам: особливо любить сині і блакитні відтінки (29%). Королева рідше вибирає одяг зеленого та вершкового кольорів (11%), рожевого та фіолетового (10%).

Червоний та помаранчевий не є надто популярними (4%), але найрідше королева вбирала одяг чорного та бежевого кольору – відповідно 2 та 1% [14]. Якщо у випадку бежевого кольору певну роль може відігравати особистісний чинник, то антипатія до чорного зрозуміла – це традиційний колір жалоби. З-посеред орнаментів королева найчастіше обирає квіткові візерунки, але далеко не кожна сучасна жінка-політик наважується повторити її колористику та орнаменталістику.

Ключ до символічного навантаження кольорової гами одягу політичних лідерів другої половини ХХ ст. дає нам думка Бодрійєра про те, що «помітні» барви впадають в очі. Вберіть червоний костюм – і ви будете більш ніж голим, перетворитесь на чистий об'єкт, позбавлений внутрішнього життя. Якщо жіночий костюм особливо тяжіє до яскравих барв, то це пов'язано з об'єктним соціальним статусом жінки... Чорне (сіре) й досі має значення вишуканості, культурності, і протистоїть всій гамі вульгарних кольорів» [9, с.37-38].

В тому контексті цікавим є аналіз одягу партійних лідерів Радянського Союзу другої половини 1970-х – початку 1980-х рр. Побачити членів ЦК КПРС пересічні громадяни могли переважно по телебаченню 7 листопада, 1 та 9 травня, коли ті стояли на трибуні Мавзолею, вітаючи демонстрації та військові паради. Одяг членів ЦК був фактично одного кольору – сірого, у діапазоні від світло-сірого до відтінку асфальту (таке майже чорне пальто носив Андропов). Сіримі були й капелюхи. Цей сірий колір дещо пожваблювали червоні стрічки, зав'язані бантами та пришпилені на грудях за допомогою значка з зображенням Леніна. Винятком були парадні мундири міністрів оборони традиційного захисного кольору.

Сірий – це найбільш нейтральний з усіх кольорів; він позбавлений власної енергетики (недаремно його називають «кольором депресії») і водночас завдяки широкій гамі відтінків він може викликати безліч асоціацій: сірий – це мишачий колір й одночасно сталевий. Але, найголовніше, сірий – це той колір, який не виділяє особистість, а приховує її. Відповідно, влада людей в сірому – це влада до певної міри деперсоніфікована, це уряд, в якому немає яскравих особистостей і, відповідно, немає тих, кого не можна замінити. Сірий – колір, що мав символізувати «скромність» і колективізм радянського керівництва.

В сучасному світі жінка-політик може собі дозволити яскраві кольори, але не ті, які асоціюються з показовою жіночністю – рожевий та його відтінки. Так, Ангела Меркель на початках політичної кар'єри надавала перевагу традиційним темним кольорам у всіх ситуаціях. По мірі зростання її впевненості у собі кольорова гама значно розширилася. Під час офіційних зустрічей з головами держав чи німецькими політиками Ангела Меркель вбирає чорний, синій чи синій одяг відповідно до німецької культурної символіки, де чорний – колір урочистості, сірий – практичності, а синій – довіри. Під час візитів за кордон Меркель вбирає білі та зелені костюми, а на святкових заходах одягається в червоне, помаранчеве, жовте та блакитне – відповідно до символічного навантаження цих кольорів, яке прийняте у німецькій культурі (білий – незаплямована репутація, червоний – свято, любов, радість і т.д.) За широту гами одягу Меркель отримала прізвисько «веселка німецької політики» [15].

Щодо одягу європейських та американських чоловіків-політиків, то його колористику визначає діловий дрес-код, і виходити за межі вузького кола з синього, сірого та брунатного дозволяють собі лише ті політики, в імідж яких закладений архетип Воїна (тоді в одязі з'являється хакі та інші кольори, пов'язані з одностроєм), що для демократичних країн – рідкісне явище. Політики з Азії, Африки, Латинської Америки можуть у виборі колористики одягу спиратися на власні культурні традиції. Так, для монархів арабських країн традиційним є білий колір плаття, оскільки білий вважається кольором шляхетної людини. Куфія – чоловіча хустка – найчастіше чорно-біла, обрuch, який її утримує на голові – чорний.

Висновки. Можна стверджувати, що в будь-який історичний період вибір колористики одягу – одного з ключових візуальних параметрів іміджу політичного лідера – спирався на традиції та естетичні стандарти культури, до якої власник одягу належав. Жорсткість колористичних стандартів, властива традиційним культурам, набула в наш час рекомендаційного характеру. Але якщо у ХХІ столітті колір одягу голови держави регламентується не законами, а стереотипами та правилами дрес-коду, це не означає, що в його рецепції символічне навантаження відіграє меншу роль, ніж кілька сотень років тому. Загальноприйнятність символіки кольорів примушує політиків враховувати її у виборі одягу не лише для офіційних, а й неформальних ситуацій. Колір одягу, який використовується в процесі створення іміджу, повинен не викликати негативних асоціацій, таких як смерть, біль і т.д., не порушувати певні гендерні стереотипи (на кшталт розподілу на «жіночі» і «чоловічі» кольори) і відповідати архетипам та іншим образам, які покладені в основу іміджу. Аналіз зв'язків між архетипами, покладеними в основу іміджу, та певними кольорами, уявляється одним із перспективних напрямків досліджень, що дозволили б глибше зрозуміти ірраціональне підґрунтя сучасного політичного іміджу.

Бібліографічний список:

1. Бабак М.П. Використання комунікативних методів побудови політичного іміджу в засобах масової інформації [Текст] : дис... канд. філол. наук: 10.01.08 / Бабак Марина Петрівна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. - К., 2006. - 205 арк.
2. Денисюк С.Г. Імідж політичного лідера в контексті розвитку української політичної культури: особливості формування та механізми реалізації [Текст] : дис... канд. політ. наук: 23.00.03 / Денисюк Світлана Георгіївна ; Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. - К., 2006. - 209 арк.
3. Дідух Г.Я. Формування іміджу жінки - політичного лідера [Текст] : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Дідух Ганна Ярославівна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. - К., 2010. - 20 с.
4. Корнієнко В.О. Імідж політичного лідера: проблеми формування та практичної реалізації / Валерій Олександрович Корнієнко, Світлана Георгіївна Денисюк . – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2009 . – 144 с.

5. Холод О.М. Інструментарій засобів масової інформації у процесі формування іміджу політиків [Текст] : дис... д-ра філол. наук: 10.01.08 / Холод Олександр Михайлович ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. - К., 2007. - 546 арк.
6. Яковлева Ю. О. Маркетингові засоби формування іміджу політичного лідера у трансформаційному суспільстві: політологічний аналіз [Текст] : дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Яковлева Юлія Олександрівна ; Дніпропетровський національний ун-т. - Д., 2006. - 219 арк.
7. Лісовська М.М. Партийна символіка у виборчому процесі України [Текст] : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Лісовська Мирослава Миколаївна ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. - Київ, 2015. - 20 с.
8. Щербина Ю.С. Колір у символіці політичних партій України як прийом маніпулювання / Ю.С. Щербина // Гілея: наук. вісн. – К., 2011. – Вип. 48. – С. 843-849.
9. Бодрийяр Ж. Система вещей : монографія / Жан Бодрийяр ; [Пер. с фр. и сопровод. ст. С. Зенкина]. - Москва : Рудомино, 2001. - 168, [4] с.
10. Пелипенко А.А. Культура как система: Учебник / А.А. Пелипенко, И.Г. Яковенко. - М.: Издательство "Языки русской культуры", 1998. - 369 с.
11. Кофанов Л.Л. Инсигнии римских магистратов / Л.Л. Кофанов : [Електронний ресурс] // Международная конференция «Проблемы исторического познания». – М.: ИВИ РАН, 5–7 марта 1996 г. - Режим доступу: <http://ancientrome.ru/publik/article.htm?a=1267968500>
12. Словник української мови: в 11 т. / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 1: А – В [ред. П. Й. Горещкий, А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, Н. І. Швидка]. – К.: Наукова думка, 1970. – 799 с.
13. Значение цвета в китайской культуре : [Електронний ресурс] // StudyChinese.ru. - Режим доступу: <http://www.studychinese.ru/articles/8/196/>.
14. The Queen's colour-chart: Why blue is Her Majesty's favourite colour. . . and why she doesn't like beige : [Електронний ресурс] // Daily Mail. - 16 April 2012. - Режим доступу: <http://www.dailymail.co.uk/femail/article-2129730/Revealed-Why-blue-Queens-favourite-colour-doesnt-like-beige.html>.
15. Цаголова В.А. Визуальный аспект имиджа Ангелы Меркель на основе когнитивного признака «цветовая символика стиля одежды» / Цаголова В.А. : [Електронний ресурс] //Филологические науки/7. Язык, речь, речевая коммуникация - Режим доступу: http://www.rusnauka.com/35_OINBG_2012/Philologia/7_122438.doc.htm

УДК 32.019.5

ІННОВАЦІЙНІ ІНСТИТУТИ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

Ніколаєнко Н. О., д. політ. н., професор, завідувач кафедри політології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

Годован Ю. В., аспірант кафедри політології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського (Україна)

Ніколаєнко Н. О., Годован Ю. В. Інноваційні інститути політичної соціалізації молоді в Україні.

У статті розглядаються основні аспекти перебігу політичної соціалізації молоді в Україні на сучасному етапі державотворення за допомогою її інноваційних інститутів. Зокрема, визначається ступінь взаємозв'язку інститутів соціалізації з самим процесом, їх вплив на неї, а також зв'язок між самими інститутами. У дослідженні основна роль приділена значенню в соціалізації засобів масової інформації, мережі інтернет, засобів масової комунікації тощо, а також їх функціям в суспільстві.

Ключові слова: політична соціалізація, молодь, Україна, інститути соціалізації

Николаенко Н. А., Годован Ю. В. Инновационные институты политической социализации молодежи в Украине.

В статье рассматриваются основные аспекты протекания процесса политической социализации в Украине на современном этапе развития государства посредством ее инновационных институтов. В частности, определяется степень взаимосвязи между самими институтами. В исследовании основная роль уделяется значению в социализации средств массовой информации, сети интернет, средств массовой коммуникации, а также их функциям в обществе.

Ключевые слова: политическая социализация, молодежь, Украина, институты социализации

Nikolaenko N., Hodovan Y. Innovation institutions of political socialization of youth in Ukraine.

The article examines the main aspects of the transition of political socialization of youth in Ukraine at present stage of state creation through its innovative institutions. In particular, it is determined by connection level between these institutions of socialization with the process, their impact on it, and the connection between the institutions. In this article the main part is the socialization of the media, the Internet, mass media, etc., and their functions in society.

Key words: political socialization, youth, Ukraine, institutions of socialization

Постановка проблеми. Політична соціалізація сьогодні є надзвичайно важливим процесом, який забезпечує можливість для молодого покоління увібрати в себе ключові соціально-психологічні навички політичної та соціальної участі, риси і особливості суспільства та політичної системи. З набуттям Україною статусу незалежної держави активно постала проблема вивчення, дослідження і аналізу феномену соціальної мобільності, а разом з ним і тих явищ, від яких залежить цей процес – політичної соціалізації, політичної культури, політичної поведінки, соціальної стратифікації тощо. Науковий потенціал українських науковців дозволив глибоко дослідити стадії, етапи, риси та функції процесу політичної соціалізації, виробити загальні тенденції його перебігу саме в Україні, і на основі цього визначити основні закономірності і характерні риси соціальної мобільності української молоді на сучасному етапі державотворення.

Як ми зазначали, сьогодні політична соціалізація є нерозривно пов'язаною із такими фундаментальними явищами, як політична поведінка та політична культура. Вони є похідними від першого, і його логічним наслідком, результатом. Необхідність у політичній культурі є надзвичайно високою, оскільки вона демонструє певний рівень культурного розвитку окремих індивідів і цілого суспільства.

Політична соціалізація та її вплив на формування індивідуальних якостей особи та рівень оволодіння нею соціальним досвідом визначаються окремо, в залежності від самого індивіда, соціально-політичних умов, умов проходження соціалізації, наявності тих чи інших усталених чи інноваційних інститутів соціалізації молоді тощо.

Оскільки політична соціалізація є частиною загальної культури, то вона формується і виявляється у процесі політичного життя. Це історично та соціально зумовлений продукт політичної життєдіяльності людей, який є необхідною передумовою створення сприятливих умов для налагодження конструктивного діалогу і взаємодії між громадянами та державою, іншими політичними інститутами. Дані обставини потребують адекватного рівня політичної культури суспільства, його морально-етичного стану, незалежно від професійної належності, віку і статі громадян.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Звернення до існуючих теоретичних розробок з цієї проблеми показує, що висвітлення процесу відтворення молоддю політичного досвіду, певної системи норм, цінностей і установок політичної діяльності та політичних відносин, а також вивчення тенденцій та пошук шляхів подолання політичного нігілізму й абсентеїзму молодого покоління належать до числа актуальних теоретичних проблем, але ще рідко стають предметом комплексного політологічного дослідження.

Феномен політичної соціалізації як важливого суспільного явища викликає значний інтерес серед сучасних науковців у галузі політології, політичної психології, соціології, філософії політики тощо. Однак, аналіз основних наукових праць, присвячених вивченню даного питання дає змогу зробити висновок про те, що явище політичної соціалізації сьогодні розглядається, як правило, в рамках політології. Певна частина з них здійснена в рамках психології та педагогіки.

Що стосується наукових досліджень політичної соціалізації в межах політології, то значної уваги заслуговують праці таких російських та українських вчених, як: Н.Ф. Гедакова, В.О. Корнієнко, С.В. Кузіна, О.Ю. Кудрявцев, Я.В. Подолян, Н.В. Пробийголова, Є.Н. Степанова, А.А. Темер'ян та ін. Серед вітчизняних психологів, які аналізують проблему політичної соціалізації особистості, необхідно назвати Г.М. Андрєєву, Т. П. Поснову, Н.М. Дмитрієву, А.А. Карманова. Вагомий внесок у розкриття проблеми політичної соціалізації зробила російський політичний психолог Є.Б. Шестопап. З позиції педагогіки проблеми соціалізації розглядав І.І. Курлішук. Велике значення для вивчення проблеми політичної соціалізації в рамках соціології мають праці російських дослідників Н.А. Головіна, Н.А. Меншикової.

Окремо варто зазначити, що дослідження феномену політичної соціалізації відбувається у різних контекстах, науково-методологічних підходах. Так, зокрема В. Стельмах [1], робить спробу класифікувати наукові праці за такими підходами до їх дослідження: соціально-політичний, у рамках якого досліджуються питання становлення особистості і громадянина, розвиток політичних якостей особистості під впливом різного роду політичних інституцій, агентів політичної соціалізації (праці Т. Парконса, М. Девіса, В. Льюїса та ін.), формування національної ідентичності в умовах трансформації політичної системи країни (Н. Дембицька, С. Оксамитна, Е. Швачко), особливості політичних орієнтацій в епоху перехідного суспільства (А. Мітіна, В. Петренко), проблема політичного виховання підростаючих поколінь в умовах суспільних змін (М. Боришевський, Н. Гаврилів), особистість – як об'єкт соціалізуючи впливів політичного оточення (Д. Істон, А. Бандура); а що стосується психологічного підходу до дослідження соціалізації молоді, то він фокусує увагу навколо особистості – суб'єкта соціалізаційно-політичних процесів. До теоретиків такого методу відносять Т. Адорно, А. Маслоу, К. Роджерса, О. Шестопапа тощо).

Окрема увага в дослідженнях приділяється агентам політичної соціалізації, їх ролі та значенню в процесі її проходження. Зокрема, В. Москаленко [2, с.268], пише, що агенти політичної соціалізації виступають засобом безпосередньої передачі політичних ідей, поглядів, цінностей. Даний підхід до дослідження в політології отримав назву персоніфікований.

Існує і другий метод дослідження агентів політичної соціалізації – інституціональний. Його прихильники стверджували, що агентом політичної соціалізації може виступати не лише політичний суб'єкт, об'єкт, явище чи процес, а і суспільні інститути, що не пов'язані з політикою – сім'я, оточення, ЗМІ, освіта, церква та ін.

Теоретичні дослідження процесу соціалізації в політичну систему нерозривно пов'язані з практичною діяльністю політичних інституцій громадянського суспільства та політичної системи тієї чи іншої країни. Тобто, можна вважати, що ступінь набуття особою, громадянином навичок політичної системи своєї Батьківщини багато в чому залежить від політичного режиму, типу суспільства, рівня розвитку громадянського суспільства, форми держави та державного устрою тощо.

Аналіз процесу політичної соціалізації займає вагому роль у наукових надбаннях таких дослідників як Л. Преснякової, А. Федоренка, Р. Глазуніна. Останній досліджує це явище в контексті динамічного процесу, який сприяє формуванню цілісної політичної позиції особистості, набуттю нею ключових засад і принципів існуючої політичної реальності.

Дослідження явища соціалізації особистості загалом, і політичної зокрема, були розпочаті наприкінці ХІХ століття. Тоді ж, і був уведений у науковий обіг термін «соціалізація» відомими на той час вченими-соціологами Ф. Гіддінсом та Г. Тардом [3, с.168]. Вони тлумачили вказане явище як «процес розвитку соціальної природи людини», «формування особистості під впливом соціального середовища».

Метою даного дослідження є аналіз сучасних агентів та інститутів, завдяки яким в Україні відбувається процес політичної соціалізації молоді, прослідкувати їх становлення та розвиток, а також безпосередній вплив на хід соціалізації.

Виклад основного матеріалу. Наявність чи відсутність у процесі політичної соціалізації її агентів, які забезпечують її хід, прямо впливає на ефективність і кінцевий результат. Як відомо, агентами політичної соціалізації виступають багато соціальних інституцій, зокрема, родина, освітні установи (дошкільні заклади, школа, вищий навчальний заклад), професійна сфера, друзі та оточення тощо. Однак, з плином часу, перехід до інформаційного суспільства надав доступ до широкого кола інформаційно-комунікаційних послуг, які, в свою чергу, нерідко виступають агентами політичної соціалізації.

Провідними сучасними засобами, завдяки яким відбувається соціалізація, є засоби масової комунікації. У сучасному світі вони володіють значною символічною владою, адже вони репрезентують циркулюючі в соціумі знання, норми, цінності, ідеали, образи тощо, які незалежно від того, адекватно вони відображають реальність чи нееквівалентні їй, завжди відтворюють домінуючі та атрибути суспільного устрою, соціального порядку, культури, надаючи легітимності цивільним категоріям колективної та індивідуальної свідомості.

Засоби масової комунікації постійно трансформуючись під впливом загальнокультурних мін принципів та критеріїв масового спілкування, виробництва нових стилів інформаційної взаємодії, локалізують чи збільшують свої соціальні і просторові параметри та конструюють інформаційний простір всього соціуму [4].

Найпоширенішим та багато в чому ефективним інноваційним інститутом політичної соціалізації молоді на сьогодні являється світова мережа Інтернет. З його появою та поступовим вдосконаленням, доступ до цієї послуги отримували все більше і більше людей, і на сьогодні в усіх цивілізованих країнах ледь не кожен громадянин має змогу здійснювати регулярний доступ у світову мережу.

Роль Інтернету як агента соціалізації сьогодні зростає, оскільки саме глобальна мережа стає головним джерелом отримання та поширення інформації. Взагалі, на сучасному етапі розвитку суспільства Інтернет є головним глобальним засобом масової комунікації, який завдяки своїм медійним особливостям, випередив усі традиційні види ЗМІ в оперативності. Більш того, динаміка поширення і використання Інтернету, в тому числі показними темпами охоплення масової аудиторії світовою комп'ютерною мережею, є безпрецедентною в історії розвитку ЗМК. Як відзначає з цього приводу Є. Вартанова, «пройшло 38 років, перш ніж американське радіо завоювало аудиторію в 50 мільйонів чоловік. Телебачення пройшло цей шлях за 14 років. Мережі Інтернет знадобилося лише 4 роки, щоб число його користувачів у США досягло 50 мільйонів чоловік [5, с.38].

Про стрімку популяризацію Інтернету в Україні красномовно свідчить статистика. Так, у 2000 році світовою мережею користувалося близько 320-350 тисяч українців (менше 1% населення старше 18 років). З часом кількість користувачів невпинно зростала: наприкінці 202 року становила 2,5 млн. осіб (5% дорослого населення) [6, с.84]; березні 2009 – 27% [7]. У 2012 ж році ця частка становила 45% дорослого населення [8]. Це свідчить про те, що світова мережа стає все більш поширеним, популярним засобом здобуття, передачі та продукування інформації, а це в свою чергу, явно свідчить про значну роль Інтернету як агента соціалізаційних процесів.

Сьогодні Інтернет об'єднує значну кількість серверів, на яких зберігається необмежена кількість інформації будь-якої тематики. Фактично, це – інформаційна мережа, система взаємопов'язаних впорядкованих інформаційних елементів, які постійно динамічно взаємодіють між собою. Щоб зрозуміти роль Інтернету в політичній соціалізації молоді, доцільно розглянути, які саме цінності закладені в самій побудові «світового павутиння». Інтернет-середовище засноване на цінностях, які є базовими для демократичного суспільства: свобода слова, політичний плюралізм, вільний доступ до інформації, свобода організацій та зборів тощо [9, с.61].

Як зазначають деякі науковці [10, с. 89], головним фактором Інтернету як агенту політичної соціалізації є принцип свободи: не тільки слова але і дії. Фактично, в Інтернеті у кожної молодої людини є свій власний профіль, а для деяких осіб і, власне, друге віртуальне життя, у якому в неї може бути власний сайт, блог, група тощо. «Четвертий вимір» ХХІ століття створюють соціальні мережі. Під даним поняттям розуміють певну структуру, яка базується на людських зв'язках чи взаємних інтересах. У якості інтернет-сервісу соціальна мережа може розглядатися як платформа, за допомогою якої люди можуть здійснювати зв'язок між собою та об'єднуватися за своїми специфічними інтересами. Завдання такого сайту полягає у тому, щоб забезпечити користувачів всіма

можливими шляхами для взаємодії один з одним (відео-чати, зображення, музика, блоги). Особливо важливими для політичної соціалізації тематичні соціальні мережі, які можуть за допомогою спілкування передавати певний соціальний досвід чи норми і цінності певної спільноти [10, с.110-111].

Таким чином, молодіжна спільнота має змогу проводити комунікацію з іншими спільнотами, не будучи їх членами в реальному житті. Свобода зібрання стає нормою життя, важливим елементом соціуму і однією з найважливіших свобод. В даному випадку мережа виконує мобілізуючу функцію, яка сприяє об'єднанню громадян для вирішення тих чи інших проблем.

Однак, головним недоліком такого своєрідного «інтернетівського плюралізму» є анонімність, а нерідко і повна безвідповідальність. Безумовно, Інтернет відповідає основним вимогам інформаційного суспільства, але, розпочавши жити у цифровому світі, ми не бачимо головного – невміння так само бути політично активним і у реальному житті, висловлювати і аргументувати свою позицію не віртуально, а реально існуючому опоненту, за допомогою вербальної і невербальної комунікації.

До інноваційних інститутів політичної соціалізації часто відносять також засоби масової інформації. Незважаючи на те, що вони як форма передачі інформації, форма комунікації існують достатньо давно, у якості агента політичної соціалізації ЗМІ почали розглядати відносно недавно.

Засоби масової інформації є важливим інститутом політичної системи. Вони передбачають собою установи, створені для публічної передачі різноманітних інформаційних компонентів за допомогою спеціального технологічного інструментарію.

Історичний досвід демонструє, що засоби масової інформації (комунікації) здатні послугуватися різним політичним цілям: просвітництву людей, формуванню в них почуття власної гідності, стремління до свободи і соціальної справедливості, а також духовному поневоленню, дезінформації та залякуванню, розпаленню міжнародної ненависті, поширенню недовіри і страху, тобто вони є повноцінним інструментом реалізації політичного процесу. ЗМІ відіграють велику роль у формуванні суспільної свідомості, тим самим, соціалізуючи особистість. Цей процес безпосередньо впливає на формування у громадян власної соціально-політичної позиції, вибір моделі політичної поведінки відносно політичної системи і влади. Відповідно, саме засоби масової інформації напряму можуть здійснювати вплив на формування адаптаційного та конфронтаційного типу політичної поведінки [10, с.73].

ЗМІ нерідко виступають важливим джерелом національної та культурної соціалізації, а також інструментом виховання політичної культури. Однак, зважаючи на свою специфіку, ступінь ефективності мовлення тієї чи іншої інформації буде залежати і безпосередньо від адресата – особи, яка отримує інформацію, аналізує її і на основі власних розумових операцій, досвіду робить висновки та формує думку, ставлення до тих чи інших подій, інформації.

Окрема роль засобам масової інформації – друкованим, електронним, аудіовізуальним, зовнішнім – належить під час виборчих кампаній. У такі періоди вони виконують функцію не лише реклами партій, кандидатів (політичної реклами), а і соціалізують людину, невільно примушуючи її аналізувати зміст поданої інформації, оцінювати, робити висновки, у відповідності до яких і робити виважений вибір.

Саме тому, на основі сказаного вище, можна виокремити політичну рекламу як окремий інноваційний інститут, агент політичної соціалізації. Загалом, політична реклама – це форма та засіб політичної комунікації в умовах вибору, адресний вплив на електоральні групи в лаконічній, оригінальній, у формі, що легко запам'ятовується. Також політична реклама відображає суть політичної платформи певних політичних сил, налаштовує виборців на їхню підтримку, формує і впроваджує в масову свідомість, певне уявлення про характер цих політичних сил, створює бажану психологічну установку на голосування. На основі визначення добре прослідковується тенденція, що політична реклама спрямована на встановлення плідної комунікації між її авторами та кінцевими споживачами. Процес же її «реалізації» як раз і надає можливості потенційним виборцям, тобто особам, віком від 18 років, сприймати, аналізувати подану інформацію, меседжі суспільству та окремим його категоріям, тим самим, набираючись політичного досвіду. З часом, за допомогою інших інститутів, процес політичної соціалізації почне давати результати, і аналіз та вірне тлумачення суті політичної реклами стане одним із них.

Висновки. Агенти політичної соціалізації роблять цей процес більш доступним та полегшеним для сприйняття. З часом, іде вдосконалення існуючої системи політичного виховання, і до неї починають належати якомога більше нових агентів – інноваційних інститутів політичної соціалізації. В Україні до них можна віднести ЗМІ, Глобальну мережу Інтернет, політичну рекламу, участь молоді у громадських організаціях, політичних і неполітичних рухах, інших інститутах громадянського суспільства. Доступ до них та участь у їх діяльності дає змогу молодій людині швидше отримати набір теоретичного матеріалу та практичних навичок, реалізувати їх у своїй діяльності тощо. Це сприятиме досягненню ключової мети соціалізації – досягненню високого рівня політичної культури та формування раціональної політичної поведінки особи.

Перспективи подальших наукових досліджень. На нашу думку, майбутні наукові дослідження у напрямку інноваційних агентів соціалізації можна зосередити щодо електронних засобів масової інформації та соціальних мереж. Саме вони у сучасному світі відіграють провідну роль, надаючи молодій людині повний доступ до інформації про будь-які події в місті, країні, світі тощо. Вивчення їх ролі саме у якості агентів соціалізації дасть змогу глибше зрозуміти його важливість саме на сучасному етапі.

Бібліографічний список:

1. Стельмах В.О. Політична соціалізація як інструмент утвердження політичних цінностей [Електронний ресурс] / В.О. Стельмах – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Polzap/2011_3/11svoudc.pdf

2. Москаленко В.В. Соціальна психологія. [підручник] / В.В. Москаленко. – Видання 2-ге, виправлене та доповнене. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 688 с.
3. Кіндратець О.М. Формування суспільства сталого розвитку: 5. проблеми і перспективи: [монографія] / О.М. Кіндратець. – Запоріжжя : Видавництво Запорізької державної інженерної академії, 2003. – 383 с.
4. Краснокутська Ю.С. Інтернет як агент політичної соціалізації. [Електронний ресурс] / Ю.С. Краснокутська. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2012_66/Gileya66/P8_doc.pdf
5. Вартанова Е.Л. Конвергенция как неизбежность. О роли технологического фактора в трансформации современных медиасистем / Е.Л. Вартанова // От книги до Интернета: журналистика и литература на рубеже нового тысячелетия. [отв. ред. Я.Н. Засурский, Е.Л. Вартанова]. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – 121с.
6. Рудницька Т. Інтернетизація як початковий етап входження України у світову спільноту, що глобалізується: позитиви і ризики / Т. Рудницька // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №1. – С. 73-88.
7. Інтернет-користувачі в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zhzh/info/news/2009-03-27-484/>
8. В Украине насчитывается почти 20 млн интернет-пользователей [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://itc.ua/news/v-ukraine-naschityivaetsya-pochti-20-mln-internet-polzovateley/>
9. Иванов Д.В. Виртуализация общества / Д.В. Иванов // Социология и социальная антропология. СПб., 2000. – 180с.
10. Дембицька Н.М. Проблема политической социализации молодежи в условиях трансформации украинского общества / Н.М. Дембицька // Теоретические проблемы генетической психологии.: Материалы Международной научной конференции. – К.: Миллениум, 2002. – 141с.

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам МОН України.

Стаття повинна містити такі елементи, як:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

До публікації в журналі приймаються наукові праці, які раніше не були опубліковані. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редакція залишає за собою право редагування текстів статей.

Редколегія розглядає для публікації одноосібні статті авторів без наукових ступенів у виключних випадках.

Обсяг статті, включаючи ілюстрації та таблиці – 16-20 тис. друкованих знаків разом із пробілами.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; береги: верхній, нижній – 20 мм, правий – 10 мм, лівий – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами допускається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати).

Важливо звернути увагу на наступне: необхідно використовувати **кутові лапки** «Текст»; розрізняти символи **дефіс і тире** (тире відокремлюється з обох боків пропусками і довше дефіса); виставляти **нерозривні пробіли** між ініціалами та прізвищем, сторінкою і відповідним номером у посиланнях та списку використаних джерел, між датою і роком тощо (напр. В. С. Стуса; с. 22–28; 27 березня 2016 р.; м. Київ); по тексту **уніфікувати скорочення** (напр. зупинитися на одному з варіантів 2014 р. або 2014 рік); розшифровувати **абрєвіатури** при першому згадуванні і лише відтак вживати надалі; між словами залишати по одному пробілові.

Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Схеми, графіки, діаграми, формули і таблиці повинні бути складені безпосередньо в текстовому редакторі і розміщені строго в межах зазначених вище розмірів сторінки. Таблиці формуються в редакторі за допомогою пункту меню «Таблиця». Формат таблиць лише книжковий.

Рукопис статті подається в одному примірнику, надрукованому з одного боку аркуша паперу формату А-4. Разом з рукописом подається електронний варіант статті, виконаний у текстовому процесорі MS Word for Windows (збережений у форматі doc або rtf). Електронний варіант надсилається на електронну адресу: vsdonnu@gmail.com із зазначенням латиницею прізвища автора/авторів (Lazarovich).

Перелік літературних джерел розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком «*Бібліографічний список*» та оформлюється згідно з вимогами ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 і виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилань **нумеруються вручну** (без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 –

порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348].

Структура статті:

УДК,

назва статті,

прізвище та ініціали автора, науковий ступінь та звання, місце роботи;

прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова українською мовою (1000-1200 знаків);

прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова російською мовою (1000-1200 знаків);

прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою (900-1200 знаків);

текст статті,

бібліографічний список.

Зразок оформлення статті:

УДК

Прізвище та ініціали, назва організації

НАЗВА СТАТТІ

ПІБ, Анотація та ключові слова українською мовою (1000-1200 знаків)

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова рос. мовою (1000-1200 знаків)

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова англ. мовою (900-1100 знаків)

Текст статті

Бібліографічний список:

Приклад оформлення бібліографічного списку:

1. Аакер Д. Создание сильных брендов / Д. Аакер. – М.: «Издательский дом Гребенникова», 2003. – 440 с.

2. Австралия – лучшая для жизни страна. Записки эмигранта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/>

3. Агентство Bloomberg представило рейтинг стран мира, жители которых больше всего страдают от стресса и депрессии [Електронний ресурс] // Центр гуманитарных технологий. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112>

4. Адилов В. А. Образ России в Казахстане: опыт проектирования бренда страны во внешней среде: дис. ... канд. полит. наук: спец. 23.00.02 «Политические институты и процессы» / Адилов Владислав Аскарлович. – М., 2009. – 198 с.

5. Актуальные проблемы мировой политики в XXI веке [Електронний ресурс] / отв. ред. В. С. Ягья // Ежегодный альманах. – Режим доступу: <http://worldpol.ru/index.html>

6. Потенціал взаємодії Уряду і суспільства потрібно використати для модернізації країни / Інтерв'ю Голови Держінформнауки Володимира Семиноженка Міжнародному діловому журналу «Image.ua» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512

7. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty [Електронний ресурс] / Saskia Sassen // Political Theory. – 2012. – № 40(1). – P. 116–122. – Режим доступу: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf>

8. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science / M. Scammell // Political studies. – 1999. – 47 (4). – P. 718–739.

9. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing / L. Zhang, S. Zhao // Cities. – 2009. – Vol. 26. – No. 5. – P. 245–254.

Стаття обов'язково супроводжується *авторською довідкою* із зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи, а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти; назва статті.

Рукописи статей та диски авторам не повертаються.

Науковий журнал
Вісник Донецького національного університету
Серія Політичні науки

Виходить раз на рік

№1, 2016 р.

Адреса редакції: 21021, м. Вінниця, вул. Грушевського, 2, к.216.
Тел. гол. ред.: (067)6852888
e-mail: bulletin-polit.div@donnu.edu.ua

Видавець журналу: Донецький національний університет
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21
Тел.: (0432) 508-779
e-mail: bulletin-polit.div@donnu.edu.ua

Переддрукарська підготовка видання: М.А.Польовий

Технічний редактор: М.А.Польовий

Підписано до друку __. __.2016. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 14.1. Обл. видавн. арк. _____
Наклад 300 прим.

Видавництво Донецького національного університету імені Василя Стуса,
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21

Віддруковано з оригіналів замовника.

ФОП Корзун Д.Ю.

М.Вінниця, вул. 600-річчя, 21а

тел. (0432)69-67-69; 603-000

(096)97-30-934, (093)89-13-852

e-mail: info@tvoru.com.ua

<http://www.tvoru.com.ua>